

**ŞA‘RÂVÎ’NİN HAVÂTİRÎ HAVLE’L-KUR’ÂNÎ’L-
KERÎM İSİMLİ TEFSİRİNDE FERT VE
TOPLUMUN ISLAHİ BAĞLAMINDA AHLAK**

Duha SHEHABEDDİN

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri

Ana Bilim Dalı

Doç. Dr. Yusuf TOPYAY

2024

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ŞA‘RÂVÎ’NİN HAVÂTİRÎ HAVLE’L-KUR’ÂNİ’L-KERÎM İSİMLİ TEFSİRİNDE
FERT VE TOPLUMUN ISLAHI BAĞLAMINDA AHLAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Duha SHEHABEDDİN

Danışman: Doç. Dr. Yusuf TOPYAY

BAYBURT - 2024

KABUL VE ONAY

Doç. Dr. Yusuf TOPYAY danışmanlığında, Duha SHEHABEDDIN tarafından hazırlanan “Şa‘Râvî’nin Havâtırî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm İsimli Tefsirinde Fert ve Toplumun Islahı Bağlamında Ahlak” başlıklı bu çalışma, 15.04.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği / çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Yusuf TOPYAY

Üye : Doç. Dr. Mustafa KAYHAN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL

Bu tezin kabulü Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun/...../20... tarih ve 20...../.....-..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Murat KUL
Enstitü Müdürü

BEYANNAME

Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Doç. Dr. Yusuf TOPYAY danışmanlığında hazırlamış olduğum “Şa‘râvî’nin Havâtırî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm İsimli Tefsirinde Fert ve Toplumun Islahı Bağlamında Ahlak” başlıklı program seçin tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

15.04.2024

Duha SHEHABEDDIN

ÖN SÖZ

Konumun belirlenmesinden nihayete ermesine kadarki süreçte kıymetli vakitlerini benden esirgemeyerek danışmanlığımı yürüten muhterem danışman hocam Doç. Dr. Yusuf TOPYAY başta olmak üzere, tezimi okuyup hatalarımı düzelten değerli hocalarım Doç. Dr. Mustafa KAYHAN, Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AKIN'a şükranlarımı arz ederim. Yine bu çalışma esnasında bana yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocalarım Reyhan Burak, Dalia KASAP ve Arş. Gör. Ömer ÖZTÜRK'e teşekkür ederim.

Duha SHEHABEDDIN

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞA‘RÂVÎ’NİN HAVÂTİRÎ HAVLE’L-KUR’ÂNÎ’L-KERÎM İSİMLİ TEFSİRİNDE FERT VE TOPLUMUN ISLAHİ BAĞLAMINDA AHLAK

Duha SHEHABEDDİN

Bayburt Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yusuf TOPYAY

Bayburt-2024, Sayfa: 65

Kur’ân, birey ve toplumun düzenlenmesinde ahlakın önemini ve rolünü her zaman vurgulamaktadır. Birçok ayette temel ahlaka ve bundan doğan ahlaki özelliklerine yer vermektedir. Davranışların bireysel ve toplumsal düzlemde düzeltilmesinde ve bireyin karakterinin geliştirilmesinde ahlakın rolüne işaret edilmektedir. Dünyada ahlaki değerlere uygun davranışların ahiretteki mükafatlarına değinmektedir. Bu değerler, insanlar arası ilişkileri düzenleyen ilkelere vurgu yapmaktadır. Bu açıdan din ahlaki değerlerin ilk yasal kaynağı olarak akla gelmektedir. Hz. Muhammed’e gönderilen ilahi hitapta insanlığın kurtuluşunu garanti eden yüce ahlaki değerler bulunmaktadır. Bu içerisinde yer alan etik kurallar, zikredilen değerlerin temelini oluşturmaktadır. Zira Hz. Muhammed, güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderilmiştir.

Bu araştırmada Şa’ravi’nin tefsiri bağlamında İslam ahlakı ve onun toplumsal hayattaki rolü incelenmektedir. Esasen ahlak ilkeleri bireyleri toplum içinde yönlendiren değerler ve prensiplerin bir koleksiyonu olarak görülmektedir. Bununla beraber günümüz toplumunda büyük bir ahlaki çöküş yaşanmaktadır ve bunun sonucunda yolsuzluk, adaletsizlik, ikiyüzlülük ve kişisel çıkarlar gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Tüm bunlar ahlaki değerlerin çökmesinin bir sonucudur. Bu sebeple “Toplumdaki ahlaki çöküşün nedeni nedir?” sorusu cevaplanması önem arz eden bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Bazıları ahlaki çöküşün nedenini yoksulluk ve -özellikle gençler arasında- işsizliğin yaygınlaşmasına bağlamaktadır. Söz gelimi kimi insanlar, uygun iş fırsatlarını bulamayan gençlerin, kendilerine uygun bir yaşam sunmayan toplumlarına karşı bir tepki olarak ahlaki değerlerden uzaklaştıkları anlaşılmaktadır. Bu isyanın bir yansıması olarak, toplumsal barışı zedeleyen birçok sorun doğmaktadır.

Şa’ravi’nin tefsirinde ahlaki prensiplere dayalı doğru ve güncel eğitimin eksikliğinden de bahsedilmektedir. Bu açıdan o bu eğitimin genç kuşak için uygun olan modern eğitim yöntemlerine dayanmasını telakki etmektedir. Çünkü gençlerin en önemli eğitim merkezi olan aileler, dini ve ahlaki doğrultuda onları yetiştirmekte yetersiz kalmaktadır. Bu durum ailelerin çocukların davranışları üzerinde bir denetimi olmamalarının veya ebeveynlerin sadece maddi meseleleriyle meşgul olmalarının bir sonucu olarak görülmektedir. Bütün zorluklara rağmen

ailelerin çocuklarının davranışlarını dikkatli bir şekilde gözlemlemesi ve doğru eğitim yöntemlerini takip etmesi gerekmektedir. Kuşkusuz gençlerin ahlaki değerlerden yoksun olmasının arkasında başkaca birçok farklı neden de bulunmaktadır.

Şa'ra'vi ahlaki bozuklukların düzeltilmesinde din adamları ve vaizler başta olmak üzere toplumun tamamının sorumlu olduğuna işaret etmektedir. Toplumun medyaya ve medyanın sunduğu olumsuz içeriklere maruz bırakılması, gençlerin değerlerden sapmalarında ve ahlaki normlardan uzaklaşmalarında önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca camilerin ve eğitimli din adamlarının rolü asla göz ardı edilmemelidir. Zira gençlerin durumlarını sormalı ve takip etmelidirler. Çünkü ahlaki değerler milletlerin temelini oluşturmaktadır. Ahlaki değerlerde oluşan bozukluklar bozulursa toplum bütünüyle bozulmasına yol açmaktadır.

Bu bağlamda İslam'daki ahlaki değerlerin Kur'an ve sünnetten türetilen ve insan doğasına uygun olduğu rahatlıkla ifade edilmektedir. İslam'ın hassas anlayışından doğan prensipler ve yüksek değerler toplumların ve bireylerin ıslahında her zaman işe yarayacak niteliktedir. Birey ve toplumların İslam'dan beslenen ahlakla ahlaklanması, toplumların bekası için olmazsa olmaz bir durum olarak anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, toplum, birey, ahlak.

ABSTRACT

M. SC. THESIS

MORALITY IN THE CONTEXT OF THE IMPROVEMENT OF THE INDIVIDUAL AND THE SOCIETY IN SHA'RAVI'S COMMENTARY NAMED HAVÂTIRÎ HAVLE'L-KUR'ÂNI'L-KERÎM

Duha SHEHABEDDIN

Bayburt University

Institute of Graduate Studies

Department of Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Yusuf TOPYAY

Bayburt-2024, Pages: 65

Ethics is undoubtedly an extremely important issue that has a great impact on the lives of individuals, therefore societies and nations. For this reason, we find explanations of many verses in the Holy Quran that determine the foundations of ethical values and high moral standards. In addition, the importance that our Prophet gave to moral values and behavior is shown by many examples seen in his hadiths.

The number of hadiths related to beliefs, moral values and behaviors It is very small compared to the number of hadiths. It is important to note here that Allah praises His Prophet by saying, I swear, you have a high morality. In this research, it is pointed out that every Muslim should have good morals and avoid bad morals. There are many virtues that need to be possessed by good morals, such as patience, justice, trustworthiness, kindness, sincerity and more, so Muslims must strictly adhere to these virtues. There are also moral evils that Muslims should stay away from, which can include things like corruption, sin, rebellion, corruption, prostitution, indecency, injustice, hypocrisy, war, and environmental degradation.

This is a subject that Imam al-Sharawi emphasizes among his teachings. The reformation of society then proceeds by applying good behavior in every transaction and encouraging society to focus on certain groups. This reflects an approach to achieving social balance. This is further elaborated, with an emphasis on having good moral values that will help transform society into prosperity. Contains.

In this way, it deals with bad behavior such as progress and promotion, corruption, sin, great sins, bribery, etc. and can correct the great moral deterioration that we observe today. This reminds us of the message that messengers were sent to warn people and guide them from heresy. The last messenger is Prophet Muhammad (Sent as s, v, a.).Allah has not left Islamic societies without a renewer to renew their religion. Every hundred years, we remember one of these renewers of the faith of mujadd. Among these renewers, there are many people like

Sharavi, who explained the Holy Quran with his thoughts and wrote articles on his thoughts. It should be known that "Many people have written in this field before us, but Sharavi stands out with his high expression ability and clear use of language.

Keywords: Quran, society, individual, morality.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	II
BEYANNAME	III
ÖN SÖZ	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER.....	IX
GİRİŞ.....	1
Araştırmanın Konusu ve Problemi	1
Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi	2
Araştırmanın Sınırlılıkları	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
1. KURAMSAL ÇERÇEVE	4
1.1. MUHAMMED MÜTEVELLÎ EŞ-ŞA'RÂVÎ VE HOCALARI	4
1.2. MUHAMMED MÜTEVELLÎ EŞ-ŞA'RÂVÎ ESERLERİ.....	5
1.3. MUHAMMED MÜTEVELLÎ EŞ-ŞA'RÂVÎ'NİN TEFSİRDEKİ METODU	5
1.4. MUHAMMED MÜTEVELLÎ EŞ-ŞA'RÂVÎ'NİN AHLÂK ANLAYIŞI.....	6
1.4.1. Kişide Bulunması Gereken Güzel Huylar	7
1.4.1.1. Sabırlı olmak	7
1.4.1.2. Tevekkül etmek	9
1.4.1.3. İtaatkar olmak	10
1.4.1.4. Emanete riayet etmek	13
1.4.1.5. Adaletli olmak	14
1.4.2. Kaçınılması gereken huy ve davranışlar.....	16
1.4.2.1. Allah'ı inkâr etmek	16
1.4.2.2. Nifak çıkartmak	17
1.4.2.3. Masiyet işlemek	19
1.4.2.4. Dünya düzenini bozmak	20
1.4.2.5. Fesadı önlemek	22
1.4.2.6. Münker işlemek	22
1.4.2.7. Haydutluk yapmak.....	24
1.4.2.8. Savaş çıkarmak ve dünya düzenin bozmak	24
1.4.2.9. Haksız yere yetim malı yemek ve hırsızlık yapmak.....	24
1.4.2.10. Adaletsizlik yapmak ve hakka girmek	25
1.4.2.11. Kâfirleri müminlere tasallut etmek.....	26
İKİNCİ BÖLÜM	27
2. YÖNTEM	27
2.1. ISLAH VE SOSYAL REFORM TERİMLERİ.....	28
2.1.1. Bireysel Düzeyde Islah ve Reform	30
2.1.2. Toplumsal Düzeyde Islah ve Reform	35
2.2. TOPLUMSAL REFORMUN YERİ.....	38
2.3. SOSYAL VE TOPLUMSAL REFORMUN ÖNEMİ	40
2.4. TOPLUMSAL REFORMUN TEMEL UNSURLARI.....	42
2.4.1. İnsanlık Birliği	42
2.4.2. Din Birliği.....	43
2.4.3. Ümmet Birliği.....	43

2.5. TOPLUMDA ISLAH EDİLMESİ GEREKEN GRUPLAR	44
2.5.1. Yetimler	44
2.5.2. Aile	47
2.6. TOPLUMSAL BOZULMANIN TEDAVİSİ.....	50
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	60
3. BULGULAR	60
SONUÇ	61
KAYNAKÇA.....	63
ÖZ GEÇMİŞ	65

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Şüphesiz ahlâk, sağlıklı bir toplumun inşası için bireyin hayatında çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerîm'de şerefli bir yaşamın ve o yaşamın üzerine kurulacağı ahlâkın esaslarına dair pek çok ayet bulunmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in sünnetinde de başta îtikadî konular olmak üzere toplumda insan ilişkileri ve ahlâkî meselelerle ilgili hayatın her alanında Hz. Nebî'nin örnek uygulamaları yer almaktadır. Nitekim Allah Kur'ân'da “... *Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.*”¹ ayetiyle Hz. Peygamberin yüce ahlâkını övmekte ve bu duruma işaret etmektedir.

Yüce Mevla, insanları dalaletten hidayete ermelerine rehberlik etmesi için peygamberleri göndermiştir. Onların sonuncusu da Hz. Muhammed (s.a.v.) dir. Elçilerden sonra topluma klavuzluk edecek kişiler ise ulema olacaktır. Bu alimlerden birinin “Havâtırî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm” adlı tefsirin yazarı Şa'râvî' olduğu düşünülmektedir. O, tefsirinde derin bir belagî özellik olmasına rağmen ilahi mesajı muhataplarına aktarırken basit, anlaşılır bir yol takip etmekte, bilgiyi muhatapların hazırbulunuşluğunu gözetererek kıvamında vermektedir.

İmam Şa'râvî, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Muhammed Abduh (ö.1905) tarafından başlatılan tefsirinde yenilenme ve reform hareketinin uyarıcılarından biri olarak kabul edilmektedir. Şa'râvî bu çalışmasını çağın gereksinimlerine cevap vermek için yazdığını belirtmektedir. Bu itibarla tefsirindeki yöntemi, insanın psikolojik yönünü ve nefsinin arınmasını sağlamak tüm yöntem ve araçları kullanarak insanın eğitimini ve ıslahını sağlamak, böylece kişinin ve toplumla ilişkisine odaklanmaktır.

Dil, Şa'râvî'nin tefsirinde en önemli esaslardan birini oluşturmaktadır. Dil ve belagat konusundaengin bir bilgiye sahip olduğundan ayetleri tefsir ederken yer yer dil bilgisi yönü ayetin tefsirinin önüne geçmektedir. Hatta bazen tefsiri gölgeleyecek noktaya kadar bile ulaşmaktadır. Nadiren kelimeleri detaylandırmadan ve anlamlarını ayrıntılı açıklamadan bırakmaktadır. Tefsirini halkın genelini dikkate alarak sözlü olarak yapmaktadır. Bu da onu, fikirlerini basitleştirerek açıklamaya, kelimelerin köklerini dilbilimsel olarak analiz etmeye ve hangi kökten türetildiğini açıklamaya götürmektedir. O böylece ayetlerin hangi bağlamda olduğunu belirtmeye yöneltmiştir. Ayrıca Kur'ân-ı ayetlerin tefsirinde edebi ve bilimsel bir yöntem de kullanmaktadır. Okuyucuyu usandırmayan aksine konunun içine çeken gramer

¹ el-Kalem 4/68

bilgisi ve belagatlı bir anlatım tarzı sunmaktadır. Neticede o halk arasında hem kullanımı yaygın deyim ve atasözleri ile anlatımını zenginleştirmekte hem de muhatapların zihinlerini canlı tutmayı hedeflemektedir.

Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi

Şa'râvî tefsirinde toplumun ıslahı konusunu seçmemin birçok nedeni vardır ki bunlardan bazıları:

1. Dil ve edebiyat alanında yüksek bir ilmî donanıma sahip, fikhî içtihatlarda otorite ve büyük bir fikir adamı Şa'râvî'nin toplumun ıslahı düşüncesini ortaya koymak.
2. Şa'râvî'nin savunduğu Müslüman birey ve toplumunun ve bunların birbirleriyle olan bağlantılarını reforme etme vizyonu hakkında bilgi sahibi olmak.
3. Ayetlerin sosyolojik yönünü ön plana çıkararak 20. yüzyılda bu alanda yapılacak tefsir çalışmalarına kaynaklığını tespit etmek.
4. Bu tefsir merkezinde toplumu sosyal reforma götürecek önemli kuralları, ilkeleri ve temelleri belirlemek.
5. Özellikle günümüzde medyanın toplumu ve hayatı yozlaştırdığı ve toplumsal çöküntüye neden olduğu bu çağda İslam ümmetinin sosyal yenilenmeye olan ihtiyacını ortaya çıkarmak.
6. Sosyal reformun araçlarını belirlemek.
7. Kur'ân-ı Kerim'in ve Peygamberin sünnetinin genel olarak yenilenmeye.

özellikle de toplumsal reforma olan önemini Şa'râvî'nin bakış açısıyla vurgulamak.

Bunların yanı sıra onun toplumun aydınlatılmasındaki benzersiz irşat metodunun önemini vurgulanması amacıyla bu tez ele alınmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın bölümleri: Çalışmamızın Birinci bölümünde İmam Şa'râvî'nin hayatını, nesebini, eserlerini, hocalarını ve Kur'ân tefsirindeki yaklaşımını kapsamlı bir şekilde inceledik. Yine bu bölümde, ahlak ve toplum konusuna değinilmiş, ahlakın sözlük ve terim anlamı açıklanarak islam toplumunda ahlakın, birey ve toplum açısından önemi belirlenmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde, Şa'râvî'ye göre ahlaklı bir Müslüman ve toplumda bulunması ve bulunmaması gereken özellikler tefsir merkezli ele alınmıştır. Bunun yanında bu bölümde Şa'râvî düşüncesine göre kişi ve toplumun ıslahı birkaç açıdan ele alınmıştır ki bunlar:

İlk aşamada sosyal reformun sözlük ve terim anlamı açısından açıklanmasıdır. İkinci kısımda sosyal reformun konumudur. Üçüncüsü Sosyal reformun önemi. Konunun birey açısından önemi ele alındıktan sonra toplum açısından önemi ve toplumsal reformun temelleri, ümmet için dini birlik inşa etmenin usullerini belirlemeye çalışacağız. Dördüncü aşamada aile ve yetimler olmak üzere toplumun ıslahına ihtiyacı olan gruplar hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak da toplumsal bozulmanın önüne geçilmesi ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise, çalışmada ulaşılan bilgiler doğrultusunda ulaşılan tespitlere yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. MUHAMMED MÜTEVELLÎ EŞ-ŞA'RÂVÎ VE HOCALARI

Muhammed Mütevellî eş- Şa'râvî 1911'de Mısır'ın kuzeyinde Dekahliyye iline bağlı Mîtgamr şehrinin Dekâdûs köyünde doğmuştur. Daha küçükken ilköğrenimini tamamladıktan sonra 11 yaşındayken Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir. Buna ilave olarak şiir, atasözleri ve hikmetli deyimleri de ezberlemiş ve dikkatleri üzerine toplamıştır. 1932 yılında şiire ve edebiyata olan ilgisi daha da artmış, arkadaşları arasında özel bir konuma ulaşmıştır. Daha o yıllarda Zagazig Yazarlar Birliği başkanı ve Talebe Birliği başkanı olarak seçilmiştir. 1936 yılında lise diplomasını almıştır. Bu dönemde islamî ilimlerin meşhur olduğu Ezher-i Şerifte mühendislik, tıp, doğa bilimleri, matematik gibi modern bilimleri de öğrenmiştir. 1941'de Ezher Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı bölümünden başarıyla mezun olmuştur. 1942 yılında da Şa'râvî uluslararası düzeyde öğretmenlik lisansı diplomasını almıştır. Daha sonra ilimî serüvenine sırasıyla Ezher'in Tanta ve İskenderiye'deki enstitülerinde hoca olarak devam etmiş ve 1950 yılında Suudi Arabistan'ın al-Anjal enstitüsünde çalışmaya başlamıştır.

1951 yılında Mekke'deki Kral Abdülaziz Üniversitesindeki Şeriat Fakültesi'nde tefsir ve hadis öğretim elemanı olarak çalışmak üzere davet almıştır. 1960'da Mısır'a dönmüş ve burada Ezher üniversitesinin Tanta temsilcisi olarak atanmıştır. Daha sonra Garbiyya Valiliği Evkaf Müdürü yani müftü olarak görev yapmıştır. Bir yıl sonra Vakıflar Bakanlığında yani Diyanet İşleri Başkanlığında Din Hizmetleri ve İrşad Genel Müdürü olarak görev yapmıştır. 1962'de Ezher Üniversitesi İslami İlimler Müfettişliği yapmış ve sonra da Ezher Şeyhi olan Şeyh Hasan Me'mun onu 1964'de özel kalem müdürü olarak atamıştır. 1965'te ise Ezher Genel Sekreterliğine getirilmiştir. Şa'râvî, Ezher'in dış misyon temsilcisi olarak 1966'da Cezair'de görevlendirilmiştir.

Mısır'a döndükten üç yıl sonra 1970 yılında Kral Abdulaziz Üniversitesi Şeriat Fakültesi'ne profesör olarak atanmıştır. Aynı üniversitede 1972 yılına kadar kadar yükseköğrenim başkanlığı görevini yürütmüştür.²

O önemli bir tefsir âlimi olup ve modern dönemin en meşhur müfessirlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Tefsirinde cümlelerini basitleştirmiş, gündelik konuşma dilini kullanmış, bu da onun Arap ve İslam dünyasındaki müslümanların daha geniş bir kesimine

² Macid İbrahim Hamdan, *Şaravi'nin İnanç Meselelerine Yaklaşımı* (Gazze: Temel Din Bilimleri Fakültesi, 2002), 100; İbrahim Saidam, *Menhecü eş-Şa'râvî fî el-Tefsir* (Gazze: Temel Din Bilimleri Fakültesi, 2000), 150; Mahmoud Favzi, *Şa'râvî ve Sana Dünya ve Ahireti Soruyorlar* (Kahire: Dâru el-vatan, ts.), 80.

ulaşmasını sağlamıştır. Kendisine “Vaizlerin İmamı” lakabı verilmiştir.³ Müfessir uzun süren bir hastalıktan sonra 17 Haziran 1998’de Kahire’de vefat etmiş ve Dekâdûs köyünde defnedilmiştir⁴.

İmam Şa’râvî ilmî serüveninin birçok hocadan ders almıştır. Bunlar Zagazîg enstitüsünden Şeyh Abdulmecid Paşa, Şeyh Mustafa es-Savî, Şeyh Ahmed Mekkî ve Ezher Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı bölümünden Şeyh İbrahim Hamrûş⁵ Şeyh Abdulmu’ni Ali Hasan, Emin b. Mahmud Surûr, Şeyh Muhammed Gharabe, Şeyh Muhammed Nur Hasan, Şeyh Abdulhamid Abdulgaffar Nasîf, Şeyh Abdulmuteâl Saîdî,⁶ Şeyh Muhyiddin Abdulhamid İbrahim ve Şeyh Abdurrahîm el-Biltânî’ gibi büyük hocalardan dersler de almıştır.⁷

1.2. MUHAMMED MÜTEVELLÎ EŞ-ŞA’RÂVÎ ESERLERİ

İmam Şa’râvî’nin öğrencileri tarafından derlenip yayına hazırlanan ve çoğu da basılmış olan birçok eseri yayınlamıştır. Bu eserlerin en önemlisi ve en çok bilineni “*Havâtürî Havle’l-Kur’ânî’l-Kerîm*” adlı tefsiridir. Bu eserin ilk ortaya çıkışı Mısır Devlet televizyonunda 1973 yılında yayımlanan “Nurun A’lâ Nur” adlı program olarak kabul edilmiştir. Bu program, tefsir ilmine giriş ve Fatiha suresinin tefsiriyle yayına başlamış ve Saf suresine kadar devam etmiştir. Ancak tefsirinin Amme cüzüne kadar ses kayıtlarının olduğu da dile getirilmektedir.⁸

1.3. MUHAMMED MÜTEVELLÎ EŞ-ŞA’RÂVÎ’NİN TEFSİRDEKİ METODU

Kur’an anlaşılır bir kelimedir. Fakat yine de açıklanmayı gerektiren tarafları vardır. Bu tür çabalar eskiden beri devam etmektedir. Bunların son halkasında Şa’râvî bulunmaktadır. Şa’râvî’nin tefsirindeki metodu, kolaylığı ve açıklığı bazen de mizahi yönü nedeniyle herkes tarafından takdir edilmiştir. Kendisinin de açıkça ifade ettiği gibi “*Havâtürî Havle’l-Kur’ânî’l-Kerîm*” tefsirinde genellikle zihne ve kalbe doğan manalar yoluyla açıklamalar yapmıştır. Allah’ın ona sağladığı vehbi bir ilimle yaptığıyla açıklamıştır.

Şa’râvî’nin tefsirindeki yöntemi birçok açıdan ön plana çıkarmıştır. Mesela o İslamın düşmanlarına karşı, özellikle peygamberin hadisleri ile Kur’ân ayetleri arasında çelişki olduğunu yaymaya çalışan kişilere ve onların iddialarına karşısında hep İslam’ı savunmuştur. Kur’ân ayetleriyle bilimsel gerçekler arasındaki bağlantıyı inceden inceye kurmaya çalışmıştır. Kur’an’a uymayan hiçbir teorinin, bilimsel olarak gerçeklik olamayacağını ispatlanıncaya

³ Eid Abdul Aziz - Abdul Karim Suleiman, *Mısır Bilim Adamlarının Kur’an-ı Kerim’i Yorumlama Çabaları* (Türkiye: Sonçağ Akademi, 2022), 169-173.

⁴ Hişâm Burhânî, *eş-Şa’râvî (Muhammed Mütevellî)* (Dimaşk: el-Mevsû‘atü’l-‘Arabiyye, 2005), 710-713.

⁵ Abdülmün‘im Hafâcî, *el-Ezher fî elfi âm* (Kahire: el-Maktaba el-Azharîya lil-Tûras, 2012), 264-279.

⁶ Hafâcî, *el-Ezher fî elfi âm*, 115-119.

⁷ Abdul Aziz - Suleiman, *Mısır Bilim Adamlarının Kur’an-ı Kerim’i Yorumlama Çabaları*, 169.

⁸ Muhammed el-Bâz, *Muḥâkemetü’ş-Şa’râvî* (Kahire: Mektebetü Medbülî el-Şağîr, 1997), 199.

kadar doğru olmadığını, dolayısıyla ayetlerle çelişmediğini ileri sürmüştür. Yine Şa'râvî insan fiillerinde özgür olup olmadığını tartışmış ve insanların merakını celbeden bazı itikadî meselelere de açıklık getirmiştir. Bununla birlikte müellif Kur'ân'ın i'cazî yönünü açıklamaya gayret etmiş, insanların günlük hayatlarını düzenleyen ilkeleri vurgulamış israiliyattan olabildiğince uzak durmuş ve İslam genel hükümlerine uygun açıklamalara tefsirinde yer vermiştir.⁹

Şa'ravî tefsirde dili etkili bir şekilde kullanmanın çok önemli olduğunu belirtmiştir. Yani dili etkili bir şekilde kullanmanın Kur'ân'ın fesahatini, sırlarını ve sistemi anlaşılabilir kılacağına işaret etmiştir. Böylesine bir yöntemin toplumun ıslahında ve müsteşriklerin yanlış iddialarına karşı reddiyelerde başarıyı getireceğini söylemiştir. Yine müfessir tefsirinde kişisel deneyimlerinden ve hayatın gerçeklerinden örnekler anlaşılır kılmıştır. Kur'ân'daki anlam derinliğini açık bir anlatım yoluyla anlaşılır kılmıştır. Bu bağlamda o, Mısır halkının yaygın olarak kullandığı lehçeyi tefsirde kullanmış ondaki betimlemelerden atasözlerinden ve deyimlerden yararlanmış ve tefsirine güzellik katmıştır. Tematik incelemelere tasavvufi yaklaşımlara ve diyalek yöntemine de yer vermiştir.¹⁰

Hastalığı münasebetiyle tefsirinin son bölümlerini tamamlayabilmek için ifadelerini kısaltmıştır. Daha sonra bunun bir hata olduğunu anlamış ve bundan dolayı muhataplarından özür dilemiştir. Ayrıca tefsirinde Şa'râvî rivayet tefsirinden de yararlanmıştır. Hz. Nebi'nin hadislerinden ve sahabenin sözlerinden de yararlanmıştır. Yine o, insanın psikolojik yönünü dikkate almış ve insanın nefsinin arınması için ilkeler koymuştur. İnsanın eğitimini ve ıslahını sağlamak, böylece kişinin toplumla ilişkisine odaklanmak temel amaçlarından olmuştur.

1.4. MUHAMMED MÜTEVELLÎ EŞ-ŞA'RÂVÎ'NİN AHLÂK ANLAYIŞI

Müfessir Şa'râvî'ye göre müslüman bireyin hayatında ahlâk gerek toplumsal açıdan, gerekse ailevî ve özel hayat açısından önemli bir yere sahiptir. Kişi ve ahlâk birbiriyle sıkı sıkıya bağlı ve bir bütünün parçaları gibidir. Bu açıdan Kur'ân'da *"Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Sorumluluk bilincine sahip olanlar için yol göstericidir."*¹¹ buyrulmuştur. Zira kişi ve toplum arasındaki güçlü bağı ancak ahlak kurabilmektedir. Bir ayette *"Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan nardan koruyun."*¹²

⁹ Muhammed Receb el-Beyyûmî, *Muhammed Mütevellî Şa'râvî Cevletün fî Fikrihî'l-Mevsû'î'l-Fesîh* (Kahire: Dâru Ahbârî'l-Yevmî, 1977), 70.

¹⁰ İd 'Allâvî, *et-Tefkîrû'l-Lüğavî Einde e-Şeyh Muhammed Mütevellî Şa'râvî* (Cezayir: Muhammed Hızır Biskra Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2015), 45-55.

¹¹ Bakara 2/2.

¹² Tahrim 6/66

buyrulmuştur. Ahlaklı olmak ve Kur'an ahlakını benimsemek insanı nardan koruyan ve nura kavuşturan en büyük ögedir.

Bu ayette insanın kendisini, ailesini ve toplumu cehenneme karşı korunmasına dair bir uyarı vardır. Böylelikle birey ailesi ve yaşadığı toplum arasında bir bağ kurmakta ve kişiye ailesi ve içinde yaşadığı insanlar hakkında koruma tavsiyesi yapılmaktadır.¹³ Müslümanın toplumuyla ve yaşadığı ülkeyle bağını belirleyen bazı ilkeler vardır. Bunlar, kişinin sahip olması gereken adap, güzel huylar ile uzak durması gereken kötü hasletler ve davranışlar olarak belirlenmiştir.

1.4.1. Kişide Bulunması Gereken Güzel Huylar

Bir müminin sahip olması gereken pek çok güzel vasıf vardır: Sevgi, ülfet, kardeşlik, adalet, muhtaçlara yardım, nefis muhasebesi, salih amel, samimi tövbe, yaşama sevinci, itaat, tevekkül, doğruluk, dürüstlük, sabır, iyilik etmek, öfkeyi dizginleme, güvenilirlik vb. Burada sabır, güven, İtaat, dürüstlük ve adalet gibi niteliklere değineceğiz.

1.4.1.1. Sabırlı olmak

Sabır sözlükte, nefsi tutmak, kaygı ve hoşnutsuzluktan kaçınmak anlamına gelirken, İslam hukukunda ise Allah'ın yasaklarından kaçınmak, emirlerini yerine getirmek, Allah'ın takdir ettiği şeylere hoşnutsuzluk göstermemek, telaşlanmamak ve şikayet etmemek anlamına gelir. Allah'ın hükmüyle yetinmek, hükmüne rıza göstermek, musibet ve sıkıntı anında güzel ahlakla davranmak ve Allah yolunda direnmek demektir.¹⁴

Sabrın hayatın birçok alanıyla ilgili olması sebebiyle Yüce Allah bizlere sabretmemizi emretmektedir. *“Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin. Şüphesiz o (sabır ve namaz), Allah'a saygıdan kalbi ürperenler dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevdir.”*¹⁵ Şa'râvî, mü'minlerin sorumluluklarını yapmakta zorlandığında ve haram olan şehvi arzulardan nefsini korumak istediğinde Allah Teâlâ'dan sabrederek yardım dilemesi gerektiğine dikkatleri çekmektedir.¹⁶ Bazı âlimler bu ayetteki sabrı 'sıyâm' oruç manasında tefsir etmişlerdir. Yüce Allah sanki onlara acıkmalarını ve açlığın sıkıntısına sabretmeyi emretmiş gibidir. İmanın ve namazın zorluğu, kibirler sona erinceye kadar Allah'a tevazu, huşû ile boyun eğmek ve teslimiyettir. Sabır nefsin tahammülü güç olan bir şeydir. Aynı şekilde namaz da öyledir. Her

¹³ Muhammed Mütevellî Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kâhire: Dâru Ahbâri'l-Yevmi, 1977), 1/120.

¹⁴ Abdul Malik bin Muhammed b. İsmail el-Salibi, *el-sealibi, Fıkıh el-lügat ve Araçanın sırrı* (Beyrut: Dâru İhya el-Turas el-Arabi, 2002), 257.

¹⁵ Bakara 2/45

¹⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *Medâricü's-Sâlikîn Beyne Menâzili İyyâke na'büdü ve İyyâke neste'in* (Mısır: Kemâl Ca'fer, Kahire, 1980), 75.

ikisi de insanın hareket alanını kısıtlamaktadır. Sabır insanı dünyanın zevk ve sefasından alıkoyar, namaz ise nefsin kibrini kırar. Adeta ikisinden biri olmadığında imanın ayrılmaz iki parçası eksik kalmış gibi olur. Sabır olmadan namaz tamamlanamaz.¹⁷ “*Ey iman edenler! Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin. Çünkü Allah muhakkak sabredenlerle beraberdir.*”¹⁸

Her sorumluluk nefse sıkıntı verir ve bu zorluklara ancak sabretmeyi başarabilenler katlanabilir. Sabredebildiği sürece bunların hepsi kolaydır. Allah sabretmeyi bu şekilde takdir etmiştir.¹⁹ Demek ki sabrın niteliği üç şeyle ilgilidir: Zorlukta yani yoksullukta, hastalıkta ve düşmanla savaşta. Bütün bu konularda sabırlı olunmalıdır. Bu yüzden hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: “*Müslümanın başına gelen hiçbir musibet, hastalık yoktur ki, bir diken batması da olsa Allah onu (günahlara) kefaretle kılar ve affeder.*”²⁰

Şa’râvî’ye göre “*O zaman inananlara şöyle diyordun: Rabbinizin, indirilen üç bin melek size yardım etmesi sizin için yeterli değil mi?*”²¹ ayetinde sabredenlerin savaşı kazanacağı bildirilir. Bu bir vaattir ve sabredildiğinde Allah’ın yardımının nasıl ve nice olacağını bilemezsiniz. Bir sonraki ayette şöyle buyrulur: “*Evet, siz sabır gösterir ve Allah’a karşı sorumluluk bilincine sahip olursanız, onlar (düşmanlarınız) hemen şu anda üzerinize gelseler, Rabbiniz, nişanlı beş bin melek sizi takviye eder.*”²²

Üç bin melek ile başlayıp inançlı olur, sakınırlar ve takva sahibi olurlarsa destekleyecek melek sayısı beş bine çıkacağı bildirilmektedir. Sabır ve sebat ettikçe Allah’ın yardımı size gelir ve meleklerine der ki: bu kullarım sabrettiği için yardımı hak ediyorlar, onlara yardımcı olun. Bunun için başka bir ayette de şöyle buyrulmaktadır: “*Allah’ın huzuruna varacaklarına inananlar: Nice az sayıda bir birlik Allah’ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir, dediler.*”²³

Bunun yanında Bedir savaşında az bir topluluk sabır ve takva ile örnek bir tutum sergilediklerinde nasıl zafere ulaşmışlardı. Ancak bir defasında da sabretmeyip, bu yüzden ganimetleri görünce Allah’ın Resulünün yerlerinden ayrılmamaları emrine bağlı kalmadıklarında yardımın nasıl kesildiğini görmüşlerdi.²⁴

¹⁷ Muhammed Mütevellî Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Kahire: Dâru Ahbârî’l-Yevm, 1977), 1/307-308.

¹⁸ Bakara 2/153. Benzer bir ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: “*Sabır ve namaz ile Allah’tan yardım isteyin. Şüphesiz o (sabır ve namaz), Allah’a saygıdan kalbi ürperenler dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevdir.*” Bakara 2/45

¹⁹ Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 2/742.

²⁰ Muhammed b. İsmail el-Buhari, *Sahih-i Buhari* (Beyrut: Daru İbn Kesir, 2018), 7/114.

²¹ Al-i İmrân 3/124

²² Al-i İmrân 3/125

²³ Bakara 2/249

²⁴ Enfâl 8/60

Bu nedenle sabır ve takva savaşta en az asker sayısı ve teçhizatı kadar önemli bir araçtır. Ayeti kerimede “Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın”²⁵. Elinizden geldiğince sayı ve teçhizat bakımından hazırlığını yapın ama biliniz ki, zafere ulaştıran Allah’tır.²⁶

1.4.1.2. Tevekkül etmek

Tevekkül sözlükte ‘vekele’ kökünden türetilmiştir. Vekil bir işte acziyetini belirtip kendisine güvenilen demektir. İşimi falancaya havale ettim, onun yeterliliğine güvendim şeklinde kullanımı vardır. Falan kişiyi vekil tayin ettim, işi ona bıraktım, ona teslim ettim denir. Vekil, müvekkilinin işini yapandır.²⁷ Bu şekilde “Allah’a güvenmek” anlamındaki vekl kökünden türeyen tevekkül “birinin işini üstüne alma, birine güvence verme; birine işini havale etme, ona güvenme” manasına gelir. Birine güvenip dayanan kimseye mütevekkil, güvenilirine vekil denir. Kaynaklarda çoğunlukla vekil kelimesi kefile eş anlamlı gösterilmişse de Râgıb el-İsfahânî’ye göre vekil kefilden daha geneldir; her vekil kefildir, fakat her kefil vekil değildir.²⁸

Tevekkül, işlerin yürümesinde, maslahatın sağlanması ve zararların önlenmesinde Allah'a içtenlikle güvenmektir. Böylece kul insanlar karşısındaki çaresizliği karşısında Allah'ın büyüklüğüne, kudretine güvenir, ona sığınır ve onunla yetinir. Yüce Allah : “Eğer Müminseniz ancak Allah’a güvenin”²⁹ buyurmaktadır. Yine başka bir ayette: “Eğer Allah'a inandıysanız ve O'na teslim olduysanız sadece O'na güvenip dayanın.”³⁰

Âli İmran suresinin 159. ayetinde ise “Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Artık (kesin) kararını verdiğin zaman da, Allah’a güven (ve işe başla)” buyurulmaktadır. Bu ayet Uhud savaşı ile alakalı inmiştir ve sanki Allah (c.c.) Resulü'ne şöyle. İstişarenin işe yaramadığını düşünerek onlarla sakın danışmayı kesme, çünkü onlarla beraber sürekli yaşayacak değilsin ve onların da insanları yöneteceği bir zaman gelecektir. Senden sonra onlar yönetimde olduğunda, başkalarının görüşlerini almalarını konusunda örnek ol. Bu yüzden yöneticilerin başkalarının görüşlerine de değer vermeleri gerekir, doğruya böyle ulaşılır.³¹

²⁵ Şa’râvî, *Havâtırî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 5/2995-2996.

²⁶ Şa’râvî, *Havâtırî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 3/1735.

²⁷ Halil ibn Ahmad el-Farayhidi, *Kitab el-Ayn*, ed. Mahdi el-Mahzumi - Ibrahim el -Samara’i (Mısır: Daru ve Maktabat el-Hilal, ts.), 405.

²⁸ Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât* (Beyrut: Daru'l Kalem, 1992), 190.

²⁹ Maide 5/23

³⁰ Yunus 10/84

³¹ Şa’râvî, *Havâtırî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 3/1842.

Şa'râvî'ye göre tevekkül, Allah'ın en güzel şekilde takdir edeceğine inanarak işin kontrolünü O'na teslim etmektir. O kendisine uzatılan eli boş çevirmez. Çünkü biliyoruz ki Fatiha Suresi 5. ayetinde : “إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ” *“Rabbimiz ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.”* buyurulmaktadır. ‘نَسْتَعِينُ’ burada bir işi en iyi şekilde yapabilmemiz için senden yardım isteriz anlamındadır.³² Başka bir surede de şöyle buyrulmaktadır: “Eğer Allah (herhangi bir konuda ve düşman karşısında) size yardım ederse artık (hiç kimse) sizi yenilgiye uğratamayacaktır ve eğer sizi 'yapayalnız ve yardımsız' bırakacak olursa, O'ndan sonra da size yardım edecek kimse (çıkmayacaktır)”³³

Şa'râvî; tevekkülü kulun hiçbir şey yapmadan havale etmesi olarak değil, üzerine düşeni yaptıktan sonra işi Allaha havale etmesi olarak görür. Bu yüzden Allah'a tevekkül eden kişi her bir organın Yaratıcının koyduğu hükümleri uygulamada imanî bir görevi olduğunu bilir. Kulak işitir, hak bir sözü duyduğunda onu uygular. Dil konuşmak içindir ve güzel sözden başkasını söylemez. Kalp, tereddütsüz, kesin bir şekilde inanır. Ayağın görevi yürümek, Her bir organın bir görevi vardır ve her biri kendi görevini yapar. Çünkü tevekkül teslimiyet içinde yapmaktır. Nice işler vardır ki tevekkül edilmeksizin yapıldığı için çökmüştür.

1.4.1.3. İtaatkar olmak

İtaat sözlükte, boyun eğme, itaat etme ve onaylama anlamındadır. Ona itaat etti denildiğinde yani ona boyun eğdi anlamına gelir.³⁴ Allah'a itaat ayeti kerimede belirtildiği üzere her mükellef için farzdır. “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ülûlümre (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resûl'e götürün (onların talimatına göre halledin); bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir.”³⁵ Bir başka ayette de: “(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece merhametlidir ve rahmeti engin olandır.”³⁶

Allah Teâlâ kendisine ve aynı şekilde resulüne itaat etmeyi emretmektedir. Bu yüzden ayette itaat kelimesi tekrar ederek gelmiş, “Allah'a itaat edin, Resul'e itaat edin”³⁷ buyrulmuştur, kendisine ve resulüne itaat etmeyi birleştirmiştir. Taat kelimesi Kur'ân'da üç şekilde gelmiştir. Allah'a itaat, Resulüne itaat ve Nisa suresi 59. ayetinde de Ululemre itaat emredilmiştir. İtaat, müminden farklı şekillerde istenebilir. Bazen Yüce Mevla'nın açık bir emri

³² Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5/2995- 2996.

³³ Al-i İmrân 3/160

³⁴ Hamad ibn Muhammad hattabi, *Garib el-Hadis* (Dimaşki: Daru el-Fikr, 1982), 1/86.

³⁵ Nisâ 4/59

³⁶ Ali İmran 3/31

³⁷ Nur 24/54

olarak İslam'ın bir hükmüne uymak, bazen Hz. Peygamber'in bir davranışı ya da emri olabilir. Bazen de genel bir hüküm olarak gelen bir ayeti Peygamber (s.a.v.) ayrıntılı bir şekilde açıklar.³⁸

Şaravi, ayette ululemreitaat Allah'a ve Resulüne itaatten ayrı olarak gelmesini, Allah'a ve Resulüne olan itaati asli bir itaat, mutlak manada bir itaat olarak değerlendirir. Ululemreolan itaati asli bir itaat olmayıp, Allah'a ve Resulüne olan itaatten dolayı ortaya çıkan bir itaattir, der. Çünkü Allah'a ve Resulüne itaat etmedikçe ululemre itaat olmaz.³⁹

Yahudiler ve Nasranîlerin papazları Allah'tan başkasına itaat ettikleri için Kur'ân'da yerilmiştir. *“Onlar, Allah'ı bırakıp bilginlerini ve rahiplerini rabler (ilahlar) edindiler ve Meryem oğlu Mesih'i de (ilahlaştırıp küfre düştüler). Oysa onlar, tek olan bir İlah'a ibadet etmekten başka bir şeyle emrolunmadılar. (Çünkü) O'ndan başka ilah yoktur. O, bunların şirk koştukları şeylerden Yücedir.”*⁴⁰ Çünkü rahipler halklarına onların rableriymiş davranıyorlardı. Rablerinin haram kıldığı bir şeyi halklarına helal kılıyor, helal kıldığını da haram kılıyorlar; kendilerini ilahlaştırıyorlardı. Bir şeyin helal ya da haram olması ancak Allah'ın hakkıdır. Bir rivayette: *“Allah Resulünün yanına bir adam geldi. Adamın boynunda altın veya gümüşten bir haç vardı. Hz. Peygamber ona haçı boynundan çıkarmasını söyledi adam da saygı duyarak çıkardı. Hz. Peygamber: ‘siz papazlarınızı ve rahiplerinizi rab ediniyorsunuz’ dedi. Adam da: ‘biz onlara tapmıyoruz’ dedi. Hz. Peygamber: ‘Onların helal veya haram kıldığı şeyleri yapmıyor musunuz?’ diye sorduğunda: ‘evet yapıyoruz’ diye cevapladı. Hz Peygamberimiz de: ‘işte bu tapmaktır’ dedi. İşte burada rahiplerin onlara kendilerine secde etmelerini emretmiş olsalar da, onlara Allah'a karşı isyanı emretmiş olmaları anlamına gelmektedir.”*⁴¹

Allah Kur'ân'da birçok yerde ve tüm işlerde kendine itaat ile Resulüne itaati beraber zikretmiştir. Örneğin: *“Kim Resul'e itaat ederse, gerçekte Allah'a itaat etmiştir. Kim de yüz çevirirse, Biz Seni onların üzerine zorlayıcı bir bekçi göndermedik ya!.”*⁴² *“Ey iman edenler! Allah'a ve Resulüne itaat edin. İşittiğiniz halde Ondan yüz çevirip dönmeyin.”*⁴³ *“Allah'a ve Elçisine itaat edin, umulur ki merhamet edilirsiniz.”*⁴⁴ *“Yüzleri ateşte evrilip çevrildiği gün: Eyvah bize! Keşke Allah'a itaat etseydik, Peygamber'e de itaat etseydik! derler.”*⁴⁵

³⁸ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3/1423.

³⁹ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3/1425.

⁴⁰ Tevbe 9 /31

⁴¹ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 8/5045-5048.

⁴² Nisa 4/80

⁴³ Enfal 8/ 20

⁴⁴ Ali İmran 3/132

⁴⁵ Ahzab 33/66

Ayrıca anne babaya ihsanda bulunmak da çocukları üzerine farz olan bir ibadettir. Onlara şükrande bulunmak Hakka şükretmek mesabesindedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulmuştur: *"Senin Rabbinin hükmü şöyledir: O'ndan başkasına kulluk yapmayın ve anne-babaya ihsan ve iyilikle davranın. Şayet onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlılığa ulaşırsa, onlara: "Öf" bile deme ve onları azarlama; onlara güzel söz söyle"*⁴⁶

Anne baba şirki ve haram kılınan bir şeyi emrettiklerinde onlara o noktada itaat yasaklanmıştır. Bu meyanda Lokman suresi 14-15. ayetlerinde şöyle buyrulmaktadır: *Biz insana, ana babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Çünkü anası onu nice sıkıntılara katlanarak taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur. (İşte bunun için) önce bana, sonra da ana-babana şükret diye emretmiştir. Dönüş ancak banadır. Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonunda dönüşünüz ancak banadır. O zaman size, yapmış olduklarınızı haber veririm."*Aynı şekilde Allah'a kulluk ile anne babaya ihsan/iyilikte bulunma beraber zikredilmiştir. Şa'râvî'ye göre Allaha iman gayba inanmaktır, dolayısıyla düşüncenin ve aklın çalıştırılmasıyla varılan bir sonuçtur. Ancak anne babaya itaat duyu organları ile hissedilen somut bir konudur. Anne baba, kişinin doğrudan varlığının sebebidir. Onu büyütüp besleyen tüm ihtiyaçlarını karşılayan onlardır. İnsanı yaratan, anne ve babasını gözetten de Allah'tır. O insana karşı bitmek tükenmek bilmeyen bir fazilet sahibidir⁴⁷

Ayrıca Allah, kadının kocasına karşı dinen yasaklanmış bir şeyi emretmedikçe itaat etmesini emretmektedir. *"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur. Onun için sâliha kadınlar itaatkârdır. Allah'ın kendilerini korumasına karşılık gizliyi (kimse görmese de namuslarını) koruyucudurlar. Baş kaldırmamasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve (bunlarla yola gelmezlerse) dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür."*⁴⁸ Erkekler eşlerinin işlerini gereği gibi yapmakla sorumludurlar. Ayette 'Rical' erkekler, 'nisa' kadınlar kelimesinden sonra 'Allah'ın, (insanların) bazısını bazısına üstün kılması' ifadesi gelmiştir. Burada ne yönde bir üstünlükten bahsedildiğini sormamız gerekir. Bunun yanıtı, erkeğin çalışıp çabalayarak ailesinin rızkını kazanmasıdır. İnsana yakışır yaşam araçlarına sahip olmasını, onurlu bir hayatın teminidir. Böylece kadının kocasının yanında sükûnetle gönül huzuru içinde

⁴⁶ İsra 17 /23

⁴⁷ Şa'râvî, Havâtirî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm, 14/8449-8450.

⁴⁸ Nisa 4/34

yaşayacak erkek de huzur bulacaktır. Bunları yaparken aranan en önemli özellik incelik, nezaket, hassasiyetle ve özenle yapılmasıdır.⁴⁹

1.4.1.4.Emanete riayet etmek

Sözlükte hıyanetin zıttı olarak geçer. Gönül huzuru, korkunun giderilmiş olması demektir. Kendisine güvenilen kişi için kullanılır⁵⁰. Dini bir terim olarak ise, yerine getireceğimiz bir işin hakkını vermek ve onu korumak anlamındadır. Yine denilmiştir ki, bir kimsenin tutum ve davranışlarında, eşyayı kullanmasında ve kendisine emanet edilen şeylerin yerine iadesinde haram ve helali gözeterek hareket edeceğine güvenilmesidir. Ayeti kerimede şöyle buyrulmuştur: “*Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin; (sonra) bile bile kendi emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz.*”⁵¹

İnsanlar davranışlarının çoğu gözlerden uzak gizli kalır. Çünkü suç teşkil eden herhangi bir davranış görülürse kanun ve hukuk devreye girerek cezalandırma yoluna gidilebilir. Öyleyse gizli işlenen suçun durumu nedir? Biz biliyoruz ki her suç açığa çıkar. Ancak o suçun ardında başka gizli bir suç vardır. Örneğin adam öldüren bir kişi ruhsatsız silah almak ya da kullanmak gibi başka bir suçu gizliyordur. Ya da parası olmadığı için silahı çalma yönüne gitmiştir. Sonra da öldürme işine yardımcı olması için başkalarını işe alet etmiştir. Bütün bu suçlar gizli kalmış, örtülmüştür. Yani bir suç işlenmişse arkasında mutlaka toplumu huzursuz eden bir davranış vardır. En iyi kanun toplumu açık, görünen suçlardan koruyan kanundur. Ama aynı kanun o suçun ardındaki gizli suçu görmez. Din ise öyle değildir, doğruyu bulmak için derinliklerine kadar iner. Çünkü din Allah Teâlâ'nın insanın vicdanına koymuş olduğu bir emanettir. Allah'tan başka kimsenin bilmediği bu emanete hıyanet edilmemelidir. Çünkü insanların bildiği şeyler insanların önünde savunulabilir. Ancak gizli işler öyle değildir. Çünkü davranışın yapılmasını kontrol eden O'dur. Bu yüzden asla Allah'a Resulüne ve emanete hıyanet edilmemelidir.⁵²

Emanet evrendeki en temel meselelerdendir. Çünkü Allah Kur'an'da da buyurduğu gibi: *Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.*”⁵³ Yüce Allah emaneti kâinata sunmuş ancak onu taşıyamama endişesi ile kabul etmekten imtina etmiştir. Çünkü emaneti kabul etmek beraberinde sorumluluk getirecektir. Evrendeki hiçbir varlık bir emaneti koruyabilmeye ve yerine getirmeye garanti veremez ve insana verilen

⁴⁹ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/2192.

⁵⁰ Muhammed b. Mekrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Daru Sâder, 2003), 1/90.

⁵¹ Enfâl 8/27

⁵² Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/8, 4663- 4666.

⁵³ Ahzâb 33/72

donanıma sahip değillerdir. Bu yüzden insan dışında hiçbir varlık emaneti almayı kabul etmemiştir. Ancak akıl ve fikir sahibi olan varlık, insan kabul etmiştir. Ben kabul ediyorum çünkü iki seçenek arasında bir seçim yapabiliyorum demiştir.⁵⁴

Emanet kendisine emanet edilen kişinin zimmetindedir. O kişinin de sorumluluğunu yerine getirmekten başka bir mazereti olamaz. Onaylasın ya da inkâr etsin bu sorumluluk onun zimmetindedir. Ancak emaneti alıp almamakta hürdür. Bu yüzden yer, gökler ve dağlar, Rabbim bize ne yaparsan yap ama bizi bu sorumlulukla sına dediler. İnsana gelince Allah ona akıl ile alternatifler arasında seçme yeteneği verdi. Bu yüzden insan emaneti almayı kabul etti. Ancak uygulamaya gelince insan kendini zannettiği gibi yeterli olmadığını gördü.⁵⁵

İnsanların birçoğu da Allah’a verdiği sözü bozarlar. Nitekim buy meyanda şöyle buyrulmuştur: *“Onlar öyle (fâsıklar) ki, Allah'a kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler. Allah'ın, ziyaret edilip hal ve hatırının sorulmasını istediği kimseleri ziyaretten vazgeçerler ve yeryüzünde fitne ve fesat çıkarırlar. İşte onlar gerçekten zarara uğrayanlardır.”*⁵⁶ Şa’râvî’ye göre emaneti koruyamayanların ilk tezahürü işi ehline vermemek yoluyla fesat çıkarmak olacaktır.⁵⁷ Çünkü bir hadisi şerifte şöyle buyrulmuştur: *“Bir iş ehil olmayan birine verilmişse kıyameti bekleyiniz.”*⁵⁸ Çünkü o zaman toplum, işini iyi yapmak ve samimiyet üzerine değil, ikiyüzlülük ve dengesizlik üzerine kurulmuş olur. İkiyüzlülükte iyi olan, en yüksek derecelere ulaşır ve işinde ustalaşan hiçbir şeye ulaşmaz. Sonuçta cahil, bilgisiz kişiler işleri yürütür ve böylece yolsuzluk ve bozuculuk yayılır, tüm değerler ayakaltında kalır ve toplumda orman kanunu hüküm sürer. Her insan başkalarının hakkını hukukunu gözetmeden kendi çıkarları, heva ve hevesi doğrultusunda hareket eder. Çalışıp hak ederek kazanan kişi de çalışmanın artık bir anlamı olmayacağı hissine kapılır, böylece toplum üretmeyen bir topluma dönüşür.⁵⁹

1.4.1.5.Adaletli olmak

Sözlükte, ifrat ve tefritin ortası, işlerde orta yolu izlemek anlamındadır. Zıttı zulümdür. el-Meâni sözlüğünde ‘adele’ kökünden türetilen kelimenin farklı türevleri verilmiş; iki hasım arasını düzeltti, aralarında insafı oldu ve zulmü önledi, haklıya hakkını verdi anlamında kullanılmıştır. Ayrıca ‘adalet doğru olmayan, zalim kişilerin gönlünde yer almaz’ denilmiştir.⁶⁰ Adalet, eksik olan iki şey arasında hakkaniyet eşitlik ve haktan sapmamaktır. Bu yüzden adaletli

⁵⁴ Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1/222.

⁵⁵ Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 10/5891.

⁵⁶ Bakara 2/27

⁵⁷ Buhari, *Sahih-i Buhari*, 59.

⁵⁸ Buhari, *Sahih-i Buhari*, 59.

⁵⁹ Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1/222.

⁶⁰ Yakub İbn İshak, *Mantık* (Beyrut: Daru Ihya’ el-Turas el-Arabi, 2002), 1/125.

bir yargıç insafıdır denmiştir. Terim olarak ise adalet, işleri savurganlık ve kısıtlama olmaksızın yeri, zamanı, miktarını tüm yönleriyle doğru belirleyerek yapmaktır.⁶¹

Şa'râvî adaletten kasıt insafı olmaktadır der. İfrat ve tefrite kaçmadan orta yolu bularak akliya hakkını vermektir. Zulmün zıddı ve Allah Teâlâ'nın sıfatlarından biridir. Allah bir zerre kadar zulmetmez, insan aklının alamayacağı kadar mutlak adalet sahibidir, bunu bize haber vermiş ve bildirmiştir. İslam dini adalet sıfatıyla bezenmeyi Müslümanlara emretmiştir. Çünkü adalet hayatı düzenlemenin ve takva sahibi olarak yaşamının yoludur. Yine bir başka ayette şöyle buyrulmuştur: *“Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun.”*⁶² Adaletle şahitlik yapıldığında zalimler de zulümlerinde ileri gidemezler. Zalimin şiddetlenmesine, haksızlığının yayılmasına ve kötülüğünün daha da artmasına neden olan şey, adalet duygusunu zedeleyen, örtbas eden, kusurlarını gizleyen, insanları aldatan kişilerin bulunmasıdır. Toplumun her bir üyesi tanıklık ettiklerinde adaletli olurlarsa, o zaman toplumda haksızlık yapmak isteyen kişi ceza çekeceğini bildiği için bir caydırıcılık olur.

Mü'min kişi zaten Allah'ın emirlerine uyarak kendisini ıslah etme gayretinde olan kişidir. Bu yüzden başkalarına ve kendi nefisine karşı adaletli olmaya özen gösterir. Tevhid inancı gereği hayırlı işler yapıp, münkerden özellikle münkerin en büyüğü olan şirkten uzak dururlar. Ayeti kerimede şöyle buyrulmuştur: *“Allah'a ortak koşma. Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.”*⁶³ Yani, anlık şehvet ve geçici zevk veren işleri yaparak kendilerine haksızlık edip ve bunun sonuçlarını hiç düşünmeyeler, kendi nefislerini düşüncesizce severler. Bu durum zihinlerini tahakküm altına alan bir afettir.⁶⁴

Ayrıca Şa'râvî'ye göre yalan söyleyerek Allah'a iftira atan kişi, kendisinde daha zalim kimse olmadığı görür. Çünkü kendisi gibi emsallerine iftira atmış olsaydı işi kolay olurdu. Yaratıcıya iftira büyük bir zulüm ve cezası ağırdır. Kim böyle bir haksızlık yapmaya cüret ederse, kendine zulmetmiş olur. Ayette bu durum şöyle açıklanmıştır: *“Allah'a karşı yalan uyduran yahut kendisine hak gelmişken onu yalan sayandan daha zalimi kimdir? Cehennemde kâfirlere yer mi yok!”*⁶⁵

Koca karısı ile iyi geçinmeli, adaletli olmalı, onun için gerekli olan ihtiyaçları karşılamalıdır. Birden fazla kadınla evli ise, yeme, içme, barınma ve tüm masraflarda hayatın tüm konularında aralarında adil davranmak zorundadır. Aynı şekilde çocukları arasında da adil olmalıdır. Onlara iyi bir geçim kaynağı sağlamalı ve birini diğerine para, tedavi veya iyi

⁶¹ Cürcanı Ali b. Muhammed, *el-Tarifet* (Beyrut: Daru el kitap el-Arabi, 2016), 18/28.

⁶² Maide 5/8

⁶³ Lokman 31/13

⁶⁴ Şa'râvî, *Havâtirî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 18/11410.

⁶⁵ Ankebut 29/68

muamele konusunda tercih etmeyip dengeli olmalıdır. Böylece aralarında kin ve nefret ortaya çıkmamasına özen göstermelidir. Nerede ve ne zaman olursa olsun Yüce Mevla tüm insanlara karşı adaletli olmamızı, haksız davranışlardan uzak durmamızı emretmektedir. Nitekim ayeti kerimede şöyle buyrulmaktadır: “*Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.*”⁶⁶

1.4.2. Kaçınılması Gereken Huy ve Davranışlar

Kur’ân’ın buyrukları baştan sona ahlaklı bir toplumun oluşması için ilker koyar ve Hz. Peygamberin örnek ahlakını överek bize de rol-model olarak sunar. Kötü ahlaktan arınmak için yol gösterir. Korunmamız gereken kötü ahlaklılıktan bir kısmı şunlardır: kıskançlık, başkalarıyla alay etmek, savurganlık, ihanet, kibir ve böbürlenmek, iyiliği başa kakmak, caka satmak, hava atmak, cimrilik, kötülük yapmak, zina, alkol almak, kumar oynamak, yalan söylemek, öldürmek gibi ve benzeri davranışlar. Toplumun zayıflamasına dolayısıyla eylemsizliğe ve başarısızlığa yol açan, dolayısıyla kaçınılması gereken huy ve davranışlardan sadece bir kaçını burada ele alacağız. İmam Şa’râvî’nin görüşleriyle birlikte konuyu açıklamaya çalışacağız.

1.4.2.1. Allah’ı inkâr etmek

Kur’ân’da bize, fasıkların Allah’ın yolundan sapanlar olduğu bildirilir. “*Onlar, Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan, Allah'ın korunmasını emrettiği bağları (iman, akrabalık, beşeri ve ahlâki bütün ilişkileri) koparan ve yeryüzünde bozuculuk yapan kimselerdir. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.*”⁶⁷ Yüce Mevla fasıkların özelliklerini göstererek onları üç kısımda tanımlamıştır.

Söz verdikten sonra sözleşmeyi bozanlar. Allah'ın korunmasını emrettiği bağları koparan. Yeryüzünde bozuculuk yapanlar. Sonra onların hükmünü belirlemiş ve şöyle: “İşte bunlar hüsrana uğrayanların ta kendileridir.” Hüsrana uğramaları yaptıklarının sonucudur. Çünkü doğru yoldan ayrılarak heva ve hevesleri doğrultusunda inanmaya ve yaşamaya başladılar. Bu neden Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle⁶⁸: “*İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır.*”⁶⁹ Çünkü bedel ödeyerek sapkınlığı tercih eden onlardır, dolayısıyla zararlı bir anlaşma yapmış olanlar da onlar olacaktır. Bize hayat veren şey Allah’ın ebedi mutluluğa ve huzura götüren hidayetidir. Bunun örneği şu ayette verilmiştir: “*Şüphesiz Allah,*

⁶⁶ Nahl 16/90

⁶⁷ Bakara 2/27

⁶⁸ Şa’râvî, *Havâtîrî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1/212- 215.

⁶⁹ Bakara 2/16

*mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler ve ölürlər.*⁷⁰”

Müminler mallarını ve canlarını rablerine adayarak sözlerine sadık kalmışlardır. Kâfirler ise Allah'ın hidayetini satın dalaleti satın almışlardır. Bu yüzden “İçlerinden öylesi var ki ona (Kur'ân'a) inanır; yine onlardan öylesi de var ki ona inanmaz. Rabbin bozguncuları daha iyi bilendir.”⁷¹ Ayette de belirtildiği gibi onların bir kısmı diliyle yalan söyleyip imanı kalplerinde gizlerler, bir kısmı da kalplerindeki iman boşluğunu ve yalanlarını dilleriyle onaylarlar. Derler ki: Muhammed Allah tarafından gönderilen bir elçidir ama bu Kur'ân bir iftiradır. İçlerindeki kin, kibir ve inat onları inançsızlığa götürmektedir. Onların bir kısmı da buna inanmaz ve açıkça söylemezler. Bu konu şöyle buyrulmuştur: “...Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozuculuk etmeyin...”⁷² Yeryüzünün halifesi olan insanın yerleşeceği bu mekânı yaşamını sürdürebileceği gerçek bir yer olarak hazırlanmıştır. Gök, yer, güneş, hava her şey onun için yaratılmış, onun hizmetine sunulmuştur. Kur'ân'ı indirmiş olan Allah (c.c.) nasıl yaşaması gerektiğini belirttiği gibi ona uygun imkânları da sunmuştur.⁷³

Her türlü günah ve küfür, ölçü ve tartının bozulmasına yol açar. Bunu Hz. Şuayb'ın kavmine çokça “sizin içinizde ölçü ver tartıyı bozanlar, hile yapanlar” demesinde şahit olduk. İnsanlar bunu önemsiz bir şey olduğunu sanıyorlardı. Budan bir şey olmaz küçük bir şey diyorlardı, zimmetlerine mal geçirmeyi basite alıyorlardı. Biz de böyle düşünür ve yaparsak çok sayıda insan aynısını bize yapacaktır. Eğer biz ahde vefa gösterip ölçü ve tartıya dikkat edersek kendimize ve toplumun maslahatına uygun iş yapmış oluruz. Böylece davranışlarımızla adaletin yaygınlaşması ve yerleşmesine vesile oluruz. Buna çokça ihtiyacımız var. Aksi takdirde ayette belirtildiği gibi kaybeder ve topluca hüsrana uğrarız. “...Artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların eşyalarını eksik vermeyin. Düzeltilmesinden sonra yeryüzünde bozuculuk yapmayın. Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır.”⁷⁴

1.4.2.2.Nifak çıkartmak

Nifak, iki yüzlü davranmak, kalbiyle inanmadığı halde diliyle inandığını söylemektir. Münafıklar çıkarları için her tarafa meylederler, imanla küfür arasında gider gelirler. “Onlar küfür ile iman arasında bocalayıp dururlar. Ne bunlara (mü'minlere) ne de şunlara (kâfirlere) bağlanırlar. Allah, kimi saptırırsa ona asla bir çıkar yol bulamazsın.”⁷⁵ Münafıklar

⁷⁰ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 10/5947.

⁷¹ Yunus 10/40

⁷² A'râf 7/85

⁷³ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 7/ 4179- 4180.

⁷⁴ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 7/4236- 4237.

⁷⁵ Nisa 4/143

konuştuklarında mangalda kül bırakmazlar, en dindar olarak kendilerini sunarlar. Bütün yatırımlarını fiyakalarına yaparlar, içleri ise boştur, imandan, irfandan yoksundurlar. Onların karakteri Kuran-ı Kerimde şöyle ifade edilmiştir: *“Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider, konuşurlarsa sözlerini dinlersin. Onlar sanki duvara dayanmış kütükler gibidir. Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar. Düşman onlardır. Onlardan sakın. Allah onların canlarını alsın. Nasıl bu hale geliyorlar?”*⁷⁶

Bir başka ayet ise onları şu şekikde tasvir eder: *“Bunlara, Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın, denildiği zaman, «Biz ancak ıslah edicileriz» derler. Şunu bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir, lâkin anlamazlar.”*⁷⁷

Fesat yeryüzünde insanların Allah’ın koymuş olduğu düzenden sapmaları sonucu ortaya çıkan bir durumdur. İnsanoğluna seçim hakkı verilmişse ve bu doğrultuda yürüdüğü sürece bağlı kalacağı yüce değerler olması gerekir. Aksi takdirde heva ve hevesine uyarak yolunu kaybeder ve kaçınılmaz olarak fesada uğrar. Bu durumda yeryüzünde bozuculuk çıkaranlar sanki yeryüzü sadece kendileri için yaratılmış gibi zannediyorlar. Bu yüzden de başkalarını hiçe sayarak her şeyi kendilerine mubah görüyorlar. Bu durum Kur’ân’da şöyle açıklanmıştır:⁷⁸ *“O, (senin yanından) ayrılınca yeryüzünde bozuculuk yapmağa, ekin ve nesli yok etmeğe çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez.”*⁷⁹ Ayetteki ‘hars’ kelimesi ekim, dikim, toprağı işlemek ve karıştırmak anlamına gelir. Ey insanoğlu senin görevin Allah’ın verdiği tohumla toprağı, ekip biçmek, yine Allah’ın verdiği su ile sulamak, Allah’ın verdiği hava ile onu büyütüp ülkeye kazandırmaktır. Bu yüzden Allah (c.c.) bizim şu ayetlere dikkatimizi çekmektedir. *“Ektiğiniz tohumu ne dersiniz?! Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren biz miyiz?”*⁸⁰

Hars kelimesi başka bir ayette de ekin ve tarla anlamında gelmiştir: *“Kadınlarınız sizin tarlanızdır. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın. Kendiniz için (geleceğe hazırlık olarak) güzel davranışlar takdim edin.”*⁸¹ Dolayısıyla tarla bitki için, kadınlar ise çocuk yetiştirmek için ekilir. Bir ayette *“...temizlendikleri vakit, Allah’ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın...”*⁸² buyrulduğu halde günümüzün bozulmuş zihniyeti, kadına arkadan yaklaşmayı veya başka türlü yaklaşmayı serbest görmüş ve onu değersizleştirmişlerdir.

⁷⁶ Münâfikûn 63/4

⁷⁷ Bakara 2/11-12

⁷⁸ Şa’râvî, Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm, 2/868- 869.

⁷⁹ Bakara 2/205

⁸⁰ Vakia 56/63-64

⁸¹ Bakara 2/223

⁸² Bakara 2/222

1.4.2.3.Masiyet işlemek

Sözlükte “itaatten ayrılmak, söz dinlememek, çoğunluk tarafından onaylanan davranışlara uyum sağlamamak” mânasındaki *isyân* kökünden masdar ve isim olup *itâat* kelimesinin karşıtıdır.⁸³ Ayeti kerimelerde şöyle buyrulmuştur: “*Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozuculuk yapmayın.*”⁸⁴ “*Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozanlar, Allah'ın korunmasını emrettiği şeyleri (akrabalık bağlarını) koparanlar ve yeryüzünde fesat çıkaranlar var ya; işte lânet onlara, yurdun kötüsü (cehennem) de onlarıdır.*”⁸⁵ Yeryüzünde bozuculuk çıkarmak düzeni bozmak anlamındadır. Allah Teâlâ insanı kainatta var etmiş, yeme, içme nefes alma ve bunların dışında bir çok nimet vererek insanın hayatını sürdürebileceği her şeyi hizmetine sunmuştur. Ayrıca neslini devam ettirebilmesi için onu iki cinsten; kadın ve erkek olarak yaratmıştır. Ancak insanoğlu bütün bu nimetleri ve onu yararı için yaratılan şeyleri bozmuştur.⁸⁶ Kasas suresi 83.üncü ayetinde ise işte ahiret yurdu, biz onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozuculuk çıkarmayanlara has kılıyoruz. Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarıdır buyrulur.

İnsan hayatta sorumlu olduğu şeyleri yükselmek için yerine getirirse, kolaylıkla yükselip belirli makama gelebilir ve işini bitirebilir. Ancak sorumluluklarını Rabbinin rızasını umarak ve gözeterek yapar, insanların kalıcı olarak yararlanabileceği işler yaparsa makamı yücelir, değeri artar ve bu kıyamete kadar devam eder. Gerçek kazanç da böyle olur. Aksine böyle yapmayıp Âd kavminin yaptığı gibi sadece kendi çıkarını düşünerek hareket ederse, bunları sürekli yapmalarına Rableri müsaade eder mi? Unuttuklarında onlara hatırlatmak, uykuya daldıklarında uyandırmak için Allah peş peşe peygamberler göndererek, insanlara vermiş oldukları ahitleri onlara hatırlatmak Allah'ın kullarına olan rahmetindendir. Nitekim şöyle buyrulmuştur: “*Hani Rabbin (ezelde) Ademoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)" demişlerdi.*”⁸⁷ Bu şekilde Allah insanın yapısına Allah'ı tanıma yeteneği koymuş, insanı yeryüzünde halife olarak belirlemiş ve ona doğru yolu göstermiştir. Ancak insan bu sorumluluğu bazen gözden kaçırabilir veya nefesine yenilebilir ve hedefinden sapabilir. Bu yüzden Allah insanın fitratını yanlış ve kötülüğe karşı koruyacak otonom bir sistem koymuştur. Bu sitem insanın kendi nefsinde değil toplumdadır. Kişi yanlış şeyler yaparsa bu sistem devreye girer ve diğer insanlar onu uyarak doğruyu yapmasını önerir.

⁸³ Bekir Topaloğlu, “Mâsiyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 3/77.

⁸⁴ Arâf 7/56

⁸⁵ Rad 13/25

⁸⁶ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 12/7307-73041.

⁸⁷ A'raf 7/172 -173

Nitekim Asr Suresi 2. ve 3. ayetinde “*Ancak, iman edip de sâlih ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler, birbirlerine sabrı tavsiye edenler başka (Onlar ziyanda değillerdir)*”⁸⁸

Toplumda bir kişi yanlış sapmaya meylerse ona doğru gösterilerek gerçeğe yönlendirilmelidir. Çünkü insan aklı yanılabılır, duyguları sapabilir. Bu, İslam toplumunda kişide bir sapma olduğunda devreye giren, otonom bir koruma sistemidir. Ancak ne yazık ki, günümüzde kişiler ve toplumdaki bu sistem de bozulmuş, insanlar doğruyu yanlış bilmez hale gelmişlerdir. İsrailoğulları hakkında inen şu ayette olduğu gibi: “*İşledikleri herhangi bir kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Yapmakta oldukları ne kötüydü!*”⁸⁹ O zaman Allah uyarıcı olarak Rablerine döndürecek yeni bir elçi veya bir mucize göndermiştir. Peygamberimizin ümmeti şerefine Allah İslam toplumunu otonom bir uyarıcı kılmıştır. Kişi bir günah işlerse tövbe eder, tövbe etmez ve yaptığından dönmezse toplum ona doğruyu hatırlatarak uyarır. Bu özellik kıyamete kadar ümmetin içinde olacaktır⁹⁰. Hz. Peygamber bir hadisi şerifte, “Hayır kıyamete kadar bende ve ümmetimin arasındadır.” buyrulmuştur.⁹¹

1.4.2.4.Dünya düzenini bozmak

Ku'an'da şöyle buyrulmaktadır: “*Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş'ın Rabbi Allah onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir.*” Eğer birden fazla ilah olsaydı ikisi arasında anlaşmazlık ya da birinin diğerine üstünlük sağlama isteği çıkar bu da dünyanın düzeninin bozulmasına, yerin ve göğün yok olmasına neden olurdu. Aslolan evrenin yönetiminde yasaların tek bir ilah tarafından yürütülmesidir. Hz. Peygamberin bize bildirdiği gibi Allahtan başka bir ilah yoktur, tek boyun eğilecek O'dur. Bu insanın yararına olan şeydir. İnsan tek bir ilahtan başka; güneşe, suya, nefse taparsa zillete düşer. Yüce Allah, “*Allah, birbiriyle çekişen ortak sahipleri bulunan bir (köle) adam ile, yalnızca bir kişiye ait olan bir (köle) adamı örnek verdi. Bu iki adamın durumu hiç bir olur mu? Hamd Allah'a mahsustur. Hayır, onların çoğu bilmiyorlar.*”⁹² buyurarak insanoğlunu kargaşa ve sıkıntılardan kurtardığına işaret etmektedir.⁹³

Burada Kur'an bize iki örnek üzerinden düşünmemizi emrediyor. Birincisi sürekli birbirleriyle zıt düşen ve tartışan iki efendiyle bir kölenin durumu, diğeri tek bir efendinin kölesinin durumu. Aklen doğru olan elbette tek bir efendinin durumudur. Efendi çoğalırsa kargaşa ve fesada neden olur. Akli başında olan kendini sadece güvenilebileceği bir efendiye

⁸⁸ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/868- 869.

⁸⁹ Maide 5/79

⁹⁰ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 12/7304- 7307.

⁹¹ Abdür-raûf Muhammed Münâvî, *Feyzül Kadir Şerhu Camius Sağır* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 6/396.

⁹² Zümer 39 /29

⁹³ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 13/7991.

teslim eder. Hepimiz, kendimizden daha güçlü, güvenli, taleplerimizi yerine getirebilecek, güvenebileceğimiz birine teslim olmayı yeğleriz. Ayrıca, bir kişi bir şey yapmak istiyor ikincisi onu istemiyorsa ve yapılmak istenilen şey ikinci kişi için bir acziyetse durum ne olur?

Yine bir ayette meâlen: “Eğer hak onların arzularına uysaydı gökler ile yer ve onlarda bulunanlar elbette bozulur giderdi”⁹⁴ Yani rabbin bu müşriklerin istediklerini yapsa, hoşlanmayacakları kimselerin haklarını vermese, yerde gökte düzen bozulur altüst olurdu. O yüzden Allah (c.c.) nasıl hükmetmişse insanın yararına onu koruyacak şekilde hükmetmiştir. Ancak insan kendi kendine zulmedecek yasalar çıkarmakta daha sonra da bu yasaların yanlışlarını azaltma yoluna gitmektedirler. Çıkardıkları kanunlardaki yaptıkları değişikliklere bakarsanız İslam’a daha yakın güncelleme ve düzeltmelere gittiklerini görürsünüz. Allah’ın kanunları insanları heva ve heveslerinden korumaktadır. Çünkü insanların heva ve hevesleri farklılık gösterir, birinin ki diğerine uymaz. Bu yüzden insanların heva ve heveslerinden, tutkularından arınmış bir ilkeler bütününe uymalıyız ki bu da Allah’ın koymuş olduğu insanı koruyup gözetken kanunlarıdır. Tutkular insanları yönlendiren duygulardır. İnsan başkaları tarafından belirlenmiş kanunlarla yanlışa yönlendirildiğinde daha başka sorunların da doğmasına neden olur.⁹⁵

Çevrenin bozulması ile ilgili Kur’ân- Kerîm’de şöyle buyrulmuştur: “İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır.”⁹⁶ Yani, insanların buldukları her bilimsel buluşun yan etkileri olmaktadır. Bu buluşların dezavantajlarından insanlığı, çevreyi ve doğayı korumak için bunların etkilerinin de incelemesi gerekmektedir. “Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.”⁹⁷ Görünen o ki, çevre ile ilgili yaşanan sorunların bir kısmı, tam bilgi sahibi olmadan doğaya yaptığımız müdahalelerden kaynaklanmaktadır. Yaradan’ın yarattığı her şeyde bir hikmet vardır. Yapılan icat ve buluşlardan elde ettiğimiz yarar gözlerimizi kamaştırmıştır ama onun yaratılış hikmeti yanında yüzeysel kalmaktadır. Çünkü bazen icatlarımız onların doğasına zarar vermektedir.⁹⁸

⁹⁴ Mü'minûn 23 /71

⁹⁵ Şa'râvî, *Havâtirî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/1282-1283.

⁹⁶ Rum 30/41

⁹⁷ İsrâ 17 / 36

⁹⁸ Şa'râvî, *Havâtirî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 12/7552-7550.

1.4.2.5.Fesadı önlemek

Bu konuda ayeti kerime de şöyle buyuruluyor: “*Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozuculuk yapmayın.*”⁹⁹ Bu ayeti Şa’râvî, tüm kâinatın Allah’ın iradesi ve kontrolü altında yönetildiğini, kâinatı yaratan olduğu için tüm varlıkların tam tasarrufuna sahip olduğu şeklinde tefsir eder. Bunun için Rabbimizi gizli ve açık bir şekilde, huşû ile anmalı ve ona yakarmalıyız der. Çünkü Allah ikiyüzlülüğü, samimiyetsizliği sevmez. Yeryüzünde itaatsizlik ederek bozuculuk çıkarmamak için Kur’ân’da yer alan ilkeler doğrultusunda ilerlemek ve Yüce Mevla’nın âlemlere rahmet olarak gönderdiği Resulünün yolunda yürümek gerekir.

“*Biz Kur’ân’dan, mü’minler için şifa ve rahmet olacak şeyler indiriyoruz.*”¹⁰⁰ ayette geçen şifa, bir hastalığa yakalanıp, Allah’ın seni ondan kurtarmasıdır. Rahmet ise, hastalığa hiç yakalanmamaktır.¹⁰¹ Allah kullarının zayıflıklarını ve onların hiçbirinin günah işlemekten berî olmadığını bilir. Eğer insanoğlu kuralları eksiksiz bir şekilde uygulamak durumunda olsaydı bunun üstesinden gelemezdi. Bu yüzden daima şöyle dua etmeliyiz: “Ya Rabbi, bize faziletle, adaletle, ihsanla muamele et, mizanla, cebirle ve hesapla değil.” Çünkü mizan bizi yorar. Hz. Peygamberin bir defasında şöyle dediğini biliyoruz “Sizden biriniz yapmış olduğunuz amelle cennete giremeyeceksiniz. Sizin de mi ya Resulallah diye sorulduğunda: Allah beni rahmetiyle korumadıkça evet ben de.”¹⁰²

Yeryüzü, Allah’ın halife olarak yarattığı insanın mekânıdır. Yaşamın devamı için gerekli olan gökyüzü, toprak, güneş ve hava gibi unsurlar da burada bulunur. Hepsisi insanoğlunun emrine amadedir. Ancak, insan dünyada yapmış olduğu işlerde Allah’ın koyduğu yasaları ve düzeni bozmaması gerekir. Güneşin, ayın yörüngesini, rüzgârın yolunu değiştiremez. Değiştirdiği takdirde onu kontrol edemez, düzeltemez. Zira bu konular insanın elinde değildir ve bu konuda tasarruf hakkı yoktur. Bu nedenle Allah bizi bu konuda özgür bırakmamış, hayatın devinimini korumak için bir takım kurallar koyarak sınırlamıştır.¹⁰³ Nitekim Kur’ân’da şöyle buyruluyor: “*Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozuculuk yapmayın.*”¹⁰⁴

1.4.2.6.Münker işlemek

Ayeti kerimede şöyle buyrulmuştur: “*Sizden önceki nesillerden akli başında kimseler (insanları) yeryüzünde bozuculuk yapmaktan alıkoysalardı ya! Ancak içlerinden kendilerini*

⁹⁹ A’raf 7/56

¹⁰⁰ İsrâ 17 /82

¹⁰¹ Münîr Âmir, *Havâtürî Havle’el-Kur’âni’l-Kerîm* (Kahire: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997), 200.

¹⁰² Münâvî, *Feyzül Kadir Şerhu Camius Sağır*, 2/936-937;1379.

¹⁰³ Ebü’l-Hasan Abdürrâzık, *eş-Şa’râvî fi’l-Hükm ve’s-Siyâse* (Kahire: Dâru el-Vatan, 2005), 1/292.

¹⁰⁴ A’raf 7 /56

kurtardığımız pek az kimse bunu yapmıştı.” ¹⁰⁵ Ayette geçen ‘Ülû bakiyye’ ifadesi ‘aklı başında kimseler’ olup zamanın olaylarına karşı sapmadan doğru duruş sergileyebilen kişilerdir. Onlar direnç göstererek ayakta kalabilen, hayır ehli kişilerdir. Sağlam ve kalıcı olabilenler her zaman daha hayırlıdır. Allah bize, önceki ümmetlerin bir kısmını helak ettiğini bildirmektedir. Bunun sebebi, bu ümmetlerden iyi kimselerin toplumun yeryüzündeki bozgunculuğu engellememiş olmasıdır. Bozgunculuğa karşı direnç gösteren, iyiliği emredip kötülüğü yasaklayan kimseler olmadığı için helak olmuşlardır.

Hız. Şuayb'ın kıssasında olduğu gibi, Allah her konuda sağlam ve kalıcı hayır ehli olanların örneğini vermektedir: *“Ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. İnsanların eşyalarını (mallarını ve haklarını) eksiltmeyin. Yeryüzünde bozuculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. Eğer inanan kimselerseniz Allah'ın bıraktığı helâl kazanç sizin için daha hayırlıdır. Ben sizin başınızda bir bekçi değilim.”* ¹⁰⁶ Burada bir tüccar, eksik tartarak malını artırdığını ancak artırdığından daha büyük kabının ne olduğunu bilmediğine işaret edilmektedir. Yani bu iman ve hayır ehli olan kimseler iyiliği emredip kötülükten alıkoymasaydılar Allah yeryüzünü orada yaşayanlarla birlikte yok ederdi. Kalıcı olabilmek yapılan tercihlerin sonucudur.

Bu bağlamda bir başka ayette Ra'd suresi 17. ayette, *“O, gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü. Süs eşyası veya yararlanılacak bir şey elde etmek için ateşte erittikleri şeylerden de böyle köpük olur.”* buyurmaktadır. Allah Teâlâ kendi gösterdiği yolda giden, kötülükten men eden kişiler vesilesiyle insanların hayatın muhafazasını sağlamıştır. Bu Allah'ın sıfatlarından birini ya da bir özelliğini artırmaz. Çünkü Allah kainatı mükemmel bir şekilde yaratmıştır. Evrendeki düzeni de aynı şekilde eksiksiz hayatın tüm canlıların ihtiyaçlarını kapsayıcı bir şekilde düzenlemiştir.¹⁰⁷ Bu düzen Allah'a değil O'nun yarattıklarına iyilik sağlar. Ayeti kerimede buyurulduğu üzere *“(er-Rahmân) Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu.”*¹⁰⁸ Allah gökyüzünü bir direk olmaksın yerleştirmiş, her iş bir denge, düzen ve uyum içerisinde yürümektedir. Bazı konularda insan tasarrufta bulunabilir, doğru bir seçimle, dengeyi bozmayacak şekilde değişiklik yapabilir. Dengeyi bozacak bir seçim hayatın dengesini bozar. Çalışmadan kazanmak, çalışanların emeğini sömürerek lüks bir hayat sürmek toplumun fesadına neden olur.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Hûd 11/116

¹⁰⁶ Hûd 11/ 84-86

¹⁰⁷ Şa'râvî, *Havâtürî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 11/674- 6743.

¹⁰⁸ Rahman 55/7

¹⁰⁹ Şa'râvî, *Havâtürî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 5/3094.

1.4.2.7.Haydutluk yapmak

Kur'ân-ı Kerim'de mealen şöyle buyrulur: *“Allah'a ve Resûlüne savaş açanların ve yeryüzünde bozuculuk çıkarmaya çalışanların cezası; ancak öldürülmeleri, yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut o yerden sürülmeleridir.”* ¹¹⁰Salih kimselerin özlerini bozarak onları fesada sürüklerler. Onların cezaları ise öldürülmeleri veya asılmalarıdır. Bu durumda, toplumun bu işe karşı koymasını ve meşru otoritenin de bu konuda herkesin vekili olarak hareket etmesini sağlar. Tıpkı savcının halk adına dava açması gibi. Bu sayede insanlar herhangi bir emrin hikmetini kavrayamadan birbirlerini öldürmezler.¹¹¹

1.4.2.8.Savaş çıkarmak ve dünya düzenin bozmak

Yahudiler hakkında Kur'ânı Kerim'de şöyle buyrulmuştur: *“Bir de Yahudiler, Her ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozuculuk çıkarmaya çalışırlar. Allah bozguncuları sevmez”* ¹¹²Onlar yeryüzünde her zaman bozuculuk çıkarma peşinde olmuşlar ve savaşlara sebebiyet vermişlerdir. Cinsel saldırılar yaparak onu meşrulaştırma yoluna gitmişlerdir. Kan dökmek, tuzak kurmak ve insanları aldatmak yolunu seçerek fesat çıkarmışlardır. Ancak Hak bu tür şeylere izin vermez. Bu yüzden tüm bunları gizli bir şekilde yapma yoluna gitmişlerdir. ‘Siyonizm Protokolü’ incelendiğinde, Darwinizm, Varoluşçuluk ve Marksizm gibi insanların zararına olan yanlış görüşlerin sahibi olduklarını itiraf ettikleri görülecektir.

Bu görüşler Yahudi olmayan halklara zarar vermek için düzenlenmiştir. Yahudi halkları ise bu bozuk fikirlere karşı koruyarak yeryüzünde fesat çıkarmaktadırlar. Dünyadaki sapık fikirlerin arkasından hep onlar çıkmaktadır. Kapitalizm ve katı kominizm Yahudilerin ürünüdür. Hazreti Muhammed'den sonra peygamber geleceğini iddia edenlerin arkasında da onlar vardır. Rotary, masonluk ve lions kulüplerinin arkasında da Yahudilerin olduğu bir gerçektir. Rotary kulübü üyesi olduğu için medeni olduklarını gururla söyleyenlere, o kulüplerde ne yapıyorsunuz, diye sorulsa, hayır işleri diyeceklerdir. Peki, bunu İslam adına yapmaya gelince neden yapmıyorsunuz? İslam'dan başka hayır getiren bir şey var mıdır? ¹¹³

1.4.2.9.Haksız yere yetim malı yemek ve hırsızlık yapmak

Bu konuda Kur'ân-ı Kerim'de mealen şöyle buyrulur: *“Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: "Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız*

¹¹⁰ Maide 5/64

¹¹¹ Şa'râvî, *Havâturî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 5/3094.

¹¹² Maide 5/64

¹¹³ Şa'râvî, *Havâturî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 6/3268- 3271.

(sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir. Allah bozguncuyu yapıcı olandan ayırır.”¹¹⁴ Biliyoruz ki yetimler muhtaç olanlar çerçevesinde değerlendirilmez. Yani onlara yemek yedirmeli ya da giydirmeliyiz denmiyor. Ancak onların anne ve babalarını kaybetmiş olmaları nedeniyle oluşan eksikliğin toplum tarafından giderilmesi, telafi edilmesi gerekir denilmektedir. Böylece anne babasını kaybedenlerin sevgi ve şefkat yoksunluğu yaşatmadan toplumda nefretle değil sevgi ile büyüyerek topluma kazandırılmasının önemine dikkat çekilmektedir.¹¹⁵ Nitekim yetim malının yenmesi haram kılınmış, bazı şartlar çerçevesinde ondan yararlanabileceği belirtilmiştir.

Mâide suresi 38. ayetinde mealen “Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” buyurulmaktadır. Burada Allah, insanın tutum ve davranışlarını yanlışlıklara karşı koruduğuna işaret edilmektedir. İman insanın daima bir işle meşgul olmasını, hareket halinde olmasını ister. Çalışan insan üretir, üreten kişi emeğinin karşılığına ulaşmak ve onu garanti altına alınmasını ister. Birileri gelip onun emeğini çalarsa insan artık üretmek istemeyecektir. Böylece hayat durağanlaşacak, üretimden uzak kalacak; durma noktasına gelecektir. Bu yüzden hayatın devamlılığını sağlamak için emeğin korunması gerekir.¹¹⁶

Elbette çalışıp kazanırken Allah'ın koyduğu sınırlar çerçevesinde helalinden, topluma faydalı olacak şekilde kazanmak gerekir. Allah'ın, paranın yatırıma yönlendirilmesi yönündeki emrine istinaden, örneğin bir kişi kalkıp yüksek katlı bir bina yapsa, daha kendisi binayı bitirmeden önce o yatırımdan toplumun faklı kesimlerinden zengin-fakir birçok kişinin yararlandığını görecektir.¹¹⁷

1.4.2.10. Adaletsizlik yapmak ve hakka girmek

Ayeti kerimede belirtildiği üzere: “Görmedin mi, Rabbin ne yaptı Âd kavmine; direkleri (yüksek binaları) olan, ülkelerde benzeri yaratılmamış İrem şehrine, o vadide kayaları yontan Semûd kavmine, kazıklar (çadırlar, ordular) sahibi Firavun'a! ki onların hepsi ülkelerinde azgınlık ettiler. Oralarda kötülüğü çoğalttılar. Bu yüzden Rabbin onların üstüne azap kamçısı yağdırdı. Çünkü Rabbin (her an) gözetlemededir.”¹¹⁸ Âd ve Semûd kavminden sonra eski mısırlılar olarak bilinen firavun medeniyeti hüküm sürmüştü. Böylece Âd ve Semûd kavminin ülkelerde benzerinin görülmediği eski mısırlılar olarak bilindiği ve en gelişmiş medeniyet oldukları anlaşılmaktadır. Eski mısır medeniyetinin izleri günümüze kadar gelmiştir. Ancak Âd

¹¹⁴ Bakara 2/220

¹¹⁵ Şa'râvî, *Havâtürî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 2/634- 952; 8/4560.

¹¹⁶ Şa'râvî, *Havâtürî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 8/4822- 4823.

¹¹⁷ Şa'râvî, *Havâtürî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 5/3114- 3115.

¹¹⁸ Fecr 89/6-14

kavminin eserleri gizli olup bilinmemektedir. Firavunların medeniyetlerine ait bilgilerden, piramitlerin nasıl yapıldığı bilinmekte ancak üstün bir yetenekle ölenlerin cesetlerini korumak için nasıl mumyalama yaptıkları hala bilinmemektedir. Bu bilgilerin bazıları günümüzde açığa çıkmış ama yukarıda belirtildiği gibi bazıları hala bilinmemektedir.¹¹⁹

1.4.2.11.Kâfirleri müminlere tasallut etmek

Bu konuda Kur'ân'da mealen *“İnkâr edenler de birbirlerinin velileridir.”*¹²⁰ buyurularak, kafirlerin birbirleriyle dost ve müminlere karşı ittifak içinde oldukları belirtilmiştir. Ayetten mü'minlerin bir olup, tek yürek olarak hareket etmezlerse kâfirlerin daima mü'minlere karşı düşmanlık besleyerek bir araya gelecekleri anlaşılmaktadır.

Müminlerin birleşip bir araya gelmemeleri durumunda ne olacağı ile ilgili olarak Allah Teâlâ aynı ayetin devamında şöyle buyuruyor: *“Eğer siz bunların gereğini yapmazsanız yeryüzünde bir karışıklık ve büyük bir bozulma olur.”*¹²¹ Yani Müslümanlar birlik içinde yaşamaz, dayanışma içinde kenetlenerek birbirlerine tutkun olmazlarsa asıl o zaman felaket olacaktır. İmanları zayıfladıkça kâfirler arasında eriyip gidecektir. Çocukları ve gelecek nesiller kâfirlerin aldatıcı dünyevi değerlerini ve onların dinini alacak ve yok olacaktır. Ancak dayanışma ve işbirliği içinde olurlarsa küfrün hastalıklarından korunarak yaşayacaklar; kâfirler de Müslümanlara karşı bir şey yapmaya cesaret edemeyeceklerdir. Böylece imanlı ve onurlu bir şekilde kâfirleri de cezbedecek bir hayat sürdürebileceklerdir. Aksi takdirde Müslümanlar çoğunluk da olsa zelil bir şekilde yaşayarak fesada uğrayacaktır.¹²²

¹¹⁹ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/325-326.

¹²⁰ Enfal 8/73

¹²¹ Enfal 8/73

¹²² Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 8/4823.

İKİNCİ BÖLÜM

2. YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümü, Şa'ra'vî'ye göre İslam'da toplumun ıslahı açısından bir Müslüman'ın edinmesi gereken güzel huylar ile uzak durması gereken tutum ve davranışları konu edinecektir. Çalışmamızda ahlakın kişiye ve topluma olan etkisi araştırılacaktır. Yine İslam toplumunun güzel ahlakla nasıl ilerlediğine ve diğer toplumlara oranla nasıl yükseldiğine, ahlaki yapının zayıflamasıyla toplumun nasıl çöküşe sürüklendiğine değinilecektir. Ayrıca yüksek ahlaklı yaşamın, Müslüman toplumların kusurları ne olursa olsun saf, manevi bir yaşam sürmelerine yardımcı olduğunu, yüksek ahlaklı bir topluma nasıl ulaşılabileceğini Şa'ra'vî'ye göre ele alınacaktır. O'nun tefsiri aracılığıyla oryantalistlerin iddialarına yanıt verilerek sosyal reformun nasıl sağlanacağı ortaya koyulacaktır.

Bilindiği üzere Kur'an'ın bazı ayet ve surelerinde benimsediği yöntem ve araçlar incelendiğinde Kuran'ın sunduğu farklı ıslah türleri karşımıza çıkmaktadır. Kur'an'ın kullanmış olduğu belagatlı anlatımla, hitabet teknikleri ve teşriî usullerle insanın bu hayattaki varoluş amacını belirlemektedir.¹²³ Bunu yaparken insan onurunu koruyan ve her türlü sapkınlıktan ve sapmadan muhafaza eden bir yöntem izlemektedir.¹²⁴ Kur'an, insanın bu hayatta diğerlerinden bağımsız bir şekilde yaşayamayacağını ve yaratılışının boşuna olmadığını, aksine yeryüzünü imar etmek için var olduğunu vurgular. Toplumun inşasında yüksek ölçütlere ve sağlam temellere dayanarak, dünya ve ahirette mutluluğu gerçekleştirmek için toplumu her açıdan ıslaha çağırır. Bu anlayış Şa'ra'vî'yi, kelimelerin manalarını ve fikirlerini basit bir ifade ile anlatmaya ve dilbilimsel açıdan kelimelerin köklerini inceleyerek tefsir etmeye yönlendirmiştir.¹²⁵

Şa'ra'vî, ayetleri ve sureleri tefsir ederken manayı halk açısından anlaşılır kılmak ve kolaylaştırmak için edebi ve dilbilimsel açıdan üslubunu özenle seçmiştir. Okuyucuyu kendine çeken ve sıkıcılıktan uzak bir anlatım sunmuştur. Ayrıca murad-I ilahiyi, Kur'an'daki dilbilgisi, söz ve anlatım sanatlarını, halk deyimlerini kullanarak özgün bir üslupla açıklamıştır.¹²⁶

¹²³ Tuğrul Tezcan, *Muhammed Mütevellî Şa'ra'vî 'nin Hayatı* (Ankara: Işık Yayınevi, 2001), 14.

¹²⁴ Mahmud Abdüssettar, *Toplumun Islahı Kur'anda* (Kahire: Mecelle Midad el-Adab, 2018), 8/25; 150-151.

¹²⁵ İbrâhim Abdülazîz, *Menhecü'ş-Şeyh eş-Şa'ra'vî li-ış lâhi'l-müctema* (Kahire: Daru el Kitap el-Arabi, 1998), 195.

¹²⁶ Receb el-Beyyûmî, *Muhammed Mütevellî Şa'ra'vî Cevletün fî Fikrihî'l-Mevsû'î'l-Fesih*, 175.

2.1. ISLAH VE SOSYAL REFORM TERİMLERİ

“Islah” kelimesi sözlükte “saleha” fiilinden türemiş, doğruluk, uygunluk anlamında olup fesat ve yozlaşmanın zıttıdır.¹²⁷ İyi huylu, doğru birisi anlamında ‘Kendisi salihdir’ ifadesi kullanılır. *Salih*, iyilik ve erdem sahibi olan kimseler için kullanılırken *Muslih*, işini, gücünü düzeltmeye çalışan kişidir.¹²⁸ Islah ifsadın zıttıdır. Bu anlamda ıslah-ifsad, reform-kargaşa birbirinden ayrılmaz kelimelerdir. Dolayısıyla birini anlamadan ve tanımlamadan diğerini anlamak ve tanımlamak oldukça zordur.¹²⁹

Toplum anlamına gelen cemiyet kelimesi ise ‘ceme’a’ fiilinden türemiştir. Bu fiil, ‘ayırarak’ anlamına gelen ‘ferreka’ fiilinin zıttıdır ve ‘bir araya getirmek’ anlamındadır. ‘Müftealun’ kalıbında ‘toplantı yeri’ anlamına gelir.¹³⁰ Kelimenin asıl anlamı ise, birbirine bağımlı, birlikte yaşayan, ortak bağları, çıkarları, gelenekleri ve ortak kuralları olan insanların oluşturduğu gruptur. Bu topluluktan küçük bir grup ayrılırsa ‘fırka’ olarak adlandırılır.¹³¹

Günümüzde terim olarak ‘sosyal reform’ için yapılmış birçok tanım vardır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: Reform, bireyleri ve toplumları kapsayan, inanç, düşünce, kültür, davranış ve ibadet alanlarını düzeltmek için bütüncül bir yaklaşımla İslam’a dönüştür. Bu dönüş inanç ve ibadet alanlarının yanı sıra sosyal, ekonomik, politik ve eğitim alanlarını da kapsayan bir değişimdir.¹³² Reform, Müslümanların din ve dünya işleri ile ilgili uygulamalarındaki bozuklukları düzeltmek ve bu uygulamaları, dine sonradan eklenen ve değiştirilen unsurlardan arındırarak aslına döndürmektir.¹³³

Reform, İslam’ın temel ilkelerinden biridir. İyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama üzerine kuruludur.¹³⁴ Bazı görüşlere göre, sosyal reformun temel taşı ailenin ıslahıdır. Aile, sağlam bir toplum inşa etmenin temelini oluşturur ve reformlar da bu temel üzerine inşa edilmelidir.

Şa’râvî’ye göre ise sosyal reform, bireylerin ve toplumların hem dünya hem de ahiret mutluluğunu sağlayacak şekilde yaşamlarını iyileştirmeye odaklanan bir süreçtir. Bu reformun temel amacı, Allah’ın mükerrem, saygın olarak diğer varlıklardan üstün yarattığı tüm insanların huzur ve güven içinde yaşayabileceği bir toplum inşa etmektir. Yüce yaratıcı, gökleri ve yeri onun hizmetine sunarak, peygamberler göndermiş, böylece ona verdiği sorumluluğu nasıl

¹²⁷ Muhammed b. Mekrem İbn Manzûr, *Lisânü’l- ‘Arab* (Beyrut: Daru Sâder, 2003), 2/516.

¹²⁸ Muhammed Râzî, *Muhtâru’s-Sihâh* (Kâhire: Dâru’l-Ma‘arif, ts.), 367.

¹²⁹ Muhammed Zebîdî, *Tâcu’l- ‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs* (Beyrut: Müessetü’n-Nâşir li’l-Di‘âyeti ve’l-İ‘lâm, 2005), 1/11.

¹³⁰ Zebîdî, *Tâcu’l- ‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, 3/321-322.

¹³¹ Şa’râvî, *Havâturî Havle’l-Kur’ânî’l-Kerîm*, 2/705.

¹³² Abdülhalim Mahmud, *Fahm Usûl el-İslâm fî Risâlat el-Ta‘alîm* (Kahire: Dâru’l-Tavzi İslâmiyye, 1994), 15.

¹³³ Abdullah Belkız, *el-Hitâb el-İslâhî fî el-Maghrib* (Beyrut: Dâru el-Muntahab, 1997), 15.

¹³⁴ Mahmud Cemal el-Dîn, *Usûl el-Mujtama el-İslâmî* (Kahire: Dâru el-Kitâb al-Misrî, 1992), 1/193.

uygulayacağını da öğretmiştir.¹³⁵ Ayeti kerimede: “Eğer tarafımdan size bir yol gösterici (kitap) gelir de, kim benim yol göstericime uyarsa artık o, ne (dünyada) sapar ne de (ahirette) sıkıntı çeker. Her kim de benim zikrimden (Kur’ân’dan) yüz çevirirse mutlaka ona dar bir geçim vardır. Bir de onu kıyamet gününde kör olarak hasrederiz.”¹³⁶

Şa’râvî’ye göre, Adem aleyhisselam Allah’ın emrini ve yolunu çocuklarına, onlar da kendi çocuklarına tebliğ ederek bu şekilde nesilden nesile aktarılmıştır. Ancak zamanla insanlar dünya hayatının meşgaleleriyle ve gafletle boğuşmaya başlamışlar, dünya hırsı ve tamahı onları sararak nefislerinin isteklerine uymuşlardır. Dolayısıyla mutlaka Allah elçileri vasıtasıyla rahmetini göndererek onları uyarmış, hatırlatma yapmış ve tâbi olanları müjdelemiştir.¹³⁷ Müfessire göre, Allah’ın indirdiği yol, insanlığın kurtuluşu için tek yoldur. Bu yol, Hz. Adem ve Hz. Havva’nın yaratılışıyla birlikte insanlığa indirilmiş ve tüm ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde mükemmel bir şekilde tasarlanmıştır.¹³⁸

O’na göre Hz. Adem, Allah tarafından yeryüzünde halife olarak yaratılmıştır. Allah, Hz. Adem’e hayatın işleyişi, Allah’ın varlığı ve birliği ve doğru yol hakkında bilgi vermiştir. Hz. Adem de bu bilgileri kendinden sonraki nesillere aktarmıştır. Ancak Allah, insanların fitratına gafleti de yerleştirmiştir. Bu nedenle insanlar, nefislerinin geçici ve boş isteklerine karşı doğru yolu bulmak için sürekli bir mücadele içindedirler.¹³⁹

Allah Teâlâ: “Biz inin oradan (cennetten) hepiniz. Tarafımdan size bir yol gösterici (peygamber) gelir de kim ona uyarsa, onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir! dedik.”¹⁴⁰ Şa’râvî’ye göre, nefsinin isteklerini kontrol edemeyen ve Rabbinin indirdiği yola uymayan bir insan, dar ve sıkıntılı bir hayat yaşar. İman etmeyen ve Allah’ın yolunu takip etmeyen insan ise, nefsinin şehvî isteklerinin kontrolüne girer ve bu da ahlaki değerlerin zayıflamasına ve zulme yol açar. İslam dini, nefsin farklı yönlerini dengelemek ve insan ruhunda uyum sağlamak için gelmiştir. Hiçbir yönün diğerine hâkim olmamasını, hepsinin birbiriyle uyum içinde çalışmasını ister. Yine ayeti kerimede: “Şüphesiz inkâr edenler ve zulmedenler (var ya) Allah onları asla bağışlayacak ve doğru yola iletecek değildir.”¹⁴¹

Allah, insanlara dünyadaki bozulmayı ve fesadı düzeltmelerini emretmiştir. “Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozuculuk yapmayın.”¹⁴² Şa’râvî’ye göre bir grup insandan

¹³⁵ Taha 20/127-123

¹³⁶ Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 2/805.

¹³⁷ Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1/370.

¹³⁸ Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1/209.

¹³⁹ Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 4/2093-2095.

¹⁴⁰ Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 4/2093; Bakara 2/38

¹⁴¹ Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 5/2328.

¹⁴² Nisa 4/169-168

kaynaklanan fesat ve bozulma karşısında, diğer insanların buna karşı durması ve düzeni yeniden sağlaması gerekir¹⁴³. İnsanın yeryüzünde halife olması ve hayatını sürdürmesi için gerekli olan gökyüzü, yeryüzü, güneş, hava ve daha birçok unsur insanın hizmetine sunulmuştur. Bu nedenle insan, bu nimetlerin kıymetini bilmeli ve onları sorumlu bir şekilde kullanmalıdır.¹⁴⁴

Şa'râvî, dünyada düzeni sağlamanın ve fesadın önlenmesi için Allah'ın insanlara ölçü ve tartıda dürüst olmalarını, haksızlık ve gasptan kaçınmalarını emretmiştir. Ayrıca insanların yeryüzünde fesat çıkarmalarını ve bozuculuk yapmalarını da yasaklamıştır. Bu itibarla Allah, insanlardan hayatı sürdürebilmeleri için gerekli olan temel ihtiyaçlarını karşılanması istemiştir. Bunların başında hava gelmektedir. Sonra insanlar için gökten indirdiği su, hayvanların ve insanları beslenmeleri için yerden elde edilen gıdalar ve barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanması, toplumda refah ve huzur için önemlidir. Tüm bu nimetlerin yanı sıra insanların Allah'ın nimetlerine şükretmeleri ve onları bilinçli bir şekilde kullanmaları önemlidir. Bu, nimetlerin artmasına, insanların daha mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşamalarına katkıda bulunacaktır. Gasp, hırsızlık, rüşvet ve zimmete para geçirme gibi fesada sebep olacak şeylerden kaçınmak gerekir. İşte tüm bunları ancak din düzenleyebilir. Nitekim A'raf 7/85. ayeti kerimde: *"Artık ölçüyü ve tartıyı tam yapın. İnsanların mallarını eksiltmeyin. Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozuculuk etmeyin."*¹⁴⁵

2.1.1. Bireysel Düzeyde Islah ve Reform

Bireyin ahlakını düzeltmek, aklını düzeltmekle başlar ki akıl da, tüm karakter özelliklerinin düzelmesinin temelidir. Aklın düzelmesinden sonra ise amellerin düzelmesi gelir. Allah Teâla şöyle buyurur: *"Rableri Allah'tır diyenler ve sonra dosdoğru bir yol tutanlar üzerine melekler iner: 'Korkmayın, üzülmeyin, size vaat olunan cennetle sevinin.' derler."*¹⁴⁶ Bu ayette bahsedilen kimseler, Allah'ın veli kulları olup Allah'ın rahmeti ve meleklerin vasıtasıyla ona olan nimetlerinden feyz alırlar. Kendilerini diğerlerinden ayıran şey, farzların ötesinde nafil ibadetler yapmalarıdır.

Farzlar, Allah'ın kullarına yüklediği asgari yükümlülüklerdir. Bazı veliler, sadece farzları yerine getirmenin Allah'a olan sevgileriyle yeterince uyumlu olmadığını düşünebilirler. Bu sebeple farzların ötesinde nafil ibadetler yaparak Allah'a olan sevgilerini göstermeye çalışırlar. Örneğin, beş vakit namazın yanı sıra on vakit nafil namaz kılarlar, ramazan ayına ek olarak bir-iki ay daha oruç tutar veya her hafta pazartesi ve perşembe günlerini oruçlu geçirirler.

¹⁴³ A'raf 7/56

¹⁴⁴ Şa'râvî, *Havâtürî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 7/4179, 4180.

¹⁴⁵ Şa'râvî, *Havâtürî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 7/4227.

¹⁴⁶ Fussilet 41/30

Bu durum, Allah'a olan sevgilerinin ve Allah'ın hak ettiği saygı ve itaatin derecesinin bir göstergesidir. Bu veliler, farzların Allah'a olan sevgileri ve bağlılıkları için yeterli olmadığını düşünürler. Allah'ın daha fazlasını hak ettiğine inanırlar. Bu da, bu kulların Allah ile 'sevgi' makamına ulaştıklarını gösterir. Allah da bu sevgiye karşılık olarak onlara dilediği nimetleri ve lütufları ihsan eder.¹⁴⁷

Görüldüğü üzere, Allah'ı seven ve O'na itaat eden bir kul ile sadece farzları yerine getiren bir kul arasındaki fark büyüktür. Allah'ı seven kul, farzların ötesinde nafile ibadetler yaparak sevgisini ve bağlılığını gösterir. Bu, onun Allah'a olan yakınlığını ve rızasını kazanma arzusunu gösterir. Doğru inanç ve düşüncelere sahip olan bir kulun amelleri ve sözleri de doğru olur. Aksi takdirde, hadiste de belirtildiği gibi, "muflis"^{148 149}yani ahirette eli boş kalan bir kul olarak Yüce Allah'ın karşısına çıkar. Zira Ebu Hüreyre'den rivayet edilen bir hadiste iflas eden kişi ile ilgili Rasulullah (s.a.v.) şöyle¹⁵⁰: "Sizce muflis kimdir?" Ashab-ı Kiram: "Bizim aramızda müflis, dirhemi ve parası olmayan kimsedir." dediler. Rasulullah (s.a.v.): "Hayır, müflis ümmetimden, kıyamet günü namaz, oruç ve zekât ile gelen kimsedir. Fakat o, şuna sövmüş, buna iftira atmış, bunun malını yemiş, bunun kanını dökmüş, buna vurmuştur. Onun hasenatlarından bunlara verilir. Hasenatı bitmeden önce alacakları ödenirse, onların günahlarından alınır, kendisine yüklenir ve sonra da cehenneme atılır."¹⁵¹

Şa'r'avî 'ye göre, Hz. Şuayb'ın kavmine yaptığı davetin temelleri şu temel üzerine kuruludur: *"Ölçüyü ve tartıyı tam tutun. Ben sizi hayırlı bir halde görüyorum. Gerçekten ben, sizi kuşatacak bir günün azabından korkuyorum. Ey kavmim, ölçüyü ve tartıyı adaletle yerine getirin, insanların mallarını eksiltmeyin, yeryüzünde bozucular olarak kargaşa çıkarmayın."*¹⁵² Ayette belirtildiği üzere, ilk olarak itikat yani inancın ıslahı ki bu, aklın ve düşüncenin ıslahı ile mümkündür. Hz. Şuayb, kavmini Allah'ı birlemek ve O'na ortak koştan kaçınmaya davet etmiştir. İkincisi amellerin ve davranışların ıslahıdır. Bu da, dünyada bozuculuk çıkarmadan ve insanların haklarını gasp etmeden adil ve dürüst davranmakla mümkündür. O, kavmini doğru ölçü ve tartı kullanmaya, eksik tartmadan ve aldatmadan adil davranmaya davet etmiştir. Üçüncüsü ise eylemlerin ıslahı ki bu da, Allah'ın emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmakla mümkündür. Hz. Şuayb, kavmini Allah'ın emirlerine uymaya ve günahlardan kaçınmaya davet etmiştir.¹⁵³

¹⁴⁷ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 7/4234- 4235.

¹⁴⁸ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahih-i Müslim* (Beyrut: Daru Tauk el Naccat), 4/1997.

¹⁴⁹ Haccâc Ebü'l-Hüseyn, *Sahih-i Müslim* (Beyrut: Daru Tauk el Naccat, 2019), 4/1997.

¹⁵⁰ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 10/6041.

¹⁵¹ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 7/4234- 4235.

¹⁵² Hud 11/84-85.

¹⁵³ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 11/6598.

İbadetin kapsamı, sadece namaz, oruç, zekât ve hac gibi temel dinî görevlerle sınırlı değildir. Bu görevler, İslam'ın temelini oluşturur. Fakat İslam aynı zamanda, tüm sorumlulukları yerine getirerek yeryüzünü imar etmeyi de kapsamaktadır. Bu nedenle, toplumun ihtiyaç duyduğu bir mesleğe yönelmek de bir ibadettir. Eğer toplumda bir mesleği yapacak kimse kalmazsa, yöneticiler bu mesleği öğrenmeye bazı insanları zorlayabilir ve teşvik edebilir. Ayrıca, bir mesleği sadece yapmak değil o mesleği en iyi şekilde icra etmek de bir ibadettir. Bir toplumdaki hareketin korunması, o toplumun canlı ve dinamik kalması için oldukça önemlidir. Bu hareket durduğunda veya zayıfladığında toplumda durgunluk, çürüme ve bozulma başlar. Toplumdaki bireylerin farklı yetenek ve becerilere sahip olması, bir bütün olarak toplumun gelişmesi ve kalkınması için son derece önemlidir. Herkesin farklı bir alanda uzmanlaşması ve birbiriyle iş birliği yapması, toplumun ilerlemesine katkıda bulunur. Örneğin, bir doktorun sokağı süpürecek ve kanalizasyonları onaracak birine ihtiyacı olduğu gibi onların da başka mesleklere ihtiyacı vardır.¹⁵⁴

Doğru inanca ve akideye sahip her Müslüman'ın, kalben ve bedenen salih ameller işlemesi gerekir. Kalbin temizliği ve ıslahı neticesinde ortaya çıkan güzel veya çirkin eserler, vicdan ve ahlakın ıslahı ile gerçekleşmekte olup kibir, haset ve diğer kötü huylardan uzak kalır. Hz. Muhammed (s.a.v.) bir hadisinde: "Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez." Bir adam: "Ya Resulullah, bir adam elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasını sevmez mi?" diye sordu. Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Allah güzeldir ve güzeli sever. Kibir, hakkı inkâr etmek ve insanları aşağılamaktır."¹⁵⁵

Bedenî ameller, beden azaları ile yaptığımız işler olup, onları dinin belirlediği çerçevede yapmak o amellerin ıslahı demektir. Allah Teâla, tüm amellerimizi ıslah etmemizi emretmiştir. Kur'ân'da "De ki:¹⁵⁶ "Çalışın, yapın. Yaptıklarınızı Allah da, Rasûlü de, mü'minler de görecektir"¹⁵⁷. Ayrıca Allah Teala, çalışmanın ve amelin önemini şu şekilde vurgulamıştır: "Allah'a çağırın, salih amel işleyen ve "Kuşkusuz ben Müslümanlardanım" diyenden daha güzel sözlü kim olabilir?"¹⁵⁸

Allah'ın, Resulünün ve müminlerin görmesi, sadece bir gözlemden ibaret bu görüşün üzerine bir mükafat veya ceza terettüp edilmiş demektir. Yani bu, sadece bir bakış değil, aynı zamanda Allah'ın mükafat veya ceza vererek değerlendirileceği anlamındadır ve şüphesiz ahirette, her bir amelin karşılığını göreceğiz demektir. Bu nedenle, bedenen yaptığımız

¹⁵⁴ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 11/6611.

¹⁵⁵ Müslim b. el-Haccâc, *Sahih-i Müslim*, 1/93.

¹⁵⁶ Tevbe 105/9

¹⁵⁷ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 9/5459.

¹⁵⁸ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 16/10006.

amellerimizi ıslah etmek ve Allah'ın rızasına uygun bir şekilde yaşamak son derece önemlidir. Görünen ve gayb aleminin mutlak kudret sahibi buyuruyor ki: “O gün onlar ortaya çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz. Bugün mülk (hükümlerlik) kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır.”¹⁵⁹ Öyleyse tövbe eden, farklı bir muameleye tabi tutulur. Tövbe ettiğine göre, belki de bir gaflet sonucu günah işlemiştir. Ahiret gününü unutmuştur. Bu nedenle, imanla ilgili hatırlatmaya ihtiyacı vardır. Bunun için Kur'ân'da şöyle buyrulmuştur: “*Sonra gaybı da, görülen âlemi de bilen Allah'ın huzuruna döndürüleceksiniz. O da size bütün yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir.*”¹⁶⁰

Gayb âlemi sadece Allah'a mahsus olan ve sadece O'nun bildiği âlemdir. Geçmiş, şimdiki ve gelecek her şey bu âlemde mevcuttur. Şehadet âlemi ise insanların duyularıyla algılayabildiği âlemdir. Allah insanlarını sadece yaptıkları ve bildiklerini değil onların niyetlerini de bilen ve ona göre karşılığını da verecek olandır. Nitekim “*Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter.*” denilecektir.”¹⁶¹ Bu yüzden Cuma suresi 8. ayet şöyle sona ermektedir: “*Sonra gaybı da, görünen âlemi de bilen Allah'a döndürüleceksiniz de, o size yapmakta olduklarınızı haber verecektir.*”¹⁶²

Bu itibarla yapıp ettiklerimizi Allah'ın istediği şekliyle düzgün bir şekilde yapmamız gerekir. İbadetlerin düzeltilmesi demek niyetin, samimiyetin olması ve huşu içinde yapılması demektir. Bu konuda Kur'ân'ı Kerimde “*Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.*”¹⁶³ buyurulmaktadır. Allah'ın rızasını kazanmak ve kurtuluşa ermek için samimiyet önemlidir. İbadetlerin sadece şekli olarak değil, ruhen ve ahlaken de düzeltilmesi gerekir.¹⁶⁴ İbadetlerin, kişinin davranışlarını düzeltmesi açısından etkisi herkes tarafından bilinmektedir. Ayeti kerimde¹⁶⁵ “*Ey Muhammed! Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir.*”¹⁶⁶

Namaz, insanı fuhşiyattan yani aşırılıklardan ve kötülüklerden alıkoyar. Orucun ise takvaya ulaşmada önemli bir rolü vardır. Allah Teala şöyle buyurmaktadır: “*Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.*”¹⁶⁷ Bunun dışında ibadetlerin kişiye kazandırdığı birçok faydası vardır. Bu bağlamda en çok ibadet

¹⁵⁹ Mü'min 40/16

¹⁶⁰ Tövbe 9/105

¹⁶¹ İsra 17/14

¹⁶² Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 9/5482.

¹⁶³ Hac 22/77

¹⁶⁴ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 9/16.

¹⁶⁵ Ankebut 29/45

¹⁶⁶ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 7/4494.

¹⁶⁷ Bakara 2/183

eden kişi olarak peygamberimize hitaben Allah Teâlâ Kalem suresi 68/4. ayette şöyle buyurmaktadır: “*Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.*”¹⁶⁸

Hepimiz bilmekteyiz ki akıl ve ahlak, birbirinden ayrılamaz iki kavramdır. Aklı gelişmiş olanın ahlakı da olgun, gelişmiş ve zirvede olur. Bu açıdan bakıldığında aklı olmayan deli bir kişiden ahlaka uygun davranışlar beklenmez. Hz. Peygamber'in ahlakı, aklın ve ahlakın nasıl bir araya gelerek mükemmel bir insan modeli oluşturabileceğinin en güzel örneğidir.¹⁶⁹ Akıl, ahlaki davranışları düzenlemede önemli bir rol oynar. Aklın yardımıyla, hangi durumlarda sert, hangi durumlarda yumuşak ve hangi durumlarda ise hikmetli ve bilge davranmamız gerektiğini bilebiliriz. Akıl sayesinde ve onun ışığında, her durum için en uygun davranış biçimini sergileyebiliriz.¹⁷⁰

Hz. Muhammed'e peygamberliğini ilan ettikten sonra "mecnun" ve "sihirbaz" gibi birçok iftira atılmış ve hakarete bulunulmuştur. Ancak Allah Teâlâ “*Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.*”¹⁷¹ “*Sen Rabbinin nimeti sayesinde, bir deli değilsin*”¹⁷² buyurarak onu bu iddialardan beri kılmıştır. Çünkü güzel ahlak ancak akıllı birisinde olabilir aklı olmayan ‘mecnun’da değil. Hz. Muhammed'e isnat edilen "sihirbaz" iddiası, onun mucizelerini ve peygamberliğini kabul etmeyen müşriklerin çaresizliğinin bir göstergesidir. Eğer o bir sihirbaz ise neden o iddiaları ileri süren kişileri de büyüleyip işini bitirip halletmemiştir?¹⁷³ İşte bu, hakkın karşısında batılın çırpınışı ve çaresizliğidir.¹⁷⁴

Allah teala ayeti kerimede buyurduğu üzere ahlaklı olmayı ibadetlerden öncelemiştir: “*Rahmân'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, "selâm!" der (geçer)ler. Onlar, Rabblerine secde ederek ve kıyamda durarak geceleyenlerdir.*”¹⁷⁵ Ayette, müminlerin nasıl davranmaları gerektiği betimlenmektedir. Müminlerin kibirli ve saldırgan olmadan, tevazu ile davranmaları ve cahillerle bile saygılı bir şekilde konuşmaları emredilmektedir. Gece uyanık kalıp ibadet etmek ahlaklı olmaktan sonra gelmektedir. Toplumda insanların ahlaklı davranmaları, birbirlerine karşı saygılı ve nazik olmaları, toplumun huzur ve barışına katkı sağlayarak insanları kötülüklerden uzak tutar. Şeytan, Sad suresi 38/83. ayette de belirtildiği gibi Allah'ın sadık kullarını aldatamayacağını beyan eder. “*İçlerinden ihlâslı kulların hariç, elbette onların hepsini azdıracam.*”¹⁷⁶

¹⁶⁸ Şa'râvî, *Havâtürî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 7/4494.

¹⁶⁹ Şa'râvî, *Havâtürî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 11/6507.

¹⁷⁰ Şa'râvî, *Havâtürî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 12/7344.

¹⁷¹ Kalem 68/4

¹⁷² Kalem 68/2

¹⁷³ Şa'râvî, *Havâtürî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 12/8224.

¹⁷⁴ Şa'râvî, *Havâtürî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 17/10373.

¹⁷⁵ Furkan 25/63-64

¹⁷⁶ Şa'râvî, *Havâtürî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 6/3478.

Bu kullar, fiillerinde kendi boş istekleri yönündeki seçimlerini terk etmiş ve Allah'ın kendilerine emrettiği her şeye itaat etmeyi kabul etmişlerdir. Seçim yapamadıkları konularda ise diğer varlıklar gibi sorumlu değildirler.¹⁷⁷ Kişi, kedi tercihi ile Rabbinin yoluna gider ve onda bağlı kalırsa, meleklerin de üzerinde bir mertebeye ulaşır. Zira melekler, teslimiyetle boyun eğmişlerdir. Hâlbuki insan bir seçim yapmış ve Rabbinin yolunu tercih etmiştir.¹⁷⁸ Allah'ın seçkin kulları, kendi iradelerini terk edip Allah'ın iradesine teslim olan kullardır. Onlar, Allah'ın rızasını her şeyin üzerinde tutarlar ve O'nun emirlerine itaat etmek için her türlü fedakârlığı yaparlar. Ayeti kerimede¹⁷⁹ “Şüphesiz, (gerçek) kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin olmayacaktır. Vekil olarak Rabbin yeter!”¹⁸⁰

Bu yüzden Allah teala, “*Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir.*”¹⁸¹ “*İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir.*”¹⁸² ayetleriyle kişiyi şeytanın vesveselerine karşı korumak istemiştir. Şeytanın vesveseleri, mümin için birer imtihan ve uyarıcıdır. Şeytan, mümini günaha saptırmak için çeşitli hileler ve vesveseler kullanır. Bu vesveseler, bazen müminin aklına gelen olumsuz düşünceler veya hisler şeklinde olabilir. Mümin, şeytanın vesveselerine karşı dikkatli olmalı ve ona karşı koymak için çaba göstermelidir. Şeytanın, hoş gördürdüğü şeylere meyletmeyip onunla arasını açmalıdır.¹⁸³

2.1.2. Toplumsal Düzeyde İslah ve Reform

Sosyal reform, toplumdaki bireylerin davranışları ve alışkanlıklarını, ekonomik, politik, hukukî, adlî, dinin ve devletin güvenliği gibi reformları da kapsayan geniş bir kavramdır. Kur’ân-ı Kerim, insanları her alanda ıslah etmek için indirilmiştir ve bu ıslahın önemli bir kısmı da sosyal reformdur. İslam’a göre toplumsal kalkınma, ancak Allah'a ve Resulüne itaat ederek, birlik ve beraberlik içinde ve dini yücelterek gerçekleşebilir.¹⁸⁴

Kur’ânı Kerimde “*Allah'a ve Resûl'üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider. Sabırlı olun. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.*”¹⁸⁵ buyurularak Allah'ın emirlerini ve yasaklarını uygulamak, Resulüne'e itaat etmek, Allah'ın emirlerini uygulamada onun sünnetini rehber edinmenin gerekliliğine işaret

¹⁷⁷ Şa'râvî, *Havâturî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 6/3680.

¹⁷⁸ Şa'râvî, *Havâturî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 12/7178.

¹⁷⁹ İsra 17/65

¹⁸⁰ Şa'râvî, *Havâturî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 14/8670.

¹⁸¹ Araf 7/199

¹⁸² Fussilet 41/34

¹⁸³ Şa'râvî, *Havâturî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 12/7178.

¹⁸⁴ Muhammed Mütevellî Şa'râvî, *el-Terbiyye fi Medrasat el-Nübüvve* (Kahire: el-hurriyya lil-Naşr va-el-Tavzi, 1999), 55.

¹⁸⁵ Enfal 8/46

edilmiştir. İtaat eden bir müminin, mümin kardeşleriyle çekişmekten ve anlaşmazlığa girmekten kaçınması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Aksi takdirde gücü ve enerjisi boşa gidecek, zayıflayıp etkisiz hale gelecek ve bu da başarısızlığa neden olacaktır.¹⁸⁶

Başka bir ayette de *“Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'ân'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz”*¹⁸⁷ buyurulmaktadır. Diğer bir ayeti kerimede, *“Dinde zorlama yoktur”*¹⁸⁸. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tâğutu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah işitir ve bilir.”¹⁸⁹

Ayette geçen ‘urve’ kelimesi Allah’ın sağlam ipi anlamında olup müminleri güvende, bir arada tutan Kur’ânı Kerim kastedilmektedir. “İla İnfisâme” ifadesi ile de Kur’ân’ı nitelemiş; kopmayan sapsağlam manasında kullanmıştır. Bir başka ayette *“İşlerin sonu ancak Allah'a varır”*¹⁹⁰ diye buyurmuş ayrıca *“Sizi boşuna yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?”*¹⁹¹ buyurarak biz insanları başıboş bırakmadığını, dönüşün ancak O’na olduğunu belirtmiştir. Eğer insan boş bırakacak olsaydı dünyada sadece zevk ve sefaya düşkün olanlar mutlu olurdu. Doğru yolda yürüyenlerin bir faydası olmaz ve Allah, iman eden ve yolunda giden kullarını zalimlere teslim etmiş olurdu. Böylece ahirete iman ve hesap gününün bir anlamı olmazdı.¹⁹²

Peygamber Efendimiz'in toplumu ıslah etmek için koyduğu temel prensiplerden biri, cami inşasıdır. Camilerin sosyal reformda büyük rolü olduğu aynı zamanda Medine’de Muhacirler ve Ensar’ın arasında kardeşlik bağları kurulmasına yardımcı olduğu bilinmektedir. Ayeti kerimede *“Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'ân'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin”*¹⁹³ buyurulmuş, Enes b. Malik’in rivayet ettiği hadisi şerifte de *“Sizden biriniz kendisi için sevdiğini kardeşi için de sevmedikçe iman etmiş olamaz”*¹⁹⁴ buyurularak, bu ayet ve hadis ışığında toplumsal bağların güçlendirmesi istenmiştir. Hucûrat Suresi, toplumun ıslahı ile ilgili birçok önemli emir ve tavsiyeyi içermektedir. Bu surede şöyle buyurulmaktadır: *“Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi*

¹⁸⁶ Şa’râvî, *Havâturî*, 8/4733, 16/9914, 18/11507.

¹⁸⁷ Al-i İmrân 3/103

¹⁸⁸ Bakara 2/256

¹⁸⁹ Şa’râvî, *Havâturî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 19/11708.

¹⁹⁰ Lokman 31/22

¹⁹¹ Muminun 23/115

¹⁹² Şa’râvî, *Havâturî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 19/1178.

¹⁹³ Ali- İmrân 3/103

¹⁹⁴ Buhari, *Sahih-i Buhari*, 1/12.

boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır."¹⁹⁵

Benzer şekilde Kur'ân-ı Kerim'de, Müslümanlar arasında güvenin sağlanmasını içeren, birbirlerinin kanlarını dökmemeleri, mallarını haksız yere almamaları ve birbirlerinin namusuna göz dikmemeleri hakkında birçok ayet ve hüküm içermektedir. Bunlardan birinde ¹⁹⁶“(Ey Muhammed!) De ki: "Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız.”¹⁹⁷

Bu ayette Allah, kendisine şirk koşmamayı ve O'nun bir olduğuna inanmayı, ana babaya iyilik yapmayı çocukları öldürmemeyi, zina ve fuhuştan uzak durmayı emretmektedir. Özellikle ana babaya ihsan ile muameleye ve onları üzmemek gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca kadınları giyimlerine dikkat etmelerini, süslenen bir kadının sadece kocası için süslenmesini, başkalarına süslenip görünmemeli dolayısıyla ahlaksız fiillerin oluşmasından kaçınılarak iffetlerini korumalarını emretmektedir. Hz. Peygamberin de buyurduğu gibi: “Helaller bellidir, haramlar da bellidir. İkisinin arasında ise, birçok insanın bilmediği şüpheli şeyler vardır. Kim bu şüpheli şeylerden sakınırsa, dinini ve namusunu korumuş olur. Kim de bu şüpheli şeylere girerse, harama düşme tehlikesine girer. Tıpkı bir çobanın, korunan bir alana yakın yerde koyunlarını otlatması gibi. O koyunların, koruma alanına girmesi an meselesidir. Dikkat edin! Her kralın bir koruma alanı vardır. Dikkat edin! Allah'ın koruma alanı da yeryüzündedir. Dikkat edin! Bedenin içinde bir et parçası vardır. Eğer o et parçası düzelirse, bütün beden düzelir. Eğer o et parçası bozulursa, bütün beden bozulur. O et parçası ise kalptir.”¹⁹⁸

Kur'ân-ı Kerim'de yasaklanan birçok şey, Kur'ân'ın indirildiği dönemde vardı ve günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. İnsanlar Allah'a şirk koşuyor, ana babaya itaatsizlik ediyor çocukları öldürüyor, zina ve fuhuş gibi büyük günahları işliyor ve Allah'ın haksız yere öldürmeyi yasakladığı cana kıyıyorlardı.¹⁹⁹ Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerim'de yasaklanan şeyler sınırlı sayıdadır. Allah, kullarına birçok nimet vermiştir ve bunların hepsi helaldir. Bundan Allah'ın rahmetinin ne kadar geniş ve bol olduğu anlaşılmaktadır. Yasaklanan şeyler ise, insanların ve toplumların refahı ve güvenliği için gerekli olan şeylerdir. Bazı durumlarda Allah,

¹⁹⁵ Hucurât 49/13

¹⁹⁶ En âm 6/151

¹⁹⁷ Şa'râvî, *Havâturî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 7/3984.

¹⁹⁸ Şa'râvî, *Havâturî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 7/3984.

¹⁹⁹ Şa'râvî, *Havâturî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 7/3994.

Tıpkı bir babanın, oğlunu terbiye etmek için ona bir şeyi yasaklaması gibi, bir kavmi terbiye etmek için helal olan bir şeyi yasaklayabilir, bu pakala anlaşılabilir bir durumdur.²⁰⁰

2.2. TOPLUMSAL REFORMUN YERİ

Sosyal reform, siyasi, ekonomik, eğitimsel, davranışsal ve fikri reform gibi diğer reform türleri arasında önemli bir yere sahiptir. Sosyal reform, toplumun durumunu, insanların sapmalarını ve toplum üyeleri arasındaki suç yaygınlığını düzeltmeye ve bunların hepsine uygun tedaviyi bulmaya odaklanır. Bazı insanlar siyasi veya ekonomik reformu sosyal reforma tercih edebilir, ancak sosyal reform daha önceliklidir ve reform sürecinin temelini oluşturur. Eğitimi düzelten ve fikirleri düzelten öğretmenler o toplumdan çıkarlar.²⁰¹

Toplumsal zevk bozulursa ve insanlar suç işlemekten ve saptanmaktan çekinmezse, bunun ne faydası olur? Bu konuda Hz. Peygamber toplumun durumunu bir gemideki yolcuların durumuna benzeterek şöyle tarif etmektedir: “Allah'ın sınırlarını korumakla yükümlü olan kişi ve bu sınırlara giren kişi, bir gemiye binmiş ve kura ile yerlerini belirlemiş bir topluluğa benzer. Kiminin yeri geminin üst katında, kiminin ise alt katındadır. Alt katta yer alanlar, su ihtiyaçlarını gidermek için üst kattakilerin yanından geçmek zorundadır. Bir gün alt katta yer alanlar, 'Keşke gemimizin alt kısmında bir delik açsak da üst kattakilere zarar vermeden su ihtiyacımızı giderebilsek' derler. Eğer üst kattakiler alttakilerin bu isteğini kabul ederlerse, gemi su alarak hepsi boğulur. Fakat alttakileri engellerlerse, hem alttakiler hem de üsttekiler hayatta kalabilirler.”²⁰² Bu hadis toplumun birbirleriyle olan münasebetlerini ve ıslahını düzenleyen oldukça dikkat çekici bir tespit yapmaktadır.²⁰³

Toplum, eğer kendini ıslah etmeyi ihmal eder ve insanlar günahları, yasakları ve ahlaksızlıkları işlemeye devam ederse, tüm toplum helak olur. Buna karşın, ıslah ehli bu kişilere karşı çıkarak onları durdurursa, tüm toplum kurtulur. Buna en güzel örnek Semûd kavminin helâk edilişi gösterilebilir. Zira ilgili ayetler²⁰⁴ bize kavmin tamamı olumsuzlukları onaylamasa da, olumsuz davranışlar içinde olanları bundan alıkoymak için herhangi bir çaba da göstermemişler dolayısıyla bir anlamda zulme razı olarak cezaya müstehak olmuşlardır.

Her türlü reform birbiriyle yakından ilişkilidir. Fakat sosyal reform, bir yaşam tarzı olduğu ve hiçbir toplumun onsuz yapamayacağı için asıldır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Diğer bir kısmı ise, günahlarını itiraf ettiler. Bunlar salih amelle kötü ameli birbirine karıştırmışlardır. Umulur ki Allah tövbelerini kabul eder. Çünkü Allah çok

²⁰⁰ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5/2807.

²⁰¹ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5/1419- 1999.

²⁰² Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 19/11708.

²⁰³ Buhari, *Sahih-i Buhari*, 3/139.

²⁰⁴ A'râf 7/78; Hüd 11/67; Hicr 15/83; Kamer 54/31; Fussilet 41/17; Zâriyât 51/44

bağışlayandır, çok merhamet edendir."²⁰⁵ Bu ayette tövbe etmenin önemi vurgulanmaktadır. Ancak tövbe ettim demekle tövbe etmiş olunmaz. Çünkü gerçek tövbe, kişinin geçmişte yaptığı hatalardan dolayı pişmanlık duyması, Allah'tan af dilemesi, günahlarının bağışlanması için dua etmesi, geçmişteki hatalarına dönmemeye ve Allah'ın emirlerine uymaya kararlı olması demektir. Ancak, kişi Allah'ın rızasını kazanmak yerine, insanlardan utandığı veya rezil olmaktan korktuğu için tövbe ediyorsa bu tövbe istenilen tövbe değildir.²⁰⁶

Ne hazindir ki bazı insanlar Rabbinin yolundan saparlar ve bu sapkınlıktan geri dönmezler. Ne dinin koyduğu kurallar ne de vicdanları onları döndürmeye yetmez. Bu durumda toplum, bu tür sapkın kişilere karşı bir duruş sergilemek zorundadır. Bu duruş onlarla ilişkileri kesmek, onlara sevgi beslememek ve saygı duymamaktır. Aksi takdirde, sapkın ve ahlaksız kişiler toplumda saygınlık görmeye devam ederse, sapkınlıklarında daha da ileri gidebilirler. Bu durum hem kendilerine hem de topluma zarar verecek, kötülük toplumda yaygınlaşıp, fesat ve kargaşanın artmasına sebebiyet verecektir. Bu yüzden dinimiz, sadece katil için değil katil zanlısının ailesinin de diyet ödemesine hükmetmemiş midir? Bunun nedeni çocuklarının sapması veya saldırganlık belirtileri göstermesi durumunda çevresindeki herkesi bu sorumluluğa ortak etmektir. Çünkü onlar toplumdaki kötülüklerin ve yolsuzluklarda nemalanmaktadırlar. Böylece otoritelerini sağlayıp statülerini korumaktadırlar. Bu yüzden bu hükme ilk karşı gelenler de onlardır. Kur'ân'da *"Kavminin inkâr eden ileri gelenleri, "Biz, senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz. İlk bakışta sana uyanların da ancak en aşağılıklarımızdan ibaret olduğunu görüyoruz."*²⁰⁷ buyurulmamış mıdır? Onların, ayette geçen *'aşağılıklarımız'* ifadesinde kastettikleri kişiler, müstazaflar, fakirler, ezilenler dini ve ahlaki değerleri önemseyen kişilerdir.²⁰⁸

Toplumda bozuculuk ve sapma hangi boyuta ulaşırsa ulaşsın, ıslah işini yapacak reformcu kişi, bir kişinin düzeleceği ya da ıslah olacağı konusunda asla ümitsizliğe düşmemelidir. Allah Teâlâ Hz. Musa ve Harun (a.s.)'ı Firavuna gönderdiğinde *"Firavuna gidin. Çünkü o azmıştır. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar."*²⁰⁹ Firavun, yeni doğan erkek çocukları öldürten, ilahlık iddia eden azgın ve bozuk insanlardan biri olmasına rağmen, Allah Hz. Musa'yı ona göndermiştir.

Firavun büyücülerini toplayıp meydan okumuş ancak büyük bir mucize gerçekleşmiştir. O mucize de tüm büyücülerin secdeye kapanıp iman etmeleri idi. Ayeti kerimede: *"Sihirbazlar*

²⁰⁵ Tevbe 9/102

²⁰⁶ Şa'râvî, *Havâtürî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 9/5459.

²⁰⁷ Hûd 11/27

²⁰⁸ Şa'râvî, *Havâtürî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 16/10006.

²⁰⁹ Şa'râvî, *Havâtürî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 6/3680; Taha 20/44 - 34.

atacaklarını atınca Mûsâ dedi ki: "Sizin bu yaptığınız sihirdir. Allah onu elbette boşa çıkaracaktır. Çünkü Allah bozucuların işini düzeltmez."²¹⁰ Böylece, Firavun, maiyeti ve sihirbazların yaptıklarına dair kesin hüküm ve son karar verilmiştir. Onların tüm yaptıkları yeryüzünde fesat çıkarmaktan başka bir şey değildi. Eğer öyle olmasaydı, Allah onlara, kendi uzmanlık alanlarından bir mucizeyle desteklenen bir peygamber göndermezdi. Zira onlar sihirde ustaydılar. Allah da onlara, yaptıkları her şeyi yutan gerçek bir mucize göndermiştir. Eğer onlar hayal gücünde ustaydırlarsa, Allah "Kün" (ol) emriyle kâinatı yaratmış ve O, hayali ürünler değil, gerçekleri yaratmıştır.²¹¹

2.3. SOSYAL VE TOPLUMSAL REFORMUN ÖNEMİ

Sosyal reformun önemi, barışı, güvenliği, huzuru, adaleti ve eşitliği sağlamada ve toplumdaki bireyler arasında merhamet, iyilik, dayanışma, kardeşlik ve sosyal hoşgörü ortamını oluşturmada ortaya çıkar.²¹² Toplumlari felaketten, yıkımdan ve sıkıntıdan korumak ve onlara zulmedilmediğini ortaya koymak için Allah Teâla şöyle buyurmaktadır: "*Rabbin, halkları salih ve ıslah edici kimseler iken memleketleri zulmederek helak etmez.*"²¹³ Bu ayet, Allah'ın toplumlar için koyduğu bir sünnetinin tezahürü niteliğindedir. Yoksa yoldan sapmış bir toplum, Allah tarafından azap ve yıkım ile cezalandırılmaz. Fakat zulmün ve fesadın yaygınlaştığı, buna karşı da bir kalkınma ve düzeltme hareketi oluşmayan toplumlara Allah azap gönderir. Zulmü ve fesadı kınayan ve buna karşı çıkan kimsenin kalmadığında, Allah o toplumu helak eder.²¹⁴

Nitekim bir toplumda salih insanlar, başkalarını ıslah etmeye çalışmazlar ve sadece kendi nefislerini ıslah etmekle yetinirlerse Allah, içinde birçok salih insan olsa bile o toplumu helak edebilir. Toplumda fesadın çoğaldığı zaman Allah'ın o toplumu helak edeceğine dair delil, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şu hadisidir: Zeyneb b. Cahş'tan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) bir gece uykusundan uyanmış ve yüzü kızarmış halde şöyle demiştir: "Allah'tan başka ilah yoktur. Araplara yaklaşan bir şerden dolayı onların vay haline! Bugün Ye'cüc ve Me'cüc'ün seddi bir parmak genişliğinde açıldı." Süfyan bu hadisi rivayet ederken elini doksan veya yüz işareti yapmıştır. Kendisine 'Salih insanlar da varken biz helak olur muyuz?' diye sorulmuş. Hz. Peygamber (s.a.v.) 'Evet, kötülük çoğaldığı zaman'.²¹⁵

Kötülük ve hayâsızlığın yayılması toplumu yıkar. Bu nedenle Allah Teâla şöyle buyuruyor: "*Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi. Bağışlanma*

²¹⁰ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 12/7178; Yunus 81/10.

²¹¹ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 10/6145.

²¹² Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 10/6145-6156.

²¹³ Hüd 11/117

²¹⁴ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 9/5459.

²¹⁵ Buhari, *Sahih-i Buhari*, 9/49; Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 19/11708.

dilerlerken de Allah onlara azap edecek değildir.”²¹⁶ Hz. Muhammed (s.a.v.)’in toplumu ıslah konusunda en yüksek makama sahip olması nedeniyle bir toplumda bulunması, o toplumun korunmasına vesile olur. Onun sünnetine uymak ve onun yolunda gitmek, toplumun ıslahı için en önemli unsurdur. Ayrıca istiğfar ve tövbe etmek de toplumun korunmasına ve Allah’ın azabının uzaklaşmasına vesile olur. İnsan günah işleyebilir, hatta birçok günah işleyebilir. Fakat önemli olan günahı ısrar etmemek, tövbe etmek ve Allah’a yalvarmaktır. Allah teala buyuruyor ki: *“Yine onlar, çirkin bir iş yaptıkları yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah’ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler -ki Allah’tan başka günahları kim bağışlar- ve bile bile, işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir.”* ²¹⁷

Bu da gösteriyor ki sosyal reform çağrısı, toplum üyelerinin nefislerinde kökleşmiş olmalıdır. Bu sayede varlıklarını ve vatanlarını korur, kendilerini, mallarını ve namuslarını yıkımdan korurlar. ²¹⁸

Kişinin kendini ve toplumu ıslah etme arzusu, Allah’ın ona yardım etmesine sebep olabilir. Bunu birçok dinin öğretisinde görebiliriz. Örneğin, Allah Teala Hud Suresi’nde Şuayb (a.s.)’in dilinden şöyle buyurur: *“Ben size yasakladığımı kendim yapmak istemiyorum. Ben sadece gücüm yettiğince (sizi) düzeltmek istiyorum.”*²¹⁹ Bu ayette Şuayb (a.s.)’in, kavmiyle olan muhalefedinin sebebinin onları eleştirmek veya karşı gelmek olmadığını, aksine onları ıslah etme arzusundan kaynaklandığını açıkça görmekteyiz. Bu, ıslah etme arzusunun ne kadar yüce bir amaç olduğunu ve Allah’ın rızasını kazanmaya vesile olduğunu gösterir

Başka bir ayette de *“Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf (arayı) düzeltmek ister. Bir insan ıslahı arzuladığında Allah onu buna muvaffak kılar.”* ²²⁰

Bu da bu arzusun en büyük faydalarından biridir. İslah, Allah’tan büyük bir ecir ve sevap almaya da vesile olur. Bu hususla alkali Allah Teâlâ: *“Bir sadaka vermeyi yahut iyilik yapmayı yahut da insanların arasını düzeltmeyi emredenler hariç, onların aralarındaki gizli konuşmaların çoğunda hiçbir hayır yoktur. Kim bunları sırf Allah’ın rızasını kazanmak için yaparsa, biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz”*²²¹ Bu ayet, insanların maddi durumlarını iyileştirmenin önemini vurgulamanın yanında, iyilik yapmaktan ve insanlar arasındaki ilişkileri

²¹⁶ Enfal 8/33

²¹⁷ Al-i İmrân 3/135

²¹⁸ Essam El-Abd, *Zuhd Bakara Suresi’nde Sosyal Reform* (Omdurman: İslam Üniversitesi Dinin Temelleri, 1993), 74/96.

²¹⁹ Hüd 11/88

²²⁰ Nisa 4/35

²²¹ Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 10/6041; Nisa 4/114

düzeltenekten bahsederek sosyal ıslahın da önemine işaret etmektedir. Bu ayetlerde bahsedilen amelleri Allah'ın rızasını kazanmak için yapan kişiye Allah büyük bir ecir verecektir.

Aklı başında olan hiç kimse için şu gerçek gizli kalmaz: Allah'ın peygamberleri göndermesinin ve kitapları tüm ümmetlere indirmesinin sebebi, toplumları ıslah etmektir. Allah Teâla şöyle buyurur: *"Hiçbir ümmet yoktur ki, içinde bir uyarıcı bulunmamış olsun."*²²² Başka bir ayette de *"Biz bir peygamber göndermeden azap edici değiliz."*²²³ Bu ayetlerden anlıyoruz ki, Allah'ın emrini çiğneyen ve ısrarla fesat çıkaran ümmetler, günahları sebebiyle helâk olmayı hak ederler. Ayette de *"Onlardan önce nice nesilleri helak ettiğimizi görmediler mi? Yeryüzünde size vermediğimiz imkan ve iktidarı onlara vermiştik. Onlara bol bol yağmur yağdırmıştık. Topraklarından nehirler akıttık. Sonra da günahları sebebiyle onları helak ettik ve arkalarından başka bir nesil var ettik."*²²⁴

Yüce Allah, Şuayb'ın kavmini, insanların haklarını gasp etmeleri ve Allah'ın emrettiği şekilde tartmamaları nedeniyle helak etmiştir. Bu durum, helâk olmayı hak ettikleri bir toplumda bozulmaya yol açmıştı. Lût kavmi de, daha önce hiç kimsenin yapmadığı bir fuhşiyat işlemişti. Allah onları da bu günah ve diğer günahlar sebebiyle helak etmişti. Aynı şekilde, Firavun kavmi, Âd ve Semud, kavimleri de yeryüzünde büyük bir bozuculuk çıkarmışlardı. Bu sebeple Rabbin gazabı üzerlerine yağdı ve günahları sebebiyle helak oldular ve hem dünyayı hem de ahireti kaybetmiş oldular.

2.4. TOPLUMSAL REFORMUN TEMEL UNSURLARI

Kur'ân'ın amaçlarından biri olarak kabul edilen toplumsal reform, insanlık, din ve ümmet birliği olmak üzere üç temel unsura dayanır. Şimdi başlıklar halinde bunları ele almak istiyoruz.

2.4.1. İnsanlık Birliği

Farklı ırklardan insanların, halkların ve kabilelerin birliği ancak eşitlik yoluyla sağlanabilir. Bu konuda Ayeti kerime: *"Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık."*²²⁵ buyrulmuştur.²²⁶ Yine Allah: *"Biliniz ki, sizin şu ümmetiniz bir tek ümmettir, ben de sizin rabbinizim. Onun için yolumdan çıkmaktan sakının."*²²⁷ buyurarak, iman ve küfür arasındaki mücadeleden bahsettikten sonra,

²²² Fâtır 35/24

²²³ İsra 17/15

²²⁴ Şa'râvî, *Havâtürî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 7/3999; En âm 6/6

²²⁵ Şa'râvî, *Havâtürî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 16/9639; Hucurât 49/13

²²⁶ Şa'râvî, *Havâtürî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 13/8270.

²²⁷ Müminun 23/52

müminlerin kendi aralarındaki ayrılık ve ihtilafa dikkat çekmiştir. Bizleri ihtilaflardan sakınmak, gücümüzü düşmanlarımız karşısında zayıflatmamak için önce kendi aramızda anlaşmamız için uyarmıştır. Sonra da bizlere İslam'ı müjdeleyerek yaymamızı emretmiştir. ²²⁸

2.4.2. Din Birliği

İslam inancı altı temel üzerine kuruludur. Bunlar Allah'a iman, meleklerle iman, Allah'ın indirdiği kitaplara iman, peygamberlere iman, ahiret gününe ve kadere iman yani hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman. İslam akidesi, peygamberlerin getirdiği fitrat dininin ilkelerine dayanmaktadır ve bu ilkeleri tamamlayarak tüm insanlığa hitap eden bir şariat oluşturmaktadır. Allah Teâla ayette, “De ki: “Ey insanlar! Gerçekten ben göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim. O'ndan başka tanrı yoktur.”²²⁹ buyurarak resulüne tüm zamanları ve mekânları kapsayan bir dini mesajla hitap etmiştir. Bu mesajla Yüce Yaratıcı, Resulüne tüm insanları kapsayan bir dini emretmektedir. Bu da İslam'ın evrensel bir din olduğunu ve tüm insanlara hitap ettiğini gösterir. ²³⁰

2.4.3. Ümmet Birliği

Ümmet birliği ise, bireyin toplumdaki yeri ve konumundan başlar. Toplumu bir arada tutan önemli bir etkidir. Ümmet birliği kişi ve toplum için fitri bir gerçeklik olup her bir inançlı birey diğeri ile güçlenir.²³¹ Bu konuda Kur'ân'da şöyle buyrulmuştur: “*Gerçekten bu, tek bir din topluluğu olarak sizin ümmetinizdir; ben de sizin rabbinizim. Şu halde bana kulluk edin*” (dedik).” ²³²

Ümmet, bir peygamberin tebliğ ettiği dine inanan aynı bölgede yaşayan insan topluluğu için kullanılan bir terimdir. Ayeti kerimede şöyle zikredilmiştir: “*Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun.*”²³³ Ayet dikkatli bir şekilde incelendiğinde, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Risalet'inin tüm ümmetleri kapsadığı görülür. Çünkü o, tüm insanlara gönderilmiş ve tüm ümmetleri tek bir ümmet çatısı altında toplamıştır. Diğer bir ayeti kerimede ise şöyle buyrulmuştur: “*Gerçekten bu, tek bir din topluluğu olarak sizin ümmetinizdir; ben de sizin rabbinizim. Şu halde bana kulluk edin*” (dedik).” ²³⁴ Yani ayetin bize söylediği şekliyle Allah Teala tüm ümmetleri bir arada toplamıştır.

²²⁸ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5/2807.

²²⁹ A'râf 7/158

²³⁰ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 7/4385.

²³¹ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5/2807.

²³² Enbiyâ 21/92

²³³ Fâtır 35/24

²³⁴ Enbiyâ 21/92

Hız. İbrahim bütün ümmetlerin makamını temsil etmektedir. Çünkü mutlak kemâlât yalnızca Allah'a mahsustur. Allah tarafından resullerine bahşetmiş olduğu kemâlât ise beşerî kemâlât olarak adlandırılır. Ancak peygamberler dışında insanlara verilen kemâlât, peygamberlere verilenin sadece bir kısmıdır. Bu kemalattan bazı insanlar ilim, bazıları cesaret bazıları da cömertlik kısmını almıştır. Bu yüzden bu üstün özellikler sadece peygamberlerde bir arada toplanmıştır. Sadece tek bir İlah tarafından yaratılmış olan ümmet, bir ümmet olabilir. Eğer ümmetin oluşumu birden fazla ilaha dayalı olsaydı, her ilah kendi yarattığını kendine göre alıp götürür ve birbirlerine karşı üstün gelmeye çalışırlar, böylece düzen bozulurdu. Bu konuya Kuran-ı Kerim'de şöyle işaret edilmiştir: “Eğer hak onların keyfî arzularına uysaydı muhakkak ki gökler, yer ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu.”²³⁵

2.5. TOPLUMDA ISLAH EDİLMESİ GEREKEN GRUPLAR

Sosyal reform, toplumda birçok olumlu etkiye sahiptir. Bunlardan bazıları, toplumda oluşabilecek bölünmeleri gidererek toplumu varolan ve potansiyel sorunlarından kurtarır. İslam insanları doğru yönlendirmelerle eğiterek onları batıl inançlardan ve hurafelerden korur. Yine toplumu iyi işler yapmaya teşvik ederek günahlardan ve inançsızlıktan uzak tutar böylece insanın ruhunu ve nefsinin kötülüklerden arındırır. Ayrıca, insanlar arasında hak, adalet gibi prensipleri uygulayarak sosyal reformu gerçekleştirir.²³⁶ En fazla ıslah edilmeye ihtiyaç duyan gruplar şunlardır:

2.5.1. Yetimler

İslama göre yetim, maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamakla sorumlu olan babasını kaybetmiş olan kişidir. İslam hukukunda yetim, maddi ve manevi bakımdan sorumlu olduğu babasını kaybetmiş kişidir. Yetimler, babalarını kaybettikleri için korunmaya ve bakıma ihtiyaç duyan zayıf kişilerdir. Yetimler ergenliğe ulaşana kadar, kaybettikleri babanın rolünü üstlenecek birine ihtiyaç duyarlar.²³⁷ Çünkü yetimler ihmal edildiği takdirde zalimlerin istismarına maruz kalabilirler. Bu nedenle İslam, toplumu yetimlere sahip çıkmaya, onları onurlandırmaya, korumaya ve ezmemeye teşvik eder. İlgili ayette²³⁸: “*O halde sakın yetimi ezme*”²³⁹ Yine “*İşte odur yetimi itip kakan*”²⁴⁰ Allah Teâla, yetimlere karşı saldırıyı yasaklamış ve mallarını haksız yere yiyenlere azâbı vaat etmiştir. Bu konuda Kuran'da şöyle

²³⁵ Mü'minûn 23/71

²³⁶ Hamad Osman Adam Muhammed, *toplumu reforme etmek* (Sudan: Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nden, 2015), 123.

²³⁷ Muhammed Mütevellî Şa'râvî, *Fazilet ve Rezilet* (Mısır: Daru'l Ahbaril Yevm, 2000), 45-46.

²³⁸ Şa'râvî, *Havâturî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/952.

²³⁹ Duha 93 /9

²⁴⁰ Mâûn 107/1-2

buyrulmaktadır: *“Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.”*²⁴¹

Peygamberimiz döneminde Müslümanlar, işlerini kolaylaştırmak amacıyla yetimlerin mallarıyla kendi mallarını karıştırarak ticaret yapmaktaydılar. Bunun sebebi, yetimlerin mallarıyla ticaret yapmanın zor olmasıydı. Allah Teâla, vasiinin, yetim için bir zorluk oluşturmayacak şekilde kendi malını yetim malıyla karıştırmasına izin vermiştir. Bu konuda Kuran'da şöyle buyrulmaktadır: *“Dünya ve âhiret hakkında (düşünesiniz diye Allah size âyetlerini böyle açıklıyor). Sana yetimleri de soruyorlar. De ki: Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Onlarla içli dışlı olursanız zaten onlar sizin kardeşlerinizdir.”*²⁴²

En'âm suresinde de “Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin.”²⁴³ Bu ayet nazil olduğunda insanlar tereddüt ederek yetimlerle nasıl muamele edeceklerini sorgulamaya başlamışlardır. Zira Nisâ Suresi'nin 10. ayetinde *“Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenleri şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.”*²⁴⁴

Bu ayette Allah Müslümanların işlerini kolaylaştırmak istemiştir. Çünkü vasi yetimin hakkını gözetip koruyarak onun temel ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür. Böylece Allah iyi yararlı olan durumla kötü, fasit olanı birbirinden ayırmak istemiştir. Kur'ân'da Nisa Suresi'nin 10. ayetinde zikredildiği üzere yetimlerin mallarını haksız yere yemenin cezasının karınlarının ateşle doldurulduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü yemek insanların günlük hayatlarında en sık tekrarlanan bir ihtiyaçtır. Haksız yere yapılan her türlü gasp ve yağma gibi eylemler, genellikle karnını doyurmak için yapılmaktadır. Allah Teâla, bu gerçeği yetim malı üzerinden açıklamış, yetimin malını haksız yere yiyen kişinin, karnına ateş doldurmuş gibi olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁵

Allah teâlâ başka bir ayette yetimlere acımayan, onlara ikramda bulunmayıp duyarsız kalanları yermiş, *“Hayır hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz.”*²⁴⁶ buyurarak onları kınamıştır. Kişinin yetime verecek bir şeyi yoksa bile ona saygılı ve şefkatli davranması, başkalarını ona yardım etmeye teşvik etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Miras yoluyla mal varlığı edinen ve bu malda yetim hakkı bulunan kişiler de yetim hakkını gözetmekle yükümlüdür. Şa'râvî burada, mal vermek, ikram ve saygı göstergesi ise fakir olmak nasıl aşığılanma olabilir? diye bir soru yöneltmektedir. Âli İmrân suresi 3/186. ayetinde *“Andolsun*

²⁴¹ Nisâ 4/10

²⁴² Bakara 2/220; Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/952; 4/2022.

²⁴³ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3/1930, En'âm 6/152

²⁴⁴ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5/2807.

²⁴⁵ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/952.

²⁴⁶ Fecr 89/20-17

ki mallarınız ve canlarınız konusunda imtihandan geçirilirsiniz; şüphesiz sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan birçok üzücü şey işitirsiniz.” buyurulmaktadır. Yani, Allah Teâla, kullarını mal, can ve müşriklerin yaptıkları eziyetlerle sınamaktadır. Sabreden kullar ise, Allah'ın rızasını kazanacak ve büyük bir mükâfata nail olacaklardır. Yetimlerin ıslah edilmesi ile ilgili Kur'ân-ı Kerim'de “Sana yetimleri de soruyorlar. De ki: Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Onlarla içli dışlı olursanız zaten onlar sizin kardeşlerinizdir.”²⁴⁷ buyurularak toplumun zayıf ve muhtaçları olan bu guruba karşı hamiler ve toplum uyarılmıştır.²⁴⁸

Müfessir Şa'râvî, İsrailoğulları bazı nimetlerden yoksun bırakılma cezasını hak etmişler midir? şeklinde bir soru sormuş ve bu soruya verilecek cevabın evet olduğunu ifade etmiştir. Zira bazı kimseler, Allah'ın yeryüzünde koymuş olduğu düzene aykırı davranıp sapmaları, sapkınlıklarında ısrar etmeleri ve Allah ile alay etmeleri nedeniyle yoksun bırakılabilirler. Allah, kullarına sayısız nimetler bahşetmiş ve sadece az bir şeyi haram kılmıştır. İnsanın, Allah'ın haram kıldığı bir şeyi helal kılmasıyla Allah'tan bir şey alabileceğini düşünmesi nasıl olur? Hiç kimse Allah'a üstünlük sağlayamaz. Bu konuda Allah Teala, “Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri, kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık.”²⁴⁹

Allah Teala, yetim bir kızla rızası olmadan veya ona tam haklarını vermeden evlenenleri de uyarmıştır. Yetim kıza mehir konusunda da adalet ve insafla davranmayı emretmiştir. Bu konudaki ayet şu şekildedir: “Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriyelerle yetinin.”²⁵⁰ Yüce Allah, yetim kızlarla evlenmek isteyenlerin bazı önemli noktalara dikkat etmelerini emretmektedir. Bunlar, yetim kızlara mehir konusunda adalet ve insafla davranmak, onlara iyi bakmak şefkat göstermek, yetim kızların malını korumak ve onları istismar etmemektir. Bu konularda dikkatli olamayacak kişilerin yetimlerden uzak durup şartları sağladığında dört eşe kadar evlilik seçeneğini kullanabilecektir.²⁵¹

Hz. Ömer'e, vesayeti altındaki yetim bir kız hakkında soru sorulduğunda: “Eğer güzel ise onu senden daha hayırlı bir adamla evlendir. Eğer çirkin ise onu kendin al ve malı

²⁴⁷ Bakara 2/220

²⁴⁸ Şa'râvî, *Havâturî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 2/952.

²⁴⁹ Şa'râvî, *Havâturî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 2/952; Nisâ, 4/160-161

²⁵⁰ Nisâ 4/3

²⁵¹ Şa'râvî, *Havâturî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 2/952.

çirkinliğini telafî etsin." diye cevap verdiği rivayet edilir. Hz. Peygamber'e, "*Sana ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: "Harcayacağınız mal, ana-baba, yakınlar, yetimler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır."*²⁵² sorulduğunda yukarıdaki ayet nazil olmuştur. Ayette infak edilecekler hakkında yetimler de zikredilmiştir. Onlara ihtiyaçtan fazlasını harcamak, hem manevi tatmini hem de toplumda refahı sağlayacaktır. Hz. Peygamber bir hadislerinde şöyle²⁵³: "Ben ve yetimin bakıcısı cennette böyle olacağız."²⁵⁴ (Bunu söylerken başparmağını orta parmağını birbirine yaklaştırdı, aralarına bir boşluk bıraktı.) Bu hadis, akraba olup olmamalarına bakılmaksızın tüm yetimler için geçerlidir. Başka bir hadisinde ise Hz. Peygamber, "Ey Allah'ım, ben iki zayıfın hakkını sana havale ediyorum: yetim ve kadın"²⁵⁵ buyurarak toplumun muhtaçları olan yetimlere karşı iyi muamelede bulunulması gerektiğini istemiştir.²⁵⁶

2.5.2. Aile

İmam Şâ'râvî, ailenin toplumun çekirdeği ve gücü olması nedeniyle aileye çok önem vermiş ve aile içi ilişkilerin önemine görüşlerinde çokça dikkat çekmiştir. Aynı şekilde İslam dini de ailenin ıslahına, eşler arasındaki ve aile üyeleri arasındaki ilişkilere önem vermektedir. İslam, ailenin toplumun temel yapı taşı olduğunu ve bu yapının sağlam olması için gerekli adımların atılması gerektiğini savunur. Özellikle kadının aile içindeki rolüne dikkat çekilmiş ve kadınlara iyi davranılması ve saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulanmıştır.

İslam dini kadınlara birçok hak ve özgürlük tanıdığını ve eşler arasında birbirlerine karşı hakların korunması gerektiğini emretmiştir. Aynı şekilde akrabaların birbirleriyle iyi ilişkiler kurmalarını ve birbirlerine yardım etmelerini teşvik etmiştir. Kur'ân'da ailenin korunmasına dair birçok ayeti kerime bulunmaktadır. Örneğin ayette, "Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır."²⁵⁷ buyurulmaktadır. Bu ayet, eşler arasındaki sorunlarda aile büyüklerinin, akrabaların ve yakın dostların rolüne vurgu yaparak, ailenin kurtarılması için hakemlerin müdahale etmesi gerektiğini açıkça göstermektedir. Aile büyüklerinin görevi, aileyi yıkımdan ve çocukları zarardan korumaktır. Bunun için hakemlerin görevi eşler arasındaki anlaşmazlığı çözmek ve onları barıştırmaktır. Ayette geçen "...eğer karı kocanın aralarının açılmasından

²⁵² Bakara 2/215

²⁵³ Şa'râvî, *Havâturî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/943.

²⁵⁴ Buhari, *Sahih-i Buhari*, 8/9.

²⁵⁵ Muhammed b. Yezîd b. Mâce- Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *es-Sünen* (Kahire, Daru'l Kütübil İlmiyye, 1953), 2/1213.

²⁵⁶ Şa'râvî, *Havâturî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/952.

²⁵⁷ Nisâ 4/35

korkarsanız” ifadesiyle eşlerin ayrılığı henüz gerçekleşmemiş ancak gerçekleşmesinden korkarsanız, aile büyüklerinin müdahalesi ile eşler bir arada yaşayarak kaynaşma ve bütünleşme sağlanabilir denmektedir.²⁵⁸

Başka bir ayeti kerimede de “*Birbirinizle beraber olduğunuz halde, üstelik onlar sizden sapasağlam bir söz de almışken onu geri mi alacaksınız?*”²⁵⁹ Bu ayeti tekit eden bir diğer ayette de “*Onlar sizin için elbisedir, siz de onlar için elbisesiniz*”²⁶⁰ buyurulmaktadır. Kuran bize, ailedeki her bireyin aileyi etkileyen ruh hallerine karşı dikkatli olmamız gerektiğini hatırlatmaktadır. Hakemlik yapacak kişilerin de olaya iyi niyetli yaklaşımları gerekmektedir. Bu nedenle her birey azami özen göstermeli ve elinden geleni yapmalı ve ıslaha ulaşmak için samimi olmalıdır. Yüce Allah, “*Düzeltilmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır.*”²⁶¹

Nisa suresi 4. ayet ise Allah'ın eşlerin arasını ıslah etmeyi açıkça emrettiğini göstermektedir. “*Kadınlara mehirlerini borcunuzu öder gibi verin. Eğer onun bir kısmını size gönül rızasıyla verirlerse onu da âfiyetle yiyin.*” Yani henüz bir nüşûz (geçimsizlik) olmamış fakat kadın geçimsizliğin olmasından korkmaktadır. Allah Teâlâ'nın, geçimsizlik korkusu hakkında koymuş olduğu hüküm, hepimiz için bir uyarı niteliğindedir. Meseleler vuku bulana kadar beklenmemeli, aksine vuku bulmadan önce muhtemel sebepler ortadan kaldırılmalıdır. Zira nüşûz vuku bulduktan sonra belki de artık iş işten geçmiş olabilir.

Kadın, kocasında nüşûz alametleri görürse, o zaman meseleyi çözmek için çaba göstermelidir. Erkeğin hanımıyla olan ilişkisinin aslı, erkeğin hanımı sükûnet ve huzur kaynağı, sevgi ve merhamet kaynağı olarak kabul etmesidir. Ayrıca evlilikte denklik şart koşulmuştur. Bu sebeple Allah Teâlâ şöyle²⁶² “*Kötü kadınlar kötü erkeklerle, kötü erkekler de kötü kadınlara lâyıktır. Temiz kadınlar temiz*²⁶³ *rkeklerle, temiz erkekler de temiz kadınlara yakışır. Onlar, iftiracıların kendileri hakkında söylediklerinden uzaktırlar; onlar için bir bağışlama, değerli bir nasip vardır.*”²⁶⁴ Kadın erkek arasında iyilik ve kötülükte bile denklik olması önemlidir. Kadın, evliliklerinin geçimsizliğe dönüşmeden öngörecektir şekilde zekice davranmalı, kendisi açısından bir eksiklik ya da sorun yaşıyorsa hemen o sorunu gidermeli ve işlerini düzene koymalı, eşinin sevgisini tekrar kazanmalıdır. Eşler arasında sorunları genellikle dışardan müdahale edenler çıkarmakta ve artırmaktadır. Dışardan müdahale edenler eşler arasında bir

²⁵⁸ Osman Adam Muhammed, *Toplumu Reforme Etmek*, 107.

²⁵⁹ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/2202; Nisâ 4/21

²⁶⁰ Bakara 2/187

²⁶¹ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5/2682 – 2683; Nisâ 4/128

²⁶² Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 14/8509.

²⁶³ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5/ 2682- 2683.

²⁶⁴ Nûr 24/26

sorun yaşandığında, sorunun tüm yönlerini bilmedikleri için bu müdahaleler genellikle sorunu daha da karmaşık hale getirebilmektedir.²⁶⁵

Allah, sulhu hayırlı bir iş olarak nitelemiştir. Kur'ân'da aile içi ilişkilerde sulh ve uzlaşmanın önemine işaret edilmiş, eşler ve aile üyeleri arasında çıkan anlaşmazlıkların, sulh yoluyla çözüme kavuşturulması ve bağların güçlendirilmesi vurgulanmıştır. Birden fazla eş olması durumunda uzlaşmak daha da önem arz etmektedir. Kişi karısından birine daha çok meylederek diğer(ler)ini uzun süre ihmal etmemeli, diğer(ler)ini mağdur etmemelidir. Koca, eşlerine adil davranmalı ve hepsine eşit ilgi göstermelidir. Bu konuda ayeti kerimede “*Ne kadar uğraşırsanız uğraşın, kadınlar arasında adaleti yerine getiremezsiniz. Öyle ise (birine) büsbütün gönül verip ötekini (kocasını hem var, hem yok) askıda kalmış kadın gibi bırakmayın. Eğer arayışı düzeltir ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir.*”²⁶⁶ Tüm bu deliller, ailenin bir arada kalmasının önemini vurgulamaktadır. Ailenin kurtuluşu toplumun kurtuluşu demektir. Çünkü aileler toplumun yapı taşlarıdır. Ailenin huzuru ve selameti için de İslam kadına iyi davranılmasını, bir sorun olduğunda ona karşı sabırlı olunmasını emretmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde şöyle²⁶⁷: “Mü'min bir erkek, mü'min bir kadına kızıp darılmasın! Eğer onun bir huyundan hoşlanmazsa, öbüründen memnûn olabilir.”²⁶⁸ Bu hadis-i şerif ışığında, eşler arasında hataları görmezden gelmek ve affetmek, olumsuzlukları bırakıp olumlu yönleri odaklanmak gerektiğini anlaşılmaktadır. Her insanın iyi ve kötü tarafları vardır. Bu yüzden akıllı insan eşler arasında uyumun ve sevginin devamı için bir eksiklik ya da olumsuzluk durumunda en güzel şekilde karşılık verip, sabırlı davranarak Allah'a karşı itaatsizlikten uzak durmalıdır. Ayet ve hadislerle bakıldığında ailenin yıkılmasının şeytanın en büyük amaçlarından biri olduğu görülmektedir. Allah Resulu bir hadisinde “Şeytan, su üzerinde tahtını kurar ve sonra ordularını gönderir. En büyük fitneci, ona en yakın olanıdır. Bir tanesi gelir ve şöyle der: 'Şunu ve bunu yaptım.' Şeytan da ona 'Hiçbir şey yapmamışsın' der. Sonra diğeri gelir ve “Onu rahat bırakmadım, ta ki karısıyla arasını bozana kadar” der. Şeytan da ona 'Ne güzel, sen sensin!' der ve onu kendisine yaklaştırır.”²⁶⁹ Benzer şekilde Hz Peygamber aile bağlarını bozanlar için şöyle²⁷⁰. “Karısını kocasına karşı kışkırtan veya köleyi efendisine karşı kışkırtan bizden değildir.” Hadiste geçen ‘khabbebe’ fiili huzur, sevgi ve merhamet üzerine kurulu bir evliliği bozmak anlamına gelir.

²⁶⁵ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5/2682-2683.

²⁶⁶ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5/2682-2683; Nisâ 4/129

²⁶⁷ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/431.

²⁶⁸ Müslim b. el-Haccâc, *Sahih-i Müslim*, 2/109.

²⁶⁹ Müslim b. el-Haccâc, *Sahih-i Müslim*, 4/2167.

²⁷⁰ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5/2682- 2683.

2.6. TOPLUMSAL BOZULMANIN TEDAVİSİ

Toplumda görülen sapkın belirtilerinden, boşanma oranlarında artış, bekâr erkek ve kadınların evlilikten kaçınmaları, dolayısıyla evde kalmış kişilerin artması, hırsızlık, adam öldürme ve intihar vakalarının artması hiçbirimiz için bir sır değildir. Uyuşturucu kullanımının yaygınlaşması, toplumda aile içi-dışı şiddetin artması gibi sorunlar apaçık ortadadır. Tüm bu sorunların çözümüne ve toplumun ıslahına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu olayların tedavisi, müslümanı iyilik ve mutluluğa yönlendirmek, İslam'ın ruhunu ve gerçeğini araştırmak aynı zamanda Cenab-ı Hakk'ın bu dini Resulüne gönderdiği hikmeti açıklamaktan geçmektedir. Bu sorunun çözümü için, dini ve ahlaki değerlerin eğitimi, aile yaşamının yeniden tesis edilmesi ve insanlığa gönderilmiş olan hak dinin gönderiliş hikmetinin bilinmesine ihtiyaç vardır.

Şâ'râvî'ye göre bu ancak güzel öğüt ve hikmetli sözlerle en güzel şekilde mücadele ederek gerçekleştirilebilir. Yüce Mevla'nın buyurduğu gibi “(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir”²⁷¹

Peygamber Efendimiz'e göre, insanlara doğru yolu gösterme görevini yerine getiren kişi ayet'te belirtilen ve İslam'ın adabından sayılan üç yönetime sahip olmalıdır. Yine başka bir ayeti kerimede de “*Hani, biz İsrailoğulları'ndan, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz."* diye söz almıştık.”²⁷² buyurulmaktadır. Yani kişiler babalarının vefatından sonra gelecekleri için endişe duymazlar. Çünkü toplumsal dayanışma, toplumdaki bireylerin birbirlerine karşı sorumlu ve yardımsever olmalarını beraberinde getirmektedir. Bu dayanışma, özellikle yetimlerin korunması ve ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlar. Ayrıca toplumdan öfke ve kini ortadan kaldırır. Toplumun selameti için bu dayanışmaya her zaman ve şartta ihtiyaç duyulur.²⁷³

Allah Teâla'nın güzel öğüt vermeyi emretmesinin sebebi, O'nun yoluna davet edilen kişilerin çoğunlukla bu yoldan sapmış olmasıdır. Yoldan sapmış bir kişi günahlara alışmış ve onlarla ünsiyet kurmuştur. Bu nedenle, onu alıştığı şeylerden uzaklaştırıp doğru yola yönlendirmek için ona karşı nazik ve şefkatli davranmak gerekir. Şiddet ve kabalık bu tür bir davette kişiyi soğutacaktır. Zira üslubun şiddeti ve davetin içerdiği sorumluluk ile ona gitmek onu iki yük ile yüklemek anlamına gelecektir. Özellikle de dinî konularda nasihat edilmesinin nefse ağır geldiği de gözden kaçırılmamalıdır.²⁷⁴ Muhatabı etkileyen nasihatın özelliklerinden

²⁷¹ Nahl 16/125

²⁷² Bakara 2/83

²⁷³ Şa'râvî, *Havâtürî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 1/431.

²⁷⁴ Şa'râvî, *Havâtürî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 13/8282.

biri de gizliliklidir. Birinin kusurlarını ve hatalarını açıkça dile getirmek, hem o kişiye zarar verir hem de nasihatın etkisini azaltır.²⁷⁵

Toplumda gün geçtikçe artan alkol kullanımı, birçok sorunun da kaynağıdır. Bu sorunların önüne geçmek için, insanları alkolün zararları ve haramlığı konusunda bilinçlendirmek gerekmektedir. Ayeti kerimede “*Ey iman edenler! (Akıllı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.*”²⁷⁶ buyurularak, alkol almak, alkolün içildiği yerde bulunmamak, onu içen ve ticaretini yapanlardan uzak durmamız gerektiği anlaşılmaktadır.²⁷⁷ Allah Teâla alkolü yasaklayarak insan aklını korumayı amaçlamıştır. Akıl, insana yükümlülüklerin bildirildiği ve doğru ile yanlış ayırt ederek seçim yapabildiği yerdir. Zira din, insanoğlunun beş temel ihtiyacının korunmasını amaçlar ki bunlar: Can, namus, mal, akıl ve dindir.

Ayetlerde zemmedilen şeylerden birisi de kumardır. Kumar oynayanların hayatları gözlemlendiğinde, parayı savurganca harcadıkları ve ihtiyatlı davranmadıkları görülür. Kumarbazlar kumardan kazandıklarının yararını görmezler. Çünkü kolay yoldan kazanılan para, kolayca da harcanır. Kaybeden ise kaybettiklerine üzülür, keder içinde yaşar. Sürekli bir fakirlik içindedir. Hatta namusunu ve şerefini kaybedip, elbiselerine varıncaya dek her şeyini satmak zorunda kalır. Sonunda evsiz, ailesiz, arkadaş ve dosttan yoksun, perişan bir hayat sürerler.²⁷⁸

İnsanı yaratan Allah, onu yeryüzünde halife kılmıştır. Varlık âlemindeki her şeyi onun emrine amade kılmıştır. Ancak ondan kendisine kulluk etmesini ve yeryüzünü imar etmesini istemiştir. Allah, insanın öldürülmesini yasaklayarak can güvenliğini içki ve uyuşturucu gibi şeyleri yasaklayıp akıl güvenliğini sağlamıştır. Kimsenin namusuna göz dikilmemesini güvence altına alıp yeryüzünü imar edecek tertemiz nesillere sahip olunmasını sağlamıştır. İnsanın emeğinin karşılığını almasını ve hiç kimsenin başkasının emeğini gasp etmemesini emrederek kişilerin malını da güvence altına almıştır.²⁷⁹

Yüce Yaratıcı, Cinayet ve benzeri suçların işlenmemesi için kısas hükmünü koymuştur. Ayeti kerimede, “*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz.*”²⁸⁰ buyurarak kısas cezasının uygulanmasının arkasındaki hikmeti açıkça ortaya koymaktadır. İslam, kişiye birtakım sorumluluklar yüklemiş ve beraberinde birtakım haklar vermiştir. Her müminin, üzerine düşen görevleri ve sahip olduğu hakları göz

²⁷⁵ Şa’râvî, *Havâtürî Havle ’l-Kur’âni ’l-Kerîm*, 14/8509.

²⁷⁶ Maide 5/90-91

²⁷⁷ Şa’râvî, *Havâtürî Havle ’l-Kur’âni ’l-Kerîm*, 1/264.

²⁷⁸ Şa’râvî, *Havâtürî Havle ’l-Kur’âni ’l-Kerîm*, 2/940.

²⁷⁹ Şa’râvî, *Havâtürî Havle ’l-Kur’âni ’l-Kerîm*, 2/940.

²⁸⁰ Bakara 2/179

önünde bulundurması gerekir. Kısas, katil hakkında maktulün velisinin hakkıdır. Katil, Allah'ın kısas cezasını belirlediğini bildiğinde teslim olması gerekir. Ailesi de onu saklamamalıdır. Katil, işlediği suçun bedelini ödemeli ve topluma karşı sorumluluğunu yerine getirmelidir. Kısas hükmünün açıkça bilinmesi toplumda caydırıcılık etkisi de oluşturacak ve cinayetlerin önüne geçecektir. Bu şekilde, kısas cezası hem maktul için bir adalet aracı hem de toplum için bir can kurtarma vesilesi haline gelecektir.²⁸¹

Kısas cezasının İslam'da elbette hikmetleri vardır ve bazıları şunlardır: Kim hayatını korumak istiyorsa başkalarının hayatını tehdit etmez. Kısas cezası, katilin işlediği suçun bedelini ödemesini sağlarken, aynı zamanda velisinin öfkesini ve acısını dindirmesine yardımcı olur. Veli, katilin karşısına çıktığında ve onu cezalandırma gücüne sahip olduğunda, mantıklı düşünmeye başlar ve intikam almak yerine affetmeyi de düşünebilir. Bu sayede kısas cezası, kalplerden kını söker ve intikam ateşini söndürür. Kısas cezasının en güzel örneklerinden biri, kan davasının yaygın olduğu bazı toplumlarda karşımıza çıkar. Katil, işlediği suçun bedelini ödemeye hazır olduğunu göstermek için kefeniyle birlikte velinin karşısına çıkar ve teslim olur. Bu, İslam'ın adil ve merhametli bir din olduğunun ve her zaman orta yolu tercih ettiğinin bir göstergesidir.²⁸²

Bu çağrı, basiret ve vicdan sahibi insanlardır. Kısas cezası, bazılarının sandığı gibi bir intikam aracı değildir. Aksine, içinde hayat, toplumun selameti ve kan dökülmesinin önlenmesi vardır. Çünkü katil, ancak hükümden habersiz olduğu zaman cinayet işler. Bu itibarla kısas cezasına objektif bir bakış açısıyla yaklaşılmalıdır. Bu ceza, tıpkı beni başkalarının öldürmesinden koruduğu gibi, başkalarını da benim öldürmemden korur. Benzer durum hırsızlık için de geçerlidir. "Çalmayacaksın" dendiğinde, bu emrin özgürlüğünüzü kısıtladığını düşünebilirsiniz fakat gerçek şu ki, bu emir aynı zamanda başkalarının sizden çalmasını da engelleyecek bir sistem sunmaktadır.²⁸³

İnsan, fıtratı gereği iyiliğe yatkın olarak yaratılmıştır fakat bu meylin korunması ve geliştirilmesi için sürekli bir tezkireye, hatırlatmaya ihtiyaç duyar. Geçmiş ümmetlerin kıssalarının anlatılmasının amacı, insanların onların hatalarından ders almaları ve aynı hataları tekrarlamamaları içindir.²⁸⁴ Nefislerin ıslahı, ancak onları tezkiye etmekle mümkündür. Hayat nizamının ıslahı ise Allah'ın koymuş olduğu kanunlarla mümkün olur. Nefisler ancak kötü örneklerden ve kötü insanların taklidinden uzak durmakla tezkiye edilebilir. Allah Teâla bir

²⁸¹ Şa'râvî, *Havâturî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 2/751.

²⁸² Şa'râvî, *Havâturî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 13/8162.

²⁸³ Şa'râvî, *Havâturî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 14/8513.

²⁸⁴ Şa'râvî, *Havâturî Havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 11/6665.

ayette şöyle²⁸⁵: “*Andolsun, biz Mûsâ’yı âyetlerimizle ve apaçık bir mucize ile Firavun’a ve onun ileri gelen adamlarına peygamber gönderdik de ileri gelenler Firavun’un emrine uydular. Halbuki Firavun’un emri doğru değildi.*”²⁸⁶ Başka bir ayeti kerimede de “*Yine şöyle diyecekler: “Ey Rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar.*”²⁸⁷

Herhangi bir yerde görülen her türlü fesat, insanların günahları ve isyanları sebebiyledir. Eğer insanlar doğru yolda olsalardı, hem kendileri hem de hayatları ıslâh ve başarı içinde olurdu. Nitekim Allah Teâla ayeti kerimede, “*İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır.*”²⁸⁸ İnsanların arasındaki kavgaları çözmek için en önemli yöntemlerden biri, kötülüğe iyilikle karşılık vermektir. Bu yöntemin, insanlar arasındaki ıslahı gerçekleştirmede çok büyük etkileri vardır. Allah Teala Fussilet suresi 41/34. ayette şöyle²⁸⁹: “*İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir.*” Ayette de ifade edildiği üzere insan en güzel şekilde mücadele ettiğinde, şeytanla arasındaki kişisel düşmanlığın körüklemesine fırsat vermemiş olur. Şeytan kişiye ona sövmeyi veya onu lanetlemeyi telkin edebilir. Böylece anlaşmazlık kişisel bir düşmanlığa dönüşmüş olur.²⁹⁰

Yukarıda değinilen çirkin davranışlar, cahiliye taassubundan uzak durmak ve sekînet ile ahlaklanmakla tedavi edilir. Sekînet, acele etmemek, sabit, teenni ve vakar ile hareket etmektir. Bu hususta Fetih suresi 48/26. ayette, “*Hani inkar edenler kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah ise, Peygamberine ve inananlara huzur ve güvenini indirmiş ve onların takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) sözünü tutmalarını sağlamıştı. Zaten onlar buna lâıyk ve ehil idiler. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.*”²⁹¹. Yani Allah Teala, Resulüne ve onunla birlikte sabreden müminlere sekînetini indirmişti.

Toplumsal ıslahı ancak insanlar arasında adaleti ikame etmekle gerçekleşecektir. Ayeti kerimede, “*Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın).*” Buyurularak adaletin, kişinin her hak sahibine hakkını vermesi olduğu, Allah’ın hakkının ise, insanın O’na iman etmesi ve tek İlâh olduğunu kabul etmesi olduğuna işaret edilmiştir.²⁹²

²⁸⁵ Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 11/ 6655-6658; 12/7439- 7441.

²⁸⁶ Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 11/ 6665; Hud 11/ 100- 101.

²⁸⁷ Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 12/7550; Ahzab 33 /67

²⁸⁸ Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 12/ 7550; Rum 30 /41

²⁸⁹ Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 12/ 7550.

²⁹⁰ Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 14/8611.

²⁹¹ Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 4/2146.

²⁹² Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 5/2707; Nisa 4/135

Toplumun ıslahını sağlayan davranışlardan birisi de şahitliktir. Şahitlik ve Allah'ın hükümlerini yerine getirmek, herhangi bir menfaat, amaç, heves veya arzu için değil, sadece Allah'ın istediği şekilde olması için yapılmalıdır. Aksi takdirde, biri hevesine göre hüküm verirse dünyada fesat hakim olur. Zira ayeti kerimede, *“Eğer hak onların arzularına uysaydı gökler ile yer ve onlarda bulunanlar elbette bozulur giderdi. Hayır, biz onlara şereflerini (Kur’ân’ı) getirdik. Onlar ise bu şereflerinden yüz çeviriyorlar.”*²⁹³

Bir insan adil ve doğru bir şekilde şahitlik yaptığında, zulüm hüküm süremez. Zalimin azgınlaşmasının sebebi, adaleti saptıran, kusurları örten insanlardır. Eğer toplumda her bireyin şahitliği adil ve doğru olursa, zulmetmeyi düşünen her birey bunu yapmadan önce geri adım atar ve zalim de hak ettiği cezayı alarak başkalarına ibret olur. Adil şahitlik, zulmü engellemenin ve adaleti sağlamanın en önemli araçlarından biridir. Mümin, öncelikle kendini Allah için düzeltmekle ve sonra da adil ve doğru bir şekilde şahitlik ederek başkalarının da düzelmesine katkıda bulunmakla yükümlüdür.²⁹⁴

Allah Teâla, adaleti vurgulamak için mizanı gökyüzünün yükseltilmesiyle birlikte anmıştır. O, ayette, *“Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu. Ölçüde haddi aşmayın. Tartıyı adaletle yapın, teraziye eksik tutmayın.”*²⁹⁵ şeklinde buyurarak adaleti, hak ve fazilet âlemine nispet etmiştir.²⁹⁶ Dünyanın işleyişinin, tıpkı yüce evrenin işleyişinde olduğu gibi düzgün olması için her şeyin adaletle tartılması gerekir. Hiçbir şeyin dengesi bozulmamalıdır. Çünkü kâinatı bozan şey, insanların Allah'ın kendilerine bahsettiği yeteneklere, güce ve bilgiye müdahale edip onları Allah'ın yolundan farklı bir şekilde kullanmalarıdır. Asıl yapılması gereken, Allah'ın emirlerini hayatın her alanına tatbik etmektir.²⁹⁷

Bu bağlamda Allah gökyüzünü yükselttiği ve mizanı koyduğu gibi, siz de her şeyi doğru terazide tartmalısınız ki işleriniz düzelsin. Zira maddi, manevi ve ahlaki denge, hayatın akışının istikrarıdır. Eğer eğri yolda gitmeye devam ederseniz, Allah Teâla ayeti kerimede, *“Dilerse sizi yok eder ve yeni bir halk getirir.”*²⁹⁸ Allah Teâla başka bir ayeti kerimede de *“Rablerinin çağrısına cevap verenler ve namazı dosdoğru kılanlar; işleri, aralarında şûrâ (danışma) ile olanlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcayanlar, bir saldırıya uğradıkları zaman, aralarında yardımlaşanlar içindir.”*²⁹⁹ Bu ayette şûrayı, İslam'ın iki büyük rüknü olan namaz ve zekat arasında zikretmiştir. O, zayıflığa ve parçalanmaya yol açtığı için ihtilaftan da

²⁹³ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5/2707-2708; Mü minûn 23/71

²⁹⁴ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5/2972.

²⁹⁵ Rahman 55/7-9

²⁹⁶ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5/2698.

²⁹⁷ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 9/5791.

²⁹⁸ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 12/7474, İbrahim 19/ 55

²⁹⁹ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 11/6655-6658; 12/7439; 7441; Şuarâ 38/ 42

sakınmamızı emretmiştir. Yoktan var eden Allah, evlilik ve üreme yoluyla yaşamın ve neslin devam etmesi için gerekli sebepleri de yaratmıştır. Allah'ın onlardan istediği şeyin, kendi iyilikleri için olduğunu bilmeleri gerekir. Allah'ın emirlerine ve yasaklarına uyanlar için en güzel son vardır.³⁰⁰

Bir başka ayeti kerimede Yüce Allah şöyle buyuruyor: *“Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır.”*³⁰¹ Çünkü hakikat açıkça ortaya çıktıktan sonra heveslerine uyanları Allah ateşe atacaktır ve onlar için büyük bir azap vardır.³⁰² Bu nedenle Allah, kendisine itaati, Resulüne itaatle eşdeğer kılmıştır: *“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.”*³⁰³ Yine bir diğer ayette: *“Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin” de. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki ona yüklenen sorumluluğu ancak ona ait; size yüklenen görevin sorumluluğu da yalnızca size aittir. Eğer ona itaat ederseniz doğru yola erersiniz. Peygambere düşen ancak apaçık bir tebliğdir.”*³⁰⁴ ur.urulmuş³⁰⁵

Yukarıda zikri geçen ayetlerde Allah, müminlere açık bir çağrıda bulunarak onların Kendisine ve Resulüne itaat etmelerini emretmiştir. Çünkü iman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğine ve kadere kalben kesin bir şekilde inanmaktır. Müminlerin imanın gereklerini yerine getirmesi gerekir. İmanın gereği ise, Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve ve bu emirleri resulünün gösterdiği şekilde uygulamaktır.³⁰⁶ Diğer taraftan sosyal durumu düzeltmede malın ve mali konuların önemini ortaya koyan Kur'an ve sünnet'ten birçok delil bulunmaktadır. Allah Teâla bu konuda zekat müessesini emretmiş, zekatı İslam'ın üçüncü rüknü kılmıştır. Birçok ayette de zekâtı namazla birlikte zikretmiştir. Şöyle ki: *“Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin.”*³⁰⁷

Allah bize yeryüzünde çalışmayı emrettiğinde, bunu sadece ihtiyaçlarımızı karşılamak değil aksine daha fazlası için emretmektedir. Amacımız, bu çalışmayı tüm insanları kapsayacak şekilde genişletmektir. Böylece toplumda herkes kucaklanacak, toplumun refah düzeyi artacak,

³⁰⁰ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 12/7273.

³⁰¹ Ali İmran 3/105

³⁰² Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3/1667.

³⁰³ Nisa 4/59

³⁰⁴ Nûr 24/54

³⁰⁵ Şa'râvî, *Havâtürî havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3/1423-1425.

³⁰⁶ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/4627-4629.

³⁰⁷ Bakara 2/43

kin ve haset ortadan kalkacak, nefislerimiz arınacaktır.³⁰⁸ Diğer taraftan İslam, israfı yasaklamış ve Allah'ın şu ayetinde buyurduğu gibi yakınlarımıza ve başkalarına yardım etmemizi teşvik etmiştir: *“Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma.”*³⁰⁹ Çünkü Allah, ihtiyaç sahibi olan yakın akrabaya yardım etmeyi, onlar için hak olarak kılmıştır. İhtiyaç sahibi değilse, aralarındaki alıp verme işi karşılıklı bir hediyeleşmedir. Her bireyin yakın akrabası, yakınlarına hediye verip karşılıklı olarak hediyeleşmesini hoş görmüştür. Zira Allah, toplumda sosyal dayanışma ruhunu yaymak istemektedir.³¹⁰ İslam, toplumun ıslahı için fakirlere yedirmeyi teşvik etmiş ve bunu yapmayanları ise kınamıştır. *“Çünkü o, azamet sahibi Allah'a iman etmiyordu. Yoksulu doyurmaya teşvik etmiyordu.”*³¹¹

Başka bir ayette de Allah, Ensar'ı Muhacirleri hoşça karşılamaları ve onlara yardım etmeleri nedeniyle övmüştür: *“Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”*³¹² Ensar'ın bu vasıfları hak etmesinin tek sebebi, muhacir kardeşlerine karşı gösterdikleri fedakârlık ve daha önce kimsenin yapmadığı bir cömertlik örneği sergilemeleridir.³¹³

Toplumun ıslahı, toplumda var olan olumsuzlukları düzeltmeyi ve daha iyi bir toplum inşa etmeyi amaçlayan bir süreçtir. Bu süreçte birçok farklı alanda düzenlemeler yapılabilir. Bunlardan biri de akılsız kişilere mal vermemenin gerekliliğidir. Ayeti kerimede, *“Allah'ın, sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı akli ermezlere vermeyin. O mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.”*³¹⁴ Buyurularak bu hususa dikkat çekilmiştir.³¹⁵ Ayette geçen ‘sefih’ kelimesi, akli yerinde olmayan ve malını doğru ve verimli bir şekilde yönetemeyen kişidir. Bu durumda, malın asıl sahibi sefih değil, onu vasilik yoluyla koruyup düzgün yönetebilecek olan kişidir. Ayetteki *“Kim malını sefihe verir?”* sorusu, retorik bir sorudur. Bu sorunun cevabı, ‘Hiç kimse malını sefihe vermez.’ şeklindedir. Bu sorunun asıl amacı, soru sormak değil sefih bir kişiye mal vermenin uygun olmadığını vurgulamaktır.³¹⁶ Çünkü sefih bir kişi, mal varlığına sahip olmasına rağmen, aklının yerinde olmayışı nedeniyle

³⁰⁸ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/301.

³⁰⁹ İsrâ 17/26 -27

³¹⁰ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 14/8470.

³¹¹ Hakka 69/33- 34

³¹² Haşr 59/9

³¹³ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 9/12132.

³¹⁴ Nisa 4/5

³¹⁵ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/591.

³¹⁶ Şa'râvî, *Havâtürî havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/2011-2012.

malını doğru şekilde yönetemeyecek durumdadır. Bu itibarla malının insiyatifinin bu *sefihe* verilmesi onun malının israfına ve yok olmasına sebep olacaktır. Ayeti kerimede: *“Yetimleri deneyin. Evlenme çağına (bülüğa) erdiklerinde, eğer reşid olduklarını görürseniz, mallarını kendilerine verin.”*³¹⁷ buyrulur.³¹⁸

Mal, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılamak ve onların yaşamlarını iyileştirmek için kullanılabilir. Müslümanları yardımlaşma ve paylaşmaya teşvik etmek için de kullanılmalıdır. Bu sebeple Toplumu yıkan ‘riba’ İslam'da yasaklanmıştır. Çünkü faiz alan ve verenler, insanlara karşı kin ve nefret duyguları beslerler. Bu durum, toplumda huzursuzluk ve gerginlik oluşturabilir. Allah Teâlâ ayeti kerimede Bakara suresi 2/276 ayette, *“Faiz malını mahveder, sadakalar ise artırır (bereketlendirir). Allah hiçbir günahkâr nankörü sevmez.”* buyurarak bu noktaya dikkat çekmiştir.³¹⁹

Malın, sosyal dayanışma ve yardımlaşmada önemli bir rolü vardır. Bu itibarla müslümanlar, yardıma muhtaç olan fakirlerin, yetimlerin, ilim talebelerinin masraflarını karşılayarak veya burs vererek, maddi imkânları yetersiz olan kişilerin evlenmelerine maddi destek sağlayarak yardımda bulunmalıdır. Bu tür yaklaşımlar, ihtiyaç sahiplerinin toplumda yardımlaşma/dayanışma ruhunu geliştirmeye, tutum ve davranışlarını İslam’ın öngördüğü şekilde yapmalarına katkı sağlayacaktır. Müslümanların yardımlaşma ruhunu kaybetmeleri halinde toplumsal durum tersine dönüp kötülüğün yaygınlaşmasına sebebiyet verecektir.³²⁰

Taklit, düşünsel sapmanın önemli bir sebebidir. Taklit, körü körüne bağlılık yani taassup ve sapkınlık-dalalet anlamına gelir. Bir kimsenin, herhangi bir delil veya açıklamaya ihtiyaç duymadan başkasının sözünü kabul etmesidir.³²¹ Allah Teâlâ, geçmişteki kavimlerin atalarını taklit ederek sapkınlığa ve küfre düştüklerini Kuran'da şöyle zikretmiştir: *“Hayır! Onlar sadece, “Şüphesiz biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz” dediler. İşte böyle, biz senden önce hiçbir memlekete bir uyarıcı göndermedik. Oranın zenginleri “Şüphe yok ki biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk. Biz de elbette onların izlerinden gitmekteyiz” demiş olmasınlar. (Gönderilen uyarıcı,) “Ben size, babalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirmiş olsam da mı?” dedi. Onlar, “Biz*

³¹⁷ Nisa 4/6

³¹⁸ Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 6/3433.

³¹⁹ Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 2/1196-1197.

³²⁰ Şa’râvî, *Havâtürî Havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 5/2859.

³²¹ Muhammed b. Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Risaletü’t-Taklid*, ed. Muhammed Afifi (Beyrut: Maktab el-İslâmî, 1985), 22.

kesinlikle sizinle gönderilen şeyi inkâr ediyoruz" dediler."³²² Taklit eden kişi, babasının inancının doğruluğuyla ilgilenmez, sadece onu taklit eder.³²³

Benzer şekilde insana saygı, ahlaki davranışları geliştirmenin önemli bir bileşenidir. Cahiliye döneminde, cinayetlerin çok yagın oluşu bir çok savaşın çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu savaşlar, kan davalarına ve daha fazla cinayete yol açmıştır. İslam, bu vahşi uygulamalara karşı koymak için kısas hükümlerini tesis etmiştir. Bu durum Kuran'da, *"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır."*³²⁴

Bizler çocukken ebeveynlerimiz tarafından kontrol edilirdik. Ne yiyeceğimizi, ne içeceğimizi ve ne giyeceğimizi onlar seçer. Büyüdükçe ve olgunlaştıkça, kendi kişiliğimizi ve bağımsız düşüncelerimizi geliştiririz. Kendi yemeğimizi, giysimizi ve eğitim alacağımız okulu seçmeye başlarız. Hatta bazı konularda ebeveynlerimizi eleştiririz. Her nesil, bir önceki neslin tıpkısı olsaydı, yaşamın yüzü asla değişmezdi. Bu durum, her neslin kendine özgü bir kimliğe ve düşünce tarzına sahip olduğunu gösterir. Bu nedenle Allah Teâla, farklı nesillere farklı tebliğ yöntemleri kullanmıştır. Ayeti kerimede *"Onlara, "Allah'ın indirdiğine uyun!" denildiğinde, "Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!" derler. Peki ama ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?"*³²⁵

Başka bir ayette de *"Onlara, "Allah'ın indirdiğine Kur'ân'a ve Peygamber'e gelin" denildiğinde onlar, "Babalarımızı üzerinde bulduğumuz din bize yeter" derler. Peki ya babaları bir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamamış olsalar da mı?"*³²⁶ Eğer insanlar atalarına gerçekten inansalardı, onları her şeyde taklit ederlerdi. Dünyevi ve dini konularda, değerler ve ahlakta da onları örnek alırlardı. Bu nedenle Allah Teala, Kuran'ın birçok yerinde bu konuyu farklı üsluplar kullanarak ele almıştır.³²⁷ Kişinin kendisini öldürmesi konusunda Allah Teala Kur'ân-ı Kerim'de, *"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı*

³²² Zuhruf 43/22-24

³²³ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 10/5827.

³²⁴ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/431, Bakara 2/178-179

³²⁵ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/431; 15/ 9575; 16/10008-10010; Bakara 2/170

³²⁶ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 15/9575; Maide104/5

³²⁷ Şa'râvî, *Havâtürî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/16.

rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helak etmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir."³²⁸ Yani ayette de ifade edildiği üzere intihar etmek haram kılınmıştır.³²⁹

Aynı şekilde çocukların öldürülmesi de haram kılınmıştır. Ayeti kerime "(Ey Muhammed!) De ki: "Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız."³³⁰ Yine başka bir ayette "Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da, sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır."³³¹ buyurularak yanlış uygulama yasaklanmıştır. Birçok insan temel ihtiyaçlardan mahrum, fakirlik ve yokluk içinde yaşamaktadır. Ancak fakirlik olması, çocuk sahibi olmamayı gerektirmemektedir. Çocuk sahibi olduğunda fakirliğin artacağı düşüncesi yanlıştır.³³²

Bu itibarla toplumda fesadın önüne geçmek için kibir, haset, gibi duygulardan uzak durarak bireysel ve toplumsal düzeyde bazı önemli adımlar atılmalıdır. Aile, toplumun temel taşıdır. Ailenin zayıflaması veya dağılması, boşanmaların artması toplumda birçok soruna yol açabilir. Aile içi çözülmeye karşı mücadelede toplumsal dayanışma önemli bir rol oynar. Toplumun ıslahı için çalışan önderler, aile içi çözülme ve diğer sorunlara karşı çözüm üretmek için aktif rol almalıdır. Bu sorunlara karşı farkındalık ve bilinç oluşturmak, çözüm önerileri sunmak için çalışmalar yapmalı bu sorunlardan çıkacak olumsuzlukların giderilmesi için bir reçete sunulmalıdır.

³²⁸ Şa'râvî, *Havâturî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 16/ 10008-10010; Nisa 4/29

³²⁹ Şa'râvî, *Havâturî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4/2146.

³³⁰ Şa'râvî, *Havâturî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/220 ; 4/2475-2476; 7/3985; İsra 17/31

³³¹ En'âm 6/151

³³² Şa'râvî, *Havâturî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/220.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BULGULAR

Şâ'râvî, tefsirinde belirli bir mezhebe bağlı kalmaksızın fikhî yöntemi kullanmıştır. İctihat yolunda Arapçada ileri düzeyde eğitim alıp uzmanlaştıktan sonra hadis ilmini de öğrenmiştir. Kur'ân-ı Kerim'deki bilimsel mucizeleri ortaya çıkarmaya önem vermiş, oryantalistlere cevap vermeyi ihmal etmemiştir. Kur'ân'ın edebi ve belagat yönlerini vurgulamış, İsrailiyatla ilgili şüpheli rivayetlerden deuzak durmuştur.

Sosyal reform, İslam'ın temel ilkelerinden biridir. Kuran-ı Kerim ve sünnet-i seniyye, sosyal reformu teşvik etmektedir. Sosyal reform, hayatla bağlantılı bir yenileme sürecidir. Bu süreç, toplumun yaygınlaşan ahlaksızlıklar, kötülükler ve sapkınlıklardan korunmasını sağlar. Sosyal reformun amacı, insanlığı tüm yönleriyle ıslah etmektir. Dünya ancak insanın düzelmesi ile düzelir.

SONUÇ

Bir din âlimi olmanın ötesinde, aynı zamanda toplumun kalkınması ve ilerlemesi için de büyük önem taşıyan bir düşünür ve rehber olan Şâ'râvî'nin tefsirine yönelik yapmış olduğumuz bu çalışma ile şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Şâ'râvî felsefe, mantık ve kıyası kullanmıştır. Kullanmış olduğu araçlarından ve varsayımlarından emin olduğu sürece meselenin sonuna kadar gitmiştir. Allah'ın ona bahşettiği zihinsel araçlarla kavrayamasa da, insanda bulunan anlayış kabiliyeti ve potansiyelinin çok geniş olduğuna inanmaktadır.

Şâ'râvî, tefsirinde belirli bir mezhebe bağlı kalmaksızın fikhî yöntemi kullanmıştır. İctihat yolunda Arapçada ileri düzeyde eğitim alıp uzmanlaştıktan sonra hadis ilmini de öğrenmiştir. Kur'ân-ı Kerim'deki bilimsel mucizeleri ortaya çıkarmaya önem vermiş, oryantalistlere cevap vermeyi ihmal etmemiştir. Kur'ân'ın edebi ve belagat yönlerini vurgulamış, İsrailiyatla ilgili şüpheli rivayetlerden deuzak durmuştur.

Sosyal reform, İslam'ın temel ilkelerinden biridir. Kuran-ı Kerim ve sünnet-i seniyye, sosyal reformu teşvik etmektedir. Sosyal reform, hayatla bağlantılı bir yenileme sürecidir. Bu süreç, toplumun yaygınlaşan ahlaksızlıklar, kötülükler ve sapkınlıklardan korunmasını sağlar. Sosyal reformun amacı, insanlığı tüm yönleriyle ıslah etmektir. Dünya ancak insanın düzelmesi ile düzelir.

Sosyal reform, siyasi, ekonomik, eğitimsel, fikri ve davranışsal reformlar gibi diğer reform türlerinden ayrılamaz. Fakat bu türler arasında en önemlisi sosyal reformdur ve diğer reformların temel taşı gibidir. Bu nedenle, reformcular bu reform türüne odaklanmışlardır.

Toplumda sapkınlık arttıkça sosyal reforma olan ihtiyaç da artar. Zira günahların çoğalması helâk ve yıkıma sebep olur, ıslahatçıların varlığı ise güvenliğe yol açar. Bunu, dini metinler de açıkça belirtmektedir.

Bireyin ıslahı, yani davranış ve tutumlarının düzelmesi, itikadını düzeltmesiyle olur. İtikad, amelin, ardından ibadetin, sonra da ahlak ve davranışın düzelmesine sebep olur. Bireyin düzelmesiyle toplum da düzelir ve siyasi, ekonomik ve davranışsal düzeltmelere dayanan toplumsal reform gerçekleşir.

Aynı şekilde, inançla çelişen âdet ve gelenekler de reformu gerçekleştirmez ve toplumdaki tüm insanlar tarafından reddedilmelidir.

Sosyal reformu en çok ihtiyaç duyan gruplar, yetimler, aile ve birbirlerine nefret duyan küskünlerdir.

Şâ'râvî, ahlak ve edebî her Müslüman için gerekli olduğunu ve her türlü iyiliğin anahtarı olduğunu savunur. Ona göre, ahlaklı ve erdemli olmak hem birey hem de toplum için büyük faydalar sağlar.

Müfessire göre, bir müminde bulunması ve muhafaza etmesi gereken erdemli özellikler şunlardır: Sevgi ve muhabbet, insanlarla tanışıp kaynaşma, kardeşlik ve yardımlaşma duygusu, adaletli olmak, muhtaçlara yardım, nefis muhasebesi, salih amel işleme, tövbeyi nasuh, hayatını bir amaca adayıp bu amaca uygun bir şekilde yaşamak, Allah'a itaat, tevekkül, doğruluk, sabır, İyilik yapmak ve öfkeyi kontrol etmek, güvenilir olmak vb...

Bir Müminin kaçınması gereken kötü özellikler ise: Haset, israf, başkalarıyla alay etmek, Yeryüzünde ve toplumda bozuculuk çıkarmak, hıyanet, kibir, verdiği sadakayı dile getirmek ve onunla övünmek, kendini beğenmişlik, cimrilik, kötülük yapmak. Zina, alkol kullanmak, yalan söylemek, cana kıymak veya cinayet işlemek. Bu özelliklerden herhangi biri toplum ne kadar güçlü olursa olsun ahlaki çöküşle birlikte toplumların yıkımına yol açabilecek kadar tehlikelidir.

Yukarıda sayılan özelliklerden tek bir kötü özelliğin bile, örneğin fesadın, bir toplumu nasıl yok edebileceğini göstermektedir. Fesat, aile içi ilişkileri, eşler arasındaki ilişkiyi, bireyin toplumla olan bağlarını ve en önemlisi de Allah ile olan ilişkisini bozarak toplumda yıkıcı bir etkiye sahiptir.

KAYNAKÇA

- Abdul Aziz, Eid - Suleiman, Abdul Karim. *Mısır Bilim Adamlarının Kur'an-ı Kerim'i Yorumlama Çabaları*. Türkiye: Sonçağ Akademi, 1. Basım, 2022.
- Abdülazîz, İbrâhim. *Menhecü'ş-Şeyh eş-Şa'râvî li-ış lâhi'l-müctema*. Kahire: Daru el kitap el-Arabi, 1998.
- Abdürrâzık, Ebü'l-Hasan. *eş-Şa'râvî fi'l-hükm ve's-siyâse*. Kahire: Dâru el-vatan, 2005.
- Abdüssettar, Mahmud. *Toplumu Islahı Kuran da*. Mecelle midad el-adab, 2018.
- Ali b. Muhammed, el- Cürcanı. *el-tarifet*. Beyrut: Daru el kitap el-Arabi, 2016.
- Allâvî, İd. *et-Tefkîrû'l-Lügavî einde e-Şeyh Muhammed Mütevellî Şa'râvî*. Cezayir: Muhammed Hızır Biskra Üniversitesi -Edebiyat Fakültesi, 2015.
- Âmir, Münîr. *Havâtîrî havle'el-kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Bâz, Muhammed el-. *Muhâkemetü'ş-Şa'râvî*. Kahire: Mektebetü Medbülî el-Şağîr, 1997.
- Belkız, Abdullah. *el-Hiţâb el-İslâhî fî el-Maghrib*. Beyrut: Dâru el-Muntahab, 1997.
- Buhari, Muhammed bin İsmail. *Sahih-i Buhari*. Beyrut: Daru İbn Kesir, 2018.
- Burhânî, Hişâm. *eş-Şa'râvî Muhammed Mütevellî*. Dimaşk: el-Mevsû'atü'l-'Arabiyye, 2005.
- Cemal El-Dîn, Mahmud. *Uşûl el-mujtama' el-İslâmî*. Kahire: Dâru el-Kitâb al-Miştirî, 1992.
- Ebü'l-Hüseyn, el-Haccâc. *Sahih-i Müslim*. Beyrut: Daru tauk el naccat, 2019.
- el-Abd, Essam. *Zuhd Bakara Suresi'nde Sosyal Reform*. Omdurman İslam Üniversitesi Dinin Temelleri, 1993.
- Farayhidi, el-halil ibn Ahmad. *Kitab el-Ayn*. ed. Mahdi Mahzumi - Ibrahimel Samara'i. Daru'l Maktabat el-Hilal, ts.
- Favzi, Mahmud. *eş-Şa'râvî ve sana dünya ve ahireti soruyorlar*. Kahire: Dâru el-vatan, ts.
- Hafâcî, Abdülmün'im. *el-Ezher fî elfi âm*. Kahire: el-Maktaba el-Azharîya lil-Türâs, 3. Basım, 2012.
- Hattabi, Hamad ibn Muhammad. *Garib el-Hadis*. Dimaşki: Daru el-Fikr, 1982.
- İbrahim Hamdan, Macid. *Şaravi'nin İnanç Meselelerine Yaklaşımı*. Gazze İslam Üniversitesi: Temel Din Bilimleri Fakültesi, 2002.
- İbn İshak, Yakub. *Mantık*. Beyrut: Daru Ihya' el-Turas el-Arabi, 2002.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mekrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Daru Sâder, 2003.
- İbn Manzûr, Muhammedb. Mekrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Daru Sâder, 2003.
- İbnil Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b.ebi Bekr. *Risaletü't-Taklid*. ed. Muhammed Afifi. Beyrut: el-Maktab el-İslâmî, 1985.
- İsfahâni, Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb. *el-Müfredât*. Daru'l Kalem: Beyrut, 1992.
- Mâce, Muhammed b. Yezîd b. Muhammed Fuâd Abdülbâki. *es-Sünen*. Kahire, 1953.
- Mahmud, Abdülhalim. *Fahm Usûl el-İslâm fî Risâlat el -Ta'alîm*. Kahire: Dâru'l- Tavzi İslâmiyye, 1994.
- Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşki el-Hanbelî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *Medâricü's-sâlikîn beyne menâzili "ıyyâke na'büdü ve ıyyâke neste'în*. Mısır: Kemâl Ca'fer, Kahire, 1980.

- Münâvî, Abdürraûf Muhammed. *Feyzül Kadir Şerhu Camius Sağir*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Münâvî, Abdürraûf Muhammed. *Feyzül Kadir Şerhu Camius Sağir*. Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn. *Sahih-i Müslim*. Daru tauk el naccat, ts.
- Osman Adam Muhammed, Hamad. *Toplumu Reforme Etmek*. Sudan: Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, 2015.
- Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî. *Havâtırî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru Ahbâri'l-Yevm, 1977.
- Râzî, Muhammed. *Muhtâru's-Sihâh*. Kâhire: Dâru'l-Ma'arif, ts.
- Receb el-Beyyûmî, Muhammed. *Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî Cevletün fî Fikrihî'l-Mevsû'î'l-Fesîh*. Kahire, ts.
- Saidam, İbrahim. *Menhecü eş-Şa'râvî fî el-tefsir*. Gazze İslam Üniversitesi: Temel Din Bilimleri Fakültesi, 2000.
- Salibi, Abdul Malik bin Muhammed bin İsmail. *el-Sealibi, Fıkıh el-lügat ve Arapçanın Sırrı*. Beyrut: Dâru ihya el-Turas Arabi, 2002.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *el-Terbiyye fî Medrasat el-Nübüvve*. Kahire: el-ħurriyya lil-Naşr va-el-Tavzi, 1999.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Fazilet ve Rezilet*, 2000.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Havâtırî Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kâhire: Dâru Ahbâri'l-Yevmi, 1977.
- Tezcan, Tuğrul. *Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî 'nin Hayatı*, 2001.
- Toplaloğlu, Bekir. “Mâsiyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Zebîdî, Muhammed. *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. Beyrut: Müessetü'n-nâşir li'd-di'âyeti ve'l-i'lâm, 2005.

ÖZ GEÇMİŞ

... yılında’in ilçesinde doğdu. Şeyh Ahmet Kefteru akademisinden 2011 yılında mezun oldu. 2020 yılında Bayburt Üniversitesi Temel İslam Bilimler Ana Bilim dalında yüksek lisans yapmaya başladı.

